ИЗ РАТНЕ ПРОШЛОСТИ НАШИХ НАРОДА

В. Топоровић

ПОДГОРИЧКИ СРЕЗ У ТРИНАЕСТОЈУЛСКОМ УСТАНКУ

ВОЈНО ДЕЛО

ВОЈНО ДЕЛО

ИЗ РАТНЕ ПРОШЛОСТИ НАШИХ НАРОДА

КЊИГА ШЕСТА

Војноиздавачки завод
„ВОЈНО ДЕЛО“
Београд
1954

ВОЈО М. ТОДОРОВИЋ
генерал-мајор

ПОДГОРИЧКИ СРЕЗ У ТРИНАЕСТОЈУЛСКОМ УСТАНКУ

Штампа Војно-штампарско предузеће, Београд,
Таковска 34

„Црногорски народ је у току Ослободилачке борбе дао небројене жртве, а његови синови и кћери учинили су велика херојства.

Скоро дјеца, црногорски младићи и дјевојке прешли су у непрекидним борбама скоро све дијелове наше земље носећи идеју братства и јединства. Ја никад нећу заборавити синове црногорског народа када су заједно с пролетерским бригадама синова Србије и других прелазили у Босну скоро боси и гладни, али са изразом радости на лицу и спремни на највеће жртве.

Сјећам их се када су гинули на Сутјесци и када су валови те ријеке носили младиће и дјевојке покопавајући их у својој утроби. То су били велики дани на које црногорски народ не може и не смије никад заборавити“.

ТИТО

Из говора друга Тита, одржаног у Титограду 13 јула 1951 године, поводом прославе дана Устанка у Црној Гори.

ПРЕДГОВОР

Догађаји који су овдје изнијети одигравају се у 1941 и почетку 1942 године на територији Среза подгоричког.[1] Иако се одвијају на тако ограниченом простору, они су веома богати оним општим одликама које су битне за нашу Народну револуцију. Ови су догађаји били по свом развоју толико обимни и сложени да је тешко изнијети све елементе који карактеришу овај период и приказати напоре, прегнућа, успјехе и стваралаштво бораца и народа овога краја. То је теже тим прије што нас од тих догађаја дијели период од 12 година, а сачуваних докумената скоро и нема, јер се рад Партије, у периоду припреме Устанка а и касније на неослобођеној територији, одвијао под тешким илегалним условима, те није било могућности да се сачува архива. Директиве и остали партиски материјал преношени су тајно, а уништавани су чим је запријетила опасност да падну непријатељу у руке.

Настојало се да се материјал изнесе хронолошким редом, онако како су се догађаји одвијали. Међутим, због специфичности услова рада, — терена, организације и осталих околности, — а пошто се није радило о једној устаничкој јединици већ о више њих истовремено, које су доста често биле реорганизоване и прерастале у више јединице, то су и њихова дејства, а донекле и организационе промјене, могле бити изнесене само у главним цртама. Тиме се хтјело бар и блиједо приказати развој Устанка у Срезу подгоричком у првој години нашег Ослободилачког рата.

---

[1] Данашњи Титоград звао се прије рата Подгорица.

Читалац ће кроз материјал донекле бити упознат и са радом Комунистичке партије, њеном улогом организатора и руководиоца борбе, њеним напорима и жртвама, довитљивошћу и упорношћу, њеним утицајем на широке народне масе и свим оним што је само она могла да учини за свој народ.

По свим догађајима који су у овом спису изнијети, консултовани су учесници и организатори Устанка.

Нијесу могли бити обухваћени сви моменти, нити приказани појединачни подвизи којих није било мало. Кроз изношење догађаја и о томе се рекло ту и тамо онолико колико су дозвољавали расположиви подаци.

И поред настојања да се што вјерније и што потпуније прикаже развој Народноослободилачке борбе на овом подручју, вјероватно ће читалац, нарочито учесник, наићи на празнине и на извјесне, итекако важне, испуштене догађаје и моменте, што није урађено намерно, већ једино услијед недостатка података.

Упоредо са изношењем развоја борбе нијесу се могле пратити и све организационе и кадровске промјене, већ је то давано само у повременим пресјецима, и то првенствено код јединица. Кад је ријеч о кадру, треба нагласити да се он мијењао, те ни ту, вјероватно, није обухваћено све. Потребно је још нагласити и то да је велики број израслијих руководилаца у Срезу био задужен партиским радом и радио у партиским форумима, а пошто овдје није детаљно праћен партиски рад нити организационо стање Партије, што није ни био циљ овога рада, то ни имена извјесних руководилаца нијесу изношена.

Велики успјеси који су постигнути у Револуцији резултат су рада и заслуга Комунистичке партије, која је под руководством друга Тита знала, и поред огромних тешкоћа и препрека, да извојује коначну побједу и да створи оно што данас имамо.

Подаци о погинулим и стријељаним дати су на основу материјала којим је располагао Савез бораца Титоградског среза. Услијед недостатка података није унијето око 80 лица која су погинула од бомбардовања или нестала на било који начин.

ПИСАЦ

ПРВИ ДИО

1

ТЕРИТОРИЈА НА КОЈОЈ СУ СЕ ЗБИВАЛИ ДОГАЂАЈИ

Ова територија обухвата, као што смо у предговору рекли, углавном онај простор што га је у старој Југославији обухватао Срез подгорички (види карту у прилогу). Та се територија граничи: са југа Скадарским Језером, са истока Албанијом, са сјевера Андријевичким и Колашинским и са запада Даниловградским и Цетињским срезом. Као ниже административне јединице среза биле су општине. Њих је у Срезу подгоричком било петнаест, и то: Подгоричка (градска), Горњозетска, Доњозетска, Љешкопољска, Пиперска, Доњокучка, Горњокучка, Братоножићка, Брскутска, Матагушка, Доњољешанска, Тушка, Грудска, Хотска и Затријебачка. Свака општина се дијелила на кметије, које су обично обухватале једно село.

Становништво је црногорске националности, изузев у општинама Затријебачкој, Хотској, Грудској и Тушкој, гдје претежан дио становништва чине припадници албанске националне мањине. По попису из 1937 године на територији Среза било је 42.904 становника.[2]

Поред ове административне подјеле задржани су још увијек и називи ранијих племена: Кучи, Пипери, Братоножићи, а задржао се и стари назив Љешанске

---

[2] На подручју оних општина Среза, које је окупатор припојио Албанији 1944 године било је око 5.000 становника.

Нахије.[3] Као посебно подручје имамо Зету (по ријеци Зети). Град Подгорица је био насељен старосједиоцима и појачаван досељеницима из оближњих крајева.

Територија среза може се, с обзиром на топографски створ земљишта, подијелити на брдовити дио и равницу. Ову посљедњу чини, углавном, равница звана Зета, која се простире јужно од Подгорице, све до Скадарског Језера, а према сјеверу продире у виду ужих долина дуж корита ријеке Мораче и Зете, док се према сјеверозападу налазе нешто већа поља Тологшко и Љешко. Према истоку, сјеверу и западу равница нагло прелази у брдовито земљиште, које претставља крајње огранке планина Проклетија, Комова, Каменика, Прекорнице, Гарча и Ђусовника.

Највећа ријека на овој територији је Морача. Она углавном тече у правцу сјевер-југ, а у своме току прима велики број притока, тако да је веома богата водом и врло плаховита. Све док не сиђе у равницу, корито јој је веома стрмо што је чини још силовитијом. Скоро у свако доба године осим љета претставља озбиљну препреку. Ако се томе дода још и планински терен кроз који она протиче, онда је та препрека још тежа, а нарочито од Морачког манастира до Смоковца. За све војне акције, које би имале смјер исток-запад или обратно, претставља врло тешку природну препреку. Пут, који иде обалом Мораче до Биоча према Морачком манастиру, у почетку је (до Ман. Дуга) нешто бољи, а даље иде као стаза кањоном ријеке, те је тешко пролазан и за пјешаке акамоли за војску са опремом и материјалним потребама.

Од Биоча према Колашину, на простору између Мораче и њене лијеве притоке, Мале Ријеке, који иначе обилује камењаром обраслим ситном шумом, пролази пут Подгорица — Колашин, ван кога се налазе само пјешачке стазе које везују оближња села са њим.

Одлике Мораче налазимо и код њених лијевих притока, Мале Ријеке и Цијевне. Мала Ријека тече

---

[3] Љешанска Нахија је обухватала 2 општине: Доњољешанску и Горњољешанску.

највећим дијелом кроз веома дивљи кањон, док је Цијевна дијелом брдска, а дијелом, у доњем току, тече кроз равницу Зету, али јој је корито и ту доста усјечено и са стрмим обалама. Прилази су веома тешки и ограничени само на поједина мјеста. Кањони достижу висину хиљаду и више метара. У свом доњем току, гдје пролазе кроз равнице, обје су ријеке газне за вријеме љетне сезоне. За вријеме већих суша Мала Ријека и Цијевна пресушују на великом дијелу свог доњег тока. Цијевна је по количини воде већа од Мале Ријеке. Својим горњим током пролази кроз Албанију. Њено дубоко и стрмо корито у доњем току чини извјесну препреку чак и када ниво ријеке спадне (љети).

Десна притока ријеке Мораче, Зета, у свом доњем току веома је тиха, широка, богата водом и није газна, изузев љети на неким мјестима. Прилази су јој врло повољни с обзиром да тече кроз равницу. Пловна је за чамце, сем при већим временским непогодама.

Ситница је мања ријека како по својој дужини, тако и по количини воде. Није газна само за вријеме поплава, а љети пресушује.

Токови ријеке Мораче и њених притока чине природну границу старе подјеле на племена, што се види изразито на територији Подгоричког среза. Напр.: граница између Куча и Пипера, као и између Пипера и Братоножића иде ријеком Морачом, а између Братоножића и Куча Малом Ријеком.

Племенска подјела се одржала као извјесно насљеђе прошлости. Таква подјела на племена, која су имала својих посебности у развоју, праћена је међусобним тешким обрачунима како по питању граница, тако и по питању разних других спорова. Но, када је била у питању борба против спољњег непријатеља, сви су, без обзира на своје међусобне односе, ступали у борбу и бранили своју територију и националну независност. Ипак су печати прошлости, уз врло слабо економско стање, утицали на шири развој и изградњу овога краја. Као насљеђе давне прошлости задржана је била и крвна освета, нарочито у граничним предјелима, гдје је била врло честа чак и до Другог свјетског рата.

Стара племенска подјела, а донекле и географски положај, утицали су на војну организацију бивше Црногорске војске, тако да је она била постављена на племенску основу. Таква организација, прожета извјесним елементима самоодбране од страних најезда, иако у тако тешким условима, кроз непрекидно вођење борбе, постала је традиционална и развила борбени дух, храброст и високо частољубље.

Околина Подгорице врло је слабо пошумљена и у њој преовлађују голети. Мањи индивидуални покушаји пошумљавања нијесу успијевали. Овоме је допринио и сам геолошки састав земљишта — пјесковит терен и камењар. Поред тога, овај крај за вријеме суше нема довољно ни воденог талога. У љетњој сезони, услијед великих врућина и честих вјетрова који брзо исуше земљиште, принос је, а нарочито извјесних култура, доста слаб. Брдовит терен нешто је покривен шумарцима. Насеља су прилично у зеленилу — воћњаци и пашњаци. Уопште узев, преовлађује брдовит и го терен. Брдовити дио, уколико више прелази у планински терен, све је више пошумљен.

Саобраћај је ван главних путева био врло отежан и сведен на коњске и пјешачке стазе.

Села су разбијеног типа, куће удаљене једна од друге, што је условио сам географски положај и створ земљишта. Насеља су стварана тамо гдје су били бољи економски услови за живот.

Главно занимање становништва је земљорадња и сточарство.

У равници, која је богатија, земљорадњом се бави претежан дио становништва. Засијавају се разне културе — жито, кукуруз, дуван и сл. Ближа околина Подгорице бави се претежно повртарством, воћарством и виноградарством. У овом дијелу сточарство је мање или више развијено, према томе какви услови постоје за испашу.

У брдовитом дијелу ове територије главно занимање је сточарство, јер има пашњака, док је обрадиве земље веома мало. На једном дијелу терена, оном који чини прелаз од равнице ка брдовитом, а гдје није велики камењар, преовлађује као главно занимање во-

ћарство и виноградарство, дјелимично земљорадња, а ређе, и као споредно занимање сточарство. У оном дијелу брдовитих предјела који се повезују са огранцима оближњих планина, сточарство је једино занимање.

Један дио сељака, поред земљорадње и сточарства, бавио се и дотуром дрва за огрев у Подгорицу, а сиромашни сељаци и беземљаши радили су као надничари на јавним радовима, путевима и другим грађевинским објектима или код приватника.

Може се рећи да у Подгорици, као и у Срезу, није било скоро никакве индустрије. У граду је постојала дуванска станица у којој је било запошљено просјечно око 350 радника. У граду је постојало извјесно занатство, а претежно је била развијена трговина. Било је државних и градских установа, а отуда и чиновничког сталежа.

Дали смо неколико основних карактеристика територије Среза подгоричког у периоду прије Устанка, јер су се оне у извјесној мјери одразиле и на саме догађаје. Осјећамо оскудност ових података, али сматрамо да нам се неће за то замјерити, с обзиром да нам није ни циљ дубље проучавање тога питања.

2

АПРИЛСКИ СЛОМ И ВОЈНО-ПОЛИТИЧКА СИТУАЦИЈА ПОСЛИЈЕ ЊЕГА

ПАРТИСКА ОРГАНИЗАЦИЈА У СРЕЗУ ПОДГОРИЧКОМ ПРЕД РАТ

У Подгорици се налазило релативно доста радника и осталих напредних људи који су били запошљени у државним и другим установама и радионицама. Био је велики број и напредне омладине како у граду, тако и у селима читавог Среза. Нарочито се истицала студентска омладина са Београдског универзитета.

На подручју Среза подогоричког и Среза даниловградског постојао је Окружни комитет КПЈ (Комунистичка партија Југославије). Он је преко Мјесног комитета за град и срез Подгорицу и Мјесног комитета

за град и срез Даниловград руководио партиским радом у оба среза.

Мјесни комитет за град и срез Подгорицу, непосредно прије рата, сачињавали су: Марко Радовић[4], политички секретар; Видо Ускоковић[5], организациони секретар; Иван Ускоковић[6], Васа Павић[7] и Ђоко Вујошевић, чланови, а 12 јула 1941 године кооптиран је и Васо Стајкић. У почетку 1941 године био је једно вријеме организациони секретар Миго Врбица, међутим, послије одлуке да се приступи прикупљању оружја и остале опреме, он је задужен тим задатком у Срезу, а разријешен дужности секретара.

Окружни комитет је преко мјесних комитета и нижих партиских организација и кроз сталну борбу са ненародним режимима, још прије рата, развио врло широк рад. Партија је кроз ту борбу стекла огроман утицај у народу, јер је увијек благовремено реаговала на сва збивања и борила се за остварење интереса и права најширих народних слојева. Нарочито је био јак њен утицај на градску и сеоску омладину. Може се без претјеривања рећи да је партиска организација у Срезу подгоричком била постала руководећа снага и могла је да мобилише скоро читаво становништво за остварење своје политичке линије.

АПРИЛСКИ СЛОМ СТАРЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Партија је благовремено уочила опасност која пријети нашим народима од фашистичког поробљавања и упозоравала владајуће странке на ту опасност. Она није само указивала на то, већ је и себе и широке народне масе припремала за одбрану земље. С једне стране, она је разобличавала профашистички режим Цветковић — Мачек, раскринкавајући гестаповске шпијуне типа Цветковића, Мачека, Цинцар-Марковића и генерала Милана Недића, који су били на врховима државног апарата и Генералштаба, а с друге

[4] Погинуо у Петој непријатељској офанзиви 1943 године.
[5] Њега су четници заробили и предали Италијанима, који су га стријељали 1942 године.
[6] Погинуо у партизанима.
[7] Погинула као политички радник 1942 године.

стране, упорно се борила да Југославија не приступи Тројном пакту. Али, издајнички властодршци, и поред отпора и негодовања народа, приступили су томе Пакту.

На ту издају Партија је одговорила тиме што је мобилисала и покренула широке народне масе и свуда у земљи организовала демонстрације. 27 марта 1941 године, под руководством своје Авангарде народне масе су срушиле издајничку владу, згазиле срамни споразум и изразиле спремност да се с пушком у руци боре за своју независност.

Окружни комитет за Округ подгорички преко нижих партиских форума и осталих организација покренуо је 27 марта 1941 године цио народ на своме подручју. У Подгорици су организоване велике демонстрације. Масе народа и војске су се окупиле код касарне и на пијаци. Окупљеном народу и војницима код касарне говорио је члан ПК КПЈ (Покрајински комитет Комунистичке партије Југославије) за Црну Гору, Боку и Санџак, Саво Брковић, а на пијаци Саво Лубарда[8], студент. И један и други су објаснили окупљеној маси издајство властодржаца који су приступили Тројном пакту и припремили народу најцрње фашистичко ропство. Они су исто тако изнијели политичку ситуацију. Народ је бурним одобравањем пратио излагање говорника, јасно и гласно осудио и одбацио Пакт као акт издаје и изразио готовост да се бори за независност своје земље.

Какав је став имао старјешински кадар јединица бивше војске према захтјевима радног народа, и то нарочито виши (осим мањег дијела), види се из ријечи пуковника бивше Југословенске војске Соколовића, који је Брковићу, у намјери да онемогући његов говор и народу и војницима стави до знања да се разиђу (а друго и није смио предузети пред оноликом масом), обратио ријечима: „Слушајте, господине, у војсци се не смије говорити о политици”. Међутим, и поред тога, масе народа су остале на окупу, саслушале говор и дуго се још нијесу разишле. Народ је био свјестан догађаја који наступају. Он је био јединствен и спреман

---

[8] Погинуо од четника 1942 године.

да настави борбу, али само под руководством у које има повјерења.

На хиљаде и хиљаде радника, сељака и напредне интелигенције широм земље 27 марта 1941 године јавно су поставиле своје захтјеве. Профашистички властодршци и њихов озлоглашени апарат нашли су се беспомоћни пред револуционарним валом маса. Они су добро знали да би им свако супротстављање било безуспјешно, па се због тога првих дана нигдје нијесу ни појавили. Партија је одмах предочила народу наступајуће догађаје и позвала своје чланство и чланове СКОЈ-а (Савез комунистичке омладине Југославије), као и све оне на које је имала утицаја, да збију своје редове. Она је тражила не само да се у случају напада на нашу земљу боре за слободу својих народа, него и да својом одважношћу, храброшћу, сналажљивошћу и моралом служе за примјер и да буду језгро око кога ће се окупити све оно што је задојено патриотизмом, што мрзи ропство а воли слободу. Поред тога, она је својим члановима ставила у задатак да се добровољно јављају у војску и да у војним јединицама гдје се буду налазили организују и развију политички рад, да подижу морал војника и да оживљавају борбене традиције наших народа.

Разне грађанске партије прије рата, како у другим тако и у Срезу подгоричком, спроводиле су преко својих претставника политику владајуће буржоазије старе Југославије. КП је била стављена ван закона. Њени су чланови прогањани, хапшени и убијани. Али је и у тим условима она, радећи илегално, имала видан утицај на масе, нарочито посљедњих година пред Други свјетски рат, и на разним питањима их окупљала у борби против експлоатације и угњетавања (штрајкови, организација „Сељачка самопомоћ“, итд.).

Послије 27 марта 1941 године Партија је наставила још интензивнији рад. Наредних дана почели су да пристижу на подручје Среза чланови Партије и скојевци, родом из овога краја, који су се налазили на разним дужностима у другим мјестима или на школовању. Дошао је знатан број универзитетске омладине која је припадала напредном студентском покрету.

Дошли су и другови који су се, као политички кривци, налазили у логору у Смедеревској Паланци и у другим мјестима. То је била знатна помоћ партиској организацији, те је њен рад допро и до забаченијих кућа у Срезу.

Задаци, које је Партија поставила пред своје чланове и чланове СКОЈ-а 27 марта 1941 године и наредних дана до фашистичког напада на нашу земљу, часно су извршени. Заиста, у том кратком периоду дух и ријеч Партије су се осјећали на сваком мјесту.

Партиска организација је благовремено реаговала на све догађаје. Чим је извршен напад на нашу земљу, она је, по директиви ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак, развила широку агитацију да се омладина и они који још нијесу били мобилисани, а били су способни за војску, јављају у добровољце. У добровољце су се јавили и сви за војску способни чланови Партије, кандидати и скојевци, па чак иако нијесу потпадали под војну обавезу. Комунисти су као добри познаваоци прилика на том подручју, указивали помоћ приликом размјештаја јединица бивше војске које су пристизале. Они су захтјевали да се ове јединице упуте као појачања на границу, гдје је Зетска дивизија, иако бројно мала, далеко слабије од непријатеља наоружана и опремљена, брзо узела иницијативу у своје руке и потисла фашистичке јединице 17 корпуса[9] у Скадар, настављајући даље напредовање у Алабанији преко Сувог Потока. Међутим, ове јединице су војне старјешине премјештале тамо-амо не упућујући их на границу. Фашистичке снаге, и поред тога, као и убацивања у борбу нових јединица, нијесу биле у стању да задрже Зетску дивизију и да пријеђу у противнапад све док није услиједила капитулација.

Партиске организације су организовале пребацивање војне опреме и другог материјала за фронт. Оне су приступиле хватању и јавном жигосању дезертера са фронта и раскринкавању проиталијански настро-

---

[9] Приликом напада на Југославију у саставу 17 италијанског корпуса налазиле су се дивизије: „Ћентауро“ (Centauro), „Месина“ (Messina) и „Марке“ (Marche).

јених сепаратистичких присталица[10] који су уносили у народ и јединице деморализаторство и панику. Дакле, Мјесни комитет КПЈ за срез и град Подгорицу настојао је свим силама да, као фронту најближе партиско руководство, што сигурније учврсти позадину јединица бивше војске.

На велико изненађење не само партијаца него и осталог народа, штабови бивше војске и њихови позадински органи ништа од овога нијесу прихватили нити одобравали. Напротив, они су ово називали „уношењем нереда" и тражили да се са тим престане.

Издајство и отворено саботерство се појављивало ту и тамо, нашто су партиска организација као цјелина и чланови Партије као појединци благовремено реаговали. Међутим, због догађаја који су услиједили, ништа се ефикасније није могло предузети, иако је утицај комуниста код борачког и нижег старјешинског кадра бивше војске био велики. Услиједила је капитулација, а тиме расуло и слом бивше државе и војске.

РАД ПАРТИСКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА НЕПОСРЕДНО ПОСЛИЈЕ КАПИТУЛАЦИЈЕ

Капитулација је наступила тако брзо да је изненадила не само војску и народ, већ и партиске организације. Међутим, ни то није збунило и обесхрабрило Партију. Она је још више развила свој рад указујући народу и војсци у расулу шта треба радити. У тој ситуацији једино је она остала са народом и једино су се чуле њене охрабрујуће ријечи и директиве ЦК КПЈ (Централни комитет комунистичке партије Југославије), који је, путем прогласа, билтена и летака своме чланству и широким народним слојевима указивао на перспективу.

Снажан утицај чланова Партије у јединицама бивше војске остварен је благодарећи доброј међу-

---

[10] Федералисти су прије рата тражили да Црна Гора буде једна федерална јединица у оквиру старе Југославије. Међутим, вођство федералистичке странке је, кроз сарадњу са окупатором, у току рата у суштини захтијевом самосталне Црне Горе у сфери сила Осовине прешло у издају. То вођство је названо сепаратистима.

собној повезаности и активности оних комуниста који су се налазили у тим јединицама као обвезници или резервни официри. У 38 пјешадиском пуку, који је прије рата био дислоциран у Подгорици, налазили су се, поред релативно великог броја чланова Партије, и неки чланови ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак. Партиска организација је била довољно јака, нарочито у Зетској дивизији, да је могла да се прихвати и најтежих задатака.

Брзина капитулације показала је до које је мјере било продрло издајство не само у врхове државне управе бивше Југославије, него и у њен војни апарат.

Сазнавши за капитулацију, партиска организација у Срезу подгоричком одмах се снашла. Она је у тако тешком моменту издала потребна упутства својим члановима да онемогуће оне официре-команданте који су били склони да своје јединице предају у руке окупатора, а нижим старјешинама да савјетују да јединице са оружјем распусте својим кућама.

Чланови Партије који су се налазили у јединицама Зетске дивизије на нижим руководећим положајима (водници, командири чета, итд.) отварали су магацине и наоружавали ненаоружане војнике, упућујући их да се одмах са оружјем разилазе својим кућама да не би пали у руке Италијанима. Извјестан број обвезника, а у граду их се налазило много, који су неуниформисани и ненаоружани лутали тамо-амо, а које није имао ко да прихвати, прихватили су чланови Партије. Они су им омогућили да дођу до магацина и да узму и понесу својим кућама оружје и другу опрему да не би то пало окупатору у руке. Исто тако, отварани су магацини пуни намирница и разног другог материјала и предавани сељацима и грађанима упркос противљења њихових чувара. Тако су Владо Божовић и Периша Вујошевић развалили магацин оружја и друге опреме у Подгорици и изнијели извјестан број пушака и један пушкомитраљез. Ово оружје они су дали сељацима, који су из града ишли у Пипере и Љешкопоље, да га носе својим кућама. Слично су учинили и други комунисти који су за то имали могућности.

Одмах након капитулације, Блажо Јовановић и Периша Вујошевић ископали су у подруму куће Блажа Јовановића, у селу Веље Брдо, велику јаму и направили скровиште за оружје. Јама је обложена шаторским крилима на која је стављена слама па опет шаторска крила. У тако подешено скровиште стављено је 11 пушкомитраљеза, 1 митраљез, 42 пушке, 5 сандука бомби и 75 сандука муниције. Оружје је покривено шаторским крилима, сламом и поново шаторским крилима, а затим затрпано земљом. Сличних скровишта муниције и оружја било је на више мјеста у Срезу. Тако су у једној пећини сакривени један митраљез и један бацач, а на лијевој обали ријеке Зете један топ, који су Италијани доцније пронашли.

Чланство Партије је и војсци и народу указивало на потребу да се из магацина бивше војске узима и склања што више оружја и ратног материјала како не би пало у руке окупатору, а и да се нађе кад затреба. Оно што се није могло однијети или склонити, а што је могло користити окупатору, уништавано је.

Многе јединице које су се налазиле на подручју Среза подгоричког и биле остављене на милост и немилост окупатору, избјегле су ропство и интернацију захваљујући раду партиске организације. Тако окупатор није успио да зароби и интернира ниједну јединицу бивше војске, мада су на томе радили неки виши команданти и издајници, припадници федералистичке странке. Исто тако, непријатељ није успио да дође ни до знатнијих залиха ратног материјала.

РАД ОКУПАТОРА И СЕПАРАТИСТА НЕПОСРЕДНО ИЗА КАПИТУЛАЦИЈЕ

(Скица бр. 1)

Послије окупације прокрстариле су Црном Гором јаке италијанско-њемачке снаге, које су се дијелом ускоро повукле.

Италијанска Врховна команда повјерила је окупацију Црне Горе италијанској пјешадиској дивизији „Месина" и неким самосталним јединицама. Састав дивизије био је овакав: 93 и 94 пјешадиски пук са по три батаљона, 2 артиљериски пук од 3 дивизиона, 108

легија црних кошуља, 18 минобацачки батаљон и друге приштапске јединице.[11] Од самосталних јединица остале су у Црној Гори: 106 батаљон граничне страже, морнаричке јединице са штабом у Тивту, 11 мобилни батаљон краљевских карабињера, нешто финанса и полиције. Крајем маја пребачен је ради појачања окупационих снага и 1. полициски батаљон из дивизије

Скица бр. 1. — Територија Црне Горе и подручја која су Италијани одузели.

---

[11] 108. легија црних кошуља изгледа да је била задржана у Албанији и тек је 15 јула, по наређењу Пирција Биролија (армиски генерал, гувернер окупиране Црне Горе) упућена са осталим јединицама ради гушења устанка.

„Марке". Штаб дивизије „Месина" смјестио се у Цетињу, док су јединице дивизије распоређене по свим већим мјестима Црне Горе. Карабињери су успоставили карабињерске станице скоро по свим већим насељима.

Одмах по окупацији Црне Горе, Италија је приступила њеном комадању. Анектирала је Боку Которску и један дио Среза дубровачког са Грудом, што је назвала провинцијом »Bocche di Cattaro«. Албанији, своме доминиону, прикључила је пограничне крајеве Црне Горе, и то: Улцињ, Плав, Гусиње и Рожај са околином, а из Среза подгоричког Тузи са општинама: Хоти, Груди, Затријебач, а од Матагушке општине села: Врањ, Владња и Кодрабудан (скица бр. 1). Овим комадањем окупатор је хтио, поред осталог, да потстакне националну мржњу и да закрви црногорски и албански народ, али захваљујући раду Комунистичке партије, то му није пошло за руком.

Грађанску власт вршио је такозвани цивилни комесар преко обновљених установа бивше Југославије (среских начелстава, општинских управа, кметова, жандармериских станица и финансиских одељака), попуњених карабињерима и италијанским финансима. За цивилног комесара постављен је Мацолини. Окупатору не само што нијесу сметале установе старе Југославије, него је ишао за тим и да их обнови онамо гдје су се распале, јер су му вјерно служиле. Илустрације ради наводимо један извјештај командира Подгоричке жандармериске чете, који је 28 априла 1941 године упућен команданту Зетског жандармериског пука, у коме се, између осталог, каже:

> „...Обзиром на прилике и број расположивог људства, а у споразуму са Мјесним комитетом[12] и италијанским властима устројене су сљедеће станице: Подгорица, Голубовци, Горњи Кокоти, Биоче, Брскут, Спуж, Данилов Град и Врела, које су са гледишта јавне безбједности најваж-

[12] Односи се на орган квислиншког „Привременог мјесног административног црногорског комитета" у Подгорици, који је издајничко вођство покушало да створи као орган своје будуће власти. — Прим. ред.

није, док остале станице засад нијесу могле бити формиране[13]. Наведени број станица попуњен је потребним бројем људства и оне су одмах отпочеле дејствовати.

Напомињем да су све станице опљачкане до голих зидова, а зграда бивше жандармериске станице Вјетерник изгорјела, па сам издао наређење командирима станица да се ангажују око прикупљања државне спреме од народа како би се људство на тај начин снабдјело бар најнужнијим потребама по станицама. У погледу снабдијевања храном људства издејствовао сам код италијанских власти сљедовање у натури, које се редовно дневно из војног магацина прима. . .

Број жандарма назначених у приложеном списку није дефинитиван, пошто жандарми пристижу из других пукова са којима ће се још нека од најважнијих станица на територији чете формирати, а за које ће се списак, уколико таквих буде, накнадно доставити[14].

Командир, капетан II кл.
Вој. Ј. Војводић"[15]

Извјештај је командант Зетског жандармериског пука прослиједио истог дана, својим новим господарима.

Окупатор се није зауставио само на овоме. Он је нашао неколико издајника црногорског народа, који су себе називали „Привремени административни црногорски комитет" и сматрали да су позвани да припреме и створе, под окриљем окупатора, „црногорску владу". Та издајничка групица, сакупљена на брзу руку, мислила је да је куцнуо њен час. Због тога је она 17

---

[13] У међувремену је до устанка формирана и жандармериска станица у селу Црнци (Пипери), која је у устанку ликвидирана.

[14] Један дио жандарма и финанса бивше Југославије одмах послије окупације ступио је у службу окупатора. Раније жандармериске станице претворене су у карабињерске станице.

[15] Војноисториски институт ЈНА, италијанска архива, кутија 49.

априла 1941 године, управо заједно са упадом окупаторских трупа на Цетиње (јер без њихове заштите то није ни могла учинити), прије него су ове трупе и ушле у већи дио Црне Горе, издала свој проглас:

„Дана 17 априла 1941 године, на дан уласка славних италијанских трупа у Цетиње, бившу престоницу Краљевине Црне Горе, конституисао се под заштитом Фашистичке Италије Привремени административни Црногорски комитет од сљедећих личности:

ГГ. Јово Поповић, опуномоћ. министар у пензији
Душан Вучинић, адвокат
Богдан Ивановић, нач. тех. одељ. Банске управе
Др. Јован Клисић, нач. санитета Банске управе
Петар Ломпар, пензионер
Др. Иво Јовићевић, пензионер[16]

Овај Комитет замијенио је власти бивше Југословенске државе скршене од сила Осовине и, у споразуму са војним италијанским властима, преузима дужност да „осигура" нормално функционисање живота и дјелатности Земље.

Комитет прима за своје жеље већ подастријете Дучеу за слободу Црне Горе тражећи његову високу и великодушну подршку, да би се оствариле двадесетогодишње аспирације Народа Црногорског, који је у својој дугој и славној периоди историје доказао да заслужује слободу коју му је негирао бивши Версајски диктат.

У то име Комитет позива Цетињане да овај догађај од највећег историског значаја за Црну Гору и њен Народ схвати озбиљно како му то и доликује, те да свако без разлике на доба и по-

---

[16] Списак потписника довољно јасно говори да то нијесу били људи који су имали неки утицај на масе народа. Поред ових, било је и других потписника, који нијесу били ни познати међу народом, нити су кога претстављали осим саме себе.

ложај буде извршавао своје дужности за добро Црне Горе и њеног напаћеног Народа"[17].

Овако су работали сарадници окупатора док је њихов газда предузимао нове кораке. У први мах, док још нијесу засјели сигурно у седлу, фашистички грабежљивци показивали су се у јагњећој кожи. Са народом се поступало благо, као да се није радило о окупацији. Чак су чинили неке мање услуге. Из заплијењених магацина старе Југославије окупатор је рачунски дијелио неко сљедовање. Поред тога, он је одобрио да се по свима срезовима Црне Горе формирају „Привремени мјесни административни комитети". Он је на тај начин хтио да се разним ситним давањем приближи црногорском народу, али у томе није успио.

На другој страни, окупатор је помоћу безвриједног папирног новаца бивше државе куповао све до чега је долазио. Он је тиме, ионако сиромашан народ брзо исцрпио и опљачкао до голе коже. Међутим, чим је окупатор осјетио да је чврсто посјео територију, показао је своје право лице. На једној страни предузима репресивне мјере тражећи од народа оружје и однесену ратну опрему бивше војске, а на другој, већ 5 маја 1941 године распушта „Привремени административни црногорски комитет", па и оне по срезовима, и образује „Вијеће Црногораца" као савјетодавни орган цивилног комесара. Италијани покушавају да користе мржњу црногорског народа према великосрпској клики која га је угњетавала пуних двадесет година и настоје да створе у Црној Гори нешто налик на НДХ[18] или каснију Недићеву владу. Препреденим лукавством они су мислили да ће тако обманути црногорски народ и онеспособити га за отпор.

Италијани покушавају да организују власт. Окупљају оне који су се помирили са окупацијом и који су рачунали да ће помоћу окупатора успјети да се попну на грбачу народа и да живе на рачун широких народних маса. Тако су 12 јула 1941 године окупили

---

[17] Војноисториски институт ЈНА, италијанска архива, фасц. 12—383, кутија 49.

[18] „Независна Држава Хрватска" коју је Хитлер формирао. На челу ње, као „поглавник" био је Павелић.

на Цетињу оне за које су имали довољно гаранције да ће им вјерно служити, и то назвали „Црногорски сабор“. Тај и такав „Сабор“ одмах је објавио своју декларацију чије су најважније тачке сљедеће:

„. . .

III

Проглашава се суверена и независна Црна Гора у облику Уставне монархије.

IV

Црногорски сабор изјављује да су сви Црногорци благодарни италијанским оружаним силама чијом се заслугом остварило ослобођење њихове домовине и сјећајући се уских веза које постоје између Династије Петровић-Његош и Италијанског краљевског Дома, а с повјерењем у дијело обнове, дато увијек и свуда од Дучеа и од фашистичке Италије, — ријешени су да сједине животе и судбину Црне Горе са судбином Италије успостављајући са њом везу уске солидарности. Накнадно ће се приступити склапању споразума између Црне Горе и Италије, прожетих духом ове солидарности и сагласних одлука Црне Горе да иду у акциону сферу Рима.

V

Црногорски сабор, у помањкању носиоца Врховне власти, Шефа Државе, ријешио је да успостави Краљевско намјесништво и умоли Његово Величанство Италијанског Краља и Цара да благоизволи одредити намјесника Краљевине Црне Горе који ће прогласити Устав“[19].

Исто тако „Црногорски сабор“, досљедан самом себи, послао је неколико депеша својим врховним господарима изражавајући у њима своју оданост. Ево тих депеша:

---

[19] Војноисториски институт ЈНА, италијанска архива, кутија 49.

„Дворској дами Њезиног Величанства Краљице и Царице.

Рим

Молим Вас да изволите саопштити Њеном Величанству Краљици и Царици да у овом тренутку у Њеном Цетињу, једнодушном одлуком Сабора, црногорски народ види напокон остварен завјет успостављања свога Краљевства; док се уз звоњаву звона ратна застава Краља Николе диже, његова се душа разгаљује успоменом на њене славне претке, упућујући Њој, дарежљивој Вили његових гора, своје најпонизније поздраве.

Претсједник Сабора
Ивановић“[20]

„Дучеу Рим

У часу када Црна Гора, по једнодушној одлуци Сабора, успоставља своју суверену и Слободну Државу, оријентишући се одлучно према Фашистичкој Италији, и тражећи њену заштиту и трајну плодоносну солидарност, полазе к Вама, Дуче, изрази захвалности за ово величанствено дијело задовољштине и уздижу се топле жеље за успостављање једног доба правде, мира и сарадње међу народима под Вашим највишим покровитељством.

Претсједник Сабора
Ивановић“

„Његовој екселенцији Грофу Ћану, Министру иностраних послова.

Рим

У историском дану у коме црногорски народ једнодушном одлуком Сабора види поново успостављену своју Краљевину, позивајући се на сигурну заштиту и пријатељство Фашистичке Ита-

[20] Богдан П. Ивановић, начелник Техничког одјељења бивше Зетске бановине, члан „Привременог административног црногорског комитета“.

лије и на њену узајамну сарадњу њихова се захвална мисао обраћа Вама, који сте имали толиког удјела у одлучујућим догађајима при стварању новог европског поретка.

Претсједник Сабора
Ивановић"

„Фиреру, Берлин

Црна Гора, која је, у акционој сфери Фашистичке Италије данас успостављена као Суверена и слободна држава, упућује своје мисли Вама, Фиреру, у жељи да Осовина и нови европски поредак достигну скоро сретну побједу.

Претсједник Сабора
Ивановић"[21]

Ова прљава работа нових потурица којом уклапају слободарску Црну Гору и њен народ „у акциону сферу Рима" и којом убого моле италијански двор да им „додијели" намјесника „Краљевине Црне Горе", који ће прогласити „Устав", убрзо је добила веома драматичан епилог.

Извјестан број федералиста објеручке је прихватио окупацију, а појединци од њих преузели су по налогу и за рачун окупатора и неке функције у фашистичком апарату. Они су покушавали да се међусобно повежу преко организација које су Италијани створили. Директно су помагали окупатору при организацији његове крваве владавине. Међу онима који су се примили разних функција код окупатора били су између осталих: претстојник полиције у Подгорици Благота Мартиновић, среcки начелник Митар Лаковић, директор Зетске финансиске дирекције, Перо Ђукановић, претсједник општине у Подгорици Станко Марковић и други.

Насупрот томе, извјесни федералисти нијесу се сложили са овим издајницима, па нијесу ни пошли

[21] Војноисториски институт ЈНА, италијанска архива, кутија 49.

њиховим путем. Они су имали довољно националног поноса, па су и у тим тешким данима за црногорски народ, као родољуби, остали заједно са народом и од првог дана пришли покрету и заједно са комунистима водили борбу против окупатора. Међу њима су били активни Вучина Вучинић, Мирко Симовић, Мато Џанкић и други.

Док су издајници црногорског народа поздрављали окупацију, називали је ослобођењем, настојали да спроведу и убрзају фашистичке планове, упорно радећи да народ остане миран, послушан и лојалан, чиме су хтјели обезбиједити своје положаје, које су очекивали стављајући се на расположење високом цивилном комесару, дотле је Партија заједно са народом припремала достојан одговор. Окупатор и његове слуге нијесу имали времена да прославе петровдански пир, јер су их у томе спријечиле осветничке тринаестојулске пушке црногорског народа под руководством Комунистичке партије Југославије.

3

ПРИПРЕМЕ И ОРГАНИЗАЦИЈА УСТАНКА

ФОРМИРАЊЕ ВОЈНИХ КОМИТЕТА И ПРИКУПЉАЊЕ ОРУЖЈА

Септембра 1940 године, према директиви ЦК КПЈ, формирана је Војна комисија при ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак. У њу су ушли Саво Брковић, члан ПК КПЈ, као њен руководилац, Јефто Шћепановић-Чајо и Јагош Ускоковић, чланови ПК КПЈ. Комисија је под руководством ПК (Покрајински комитет) и у сарадњи са Војном комисијом ЦК КПЈ руководила свим војним питањима од којих су већ најважнија истакнута, као: мобилизација комуниста за одбрану слободе и независности земље, развијање борбеног духа међу бившом војском и у народу и др.

Брз слом и распад бивше Југословенске војске донекле су изненадили и утицали на тадашње планове не само Војне комисије, већ и читаве партиске орга-

низације, те су предузете све мјере за што ефикаснији и успјешнији даљи рад.

Одмах по капитулацији, ПК је организовао покрајинско партиско савјетовање да би се заузео правилан став по питању даљег рада. Савјетовање је одржано 24 априла 1941 године у селу Веље Брдо, Срез подгорички. Били су присутни: Светозар Вукмановић-Темпо, Милован Ђилас, Крсто Попивода, Ђуро Стругар, Вељко Мићуновић и Блажо Јовановић са осталим члановима Покрајинског комитета. На њему је проучена новостворена ситуација, и на основу закључака тога проучавања и директиве ЦК КПЈ донесене су веома значајне одлуке. Међу њима су биле најважније оне које су се односиле на припрему за оружану борбу против окупатора, као што су: одлука да се у партиски рад уведе војни сектор као ново поље рада; одлука да се при сваком среском комитету формира војни комитет, као и одлука којом је Војној комисији при Покрајинском комитету стављено у задатак да приступи организационим припремама за претстојећу оружану борбу.

Такође је одлучено да се на цијелој територији ПК у што краћем року приступи што интензивнијем прикупљању и склањању на сигурна мјеста оружја, муниције и друге ратне опреме коју су разбацале и оставиле јединице бивше војске у току капитулације. Ради што бржег и успјешнијег извршења овога задатка одређени су другови: Блажо Јовановић, као руководилац, Бајо Секулић[22], Јово Капичић и Бошко Ђуричковић. Њима су постављени углавном сљедећи задаци:

1) Преко среских и мјесних комитета организовати интензивно прикупљање што већих количина оружја, муниције и друге ратне опреме потребне за оружану борбу. Тај материјал и опрему брижљиво прегледати, очистити, подмазати и припремити за склањање на сигурна мјеста.

2) Смјестити сав тај материјал у сигурна и најпогоднија складишта, при чему настојати да складишта буду растурена на што ширем простору и да их буде

---

[22] Погинуо у партизанима 1942 године и због своје осведочене храбрости и заслуга проглашен је за народног хероја.

на територији сваког мјесног комитета. У та складишта смјестити и сав дотада прикупљени ратни материјал и опрему који се налазе код чланова Партије, кандидата, скојеваца и људи блиских Партији.

3) Средити евиденцију о наоружању и другој опреми који се налазе код појединаца, како оних који су се нерадо одвајали од њега, али су били вољни да се одазову позиву Партије за борбу против окупатора, тако и код оних који се не би добровољно одазвали позиву за борбу против окупатора.

4) По извршењу ових задатака поднети исцрпан извјештај Покрајинском комитету како о личном саставу војних комитета по срезовима, тако и о броју складишта, њиховом распореду по појединим подручјима, врсти и количини материјала у њима, као и о осталим важним подацима у вези горњих задатака.

Наредног дана, тј. 25 априла, ови другови су одржали свој састанак на коме су детаљно проучили задатке. На њему су израдили детаљан план рада и распоредили подручја за рад и руковођење. Тако је руководилац Блажо Јовановић узео на себе да прима извјештаје са цијеле територије Црне Горе, Боке и Санџака. Бајо Секулић је добио задатак да организује рад и да њим руководи на подручју Даниловградског, Никшићког и Шавничког среза, Јово Капичић на подручју Цетињског, Бококоторског и Барског, а Бошко Ђуричковић на подручју Колашинског, Беранског и Андријевичког среза.

Партија се постарала да овим друговима обезбиједи потребне услове да се могу слободно кретати по територији Црне Горе, Боке и Санџака. Тако је било случајева да су, преко људи у већ формираном квислиншком „Привременом мјесном административном комитету" у Подгорици, на које је Партија имала утицаја, прибављени за појединце потребни документи и пропуснице (permessa[23]), те су се могли кретати по територији Црне Горе.

Чланови Комисије пошли су 25 и 26 априла на извршење постављених задатака. Они су по срезовима

---

[23] Пропусница (дозвола) коју је окупатор издавао појединцима за слободно кретање.

организовали прикупљање оружја и другог ратног материјала на тај начин што су при сваком мјесном комитету формирали војни комитет за дотични срез. Руководилац војног комитета у одређеном срезу био је организациони или политички секретар мјесног комитета дотичног среза ради чега је ослобођен свих других дужности. У Подгорици је по том питању био задужен Миго Врбица, који је био ослобођен дужности организационог секретара Мјесног комитета за срез и град Подгорицу. Поред њега, у војни комитет су ушли по 2—3 најбоља члана Партије са терена. Даље, у свакој ћелији или бироу задужен је по један члан за практично спровођење тих задатака у живот.

За врло кратко вријеме успостављена је добра и сигурна мрежа за прикупљање оружја, муниције и осталог ратног материјала на цијелом подручју Покрајинског комитета. Из непосредне близине окупатора пребацивани су и склањани у разна складишта читави магацини оружја, муниције и опреме, коју је окупатор сматрао својим ратним плијеном. Оно што се није могло склонити, уништавано је. То су првенствено била артиљериска оруђа, гранате, нагазне мине, инжињериски материјал, моторна и друга возила и разна друга опрема.

У ово вријеме ПК је набавио и штампарију за своје потребе. Штампарија је пребачена из Пећи и смјештена у село Маслине (Кучи). Обезбјеђење и чување штампарије за вријеме припрема и у току устанка било је повјерено Богдану Вујошевићу као главни задатак.

Сви ови задаци били су у току априла и до краја маја успјешно извршени на читавом подручју Покрајинског комитета.

*

Партиска организација на територији Среза подгоричког бројала је више од 340 чланова Партије (у Подгорици око 140, у Пиперима око 60, Љешкопољу 34, Зети 48, Кучима преко 45, итд). У општинама су постојале партиске ћелије на челу са бироом. Ћелију су сачињавале партиске јединице једног или више села, које су бројале 3 или више чланова Партије. Ове партиске јединице имале су своје секретаре. Пар-

тиска организација, напр. у Пиперима, била је организована овако: Биро ћелије су сачињавали: секретар Војо Поповић, чланови: Лидија Јовановић, Радосав Поповић и Љубо Божановић. У саставу ћелије налазиле су се сљедеће партиске јединице — „групе": Вељебрдска, секретар Вукосав Божовић; Црначка, секретар Љубо Божановић; Лазинска (Стијена), секретар Зарија Јовановић; Церовичка (Стијена), секретар Војо Поповић; Марковићка, секретар Јоле Марковић; Рогамска, секретар Радован Вукановић и Близанско-ријечка, секретар Радосав Поповић.

По овом принципу биле су организоване и остале партиске организације по општинама.

*

На подручју среза и града Подгорице прикупљене су знатне количине оружја и муниције. Омладина је чак и роњењем вадила оружје и муницију који су били бачени у Морачу, Зету и Рибницу за вријеме капитулације бивше војске. То је оружје брижљиво чишћено и подмазивано, а затим предавано на ускладиштавање. Било је случајева комплетирања пушака и пушкомитраљеза од дијелова оружја које је окупатор при упаду ломио моторизованим јединицама. У овом раду истакла се у првом реду градска и сеоска омладина. Она је под руководством своје Партије са невјероватним пожртвовањем и храброшћу, такорећи испред носа окупатора, односила читаве магацине разноврсног оружја и муниције[24]. Због тога је резултат рада на материјалном обезбјеђењу првих оружаних акција против окупатора у Срезу био задовољавајући. До краја маја прикупљено је сљедеће оружје, муниција и друга опрема:

— у селима Љешкопољске општине: 374 пушке, 4 пушкомитраљеза, 100 дефанзивних крагујевачких бомби и 7.000 метака, а поред тога, набављена је и једна писаћа машина;

---

[24] Приликом капитулације су на прикупљању оружја и муниције много урадиле другарице чланови КП, нарочито Лидија Јовановић и Ђина Врбица.

— у селима Зетске општине: 200 пушака, 3 пушкомитраљеза, 150 дефанзивних крагујевачких ручних бомби и око 20.000 метака;

— у селима Пиперске општине: 220 пушака, 15 пушкомитраљеза, 2 митраљеза и око 180.000 метака;

— у селима Кучке општине: око 450 пушака, 16 пушкомитраљеза, 6 митраљеза и око 31.500 метака;

— у селима Доњољешанске општине (смјештено у складиште села Дражевине): око 50 пушака, 2 пушкомитраљеза, 200 бомби, око 150.000 метака и друга опрема;

— у селима Братоножићке општине: 20 пушака, 1 пушкомитраљез и 7.000 метака;

— у селима Брскутске општине: 30 пушака, 1 пушкомитраљез, 125 дефанзивних ручних бомби и 5.000 метака.

У овом раздобљу прикупљено је у Срезу подгоричком свега: 1.344 пушке, 42 пушкомитраљеза, 8 митраљеза, 575 ручних бомби и 400.500 пушчаних метака.

У самој Подгорици била је прикупљена прилична количина оружја и муниције, али то није било сакупљено на једном мјесту, већ је, ради сигурнијег чувања, раздијељено појединцима. О томе је постојала добра и детаљна евиденција.

Прикупљање оружја, муниције и друге разне опреме настављено је и даље, тако да се број прикупљеног оружја и муниције из дана у дан повећавао.

Посебно је било наглашено да се прикупља и санитетски материјал кога је и иначе било мало. Његову важност и улогу у оружаној борби Партија је правилно уочила, те му је посвијећена и одговарајућа пажња. У Подгорици је санитетски материјал, као и оружје, био раздијељен појединцима на чување.

Складишта оружја, муниције и друге војне опреме на територији Среза подогоричког била су овако распоређена по општинама: у Пиперима — 2; у Кучима — 2; у Зети — 2; у Љешкопољу — 2; у Доњољешанској Нахији — 1. Са овим складиштима у Срезу подгоричком и цјелокупним наоружањем у њима био је задужен Миго Врбица (и у другим срезовима са скла-

диштима је био задужен по један члан Војног комитета). Са складиштима по општинама били су задужени ови другови: у Подгорици Миго Врбица, у Пиперима Војо Поповић, у Љешкопољу Андро Мугоша, у Зети Спасо Дракић, у Д. Кучима Илија Јовановић[25] и у Г. Кучима Спасо Божовић[26].

Складишта су држана у великој тајности и веома мали број људи је знао за њих. Вјероватно да је поред наведених постојало још које складиште.

Осим оружја и муниције који су се налазили прикупљени у складиштима биле су код појединаца још знатне количине пушака, револвера, муниције и ручних бомби.

Прикупљањем оружја и друге опреме није исцрпен рад по војном сектору. И по осталим питањима се радило врло интензивно.

Првих дана окупације муниција се беспоштедно трошила на све стране. Код чобана и омладинаца то је често прелазило у шенлучење. Захваљујући великом утицају Партије спријечено је ово упропашћавање муниције која се налазила код појединаца.

У периоду припреме за оружану борбу налазио се извјесно вријеме на терену Среза (Пипери) Моша Пијаде, који је помагао у партиском раду извјесне другове са којима је био у додиру.

ФОРМИРАЊЕ ПРИПРЕМНИХ ОДРЕДА

Упоредо са прикупљањем оружја и муниције приступило се формирању припремних одреда. Датум њиховог дефинитивног оформљења у појединим селима је различит, али су свуда почели са практичним радом крајем маја.

У припремне одреде су у почетку примани само чланови Партије, кандидати и скојевци, а међу њима је било и оних који нијесу служили кадар у бившој војсци и који нијесу знали руковати оружјем. Они су у првој половини јуна проширени и у њих су укључени и сви људи блиски Партији.

---

[25] Погинуо у партизанима 1944 године.
[26] Погинуо у партизанима 1942 године.

Одреди су формирани по појединим селима или, уколико су услови били повољни, за неколико села заједно. Састанци одреда одржавани су најмање једанпут недјељно. Они су били илегални али обавезни. Ради што веће тајности на мјеста састанака долазило се са разних страна и праваца. На исти се начин и разилазило са њих. На састанцима је извођена јединачна борбена обука, а затим обука група. Посебна пажња је обраћана обуци у руковању и гађању пушком и ручном бомбом. Члановима Партије и кандидатима стављено је у задатак да, поред овога, науче да самостално добро рукују и свим расположивим аутоматским оружјем којим је поједини одред располагао. Кроз ову обуку учило се и склапање и расклапање оружја, а нарочита пажња обраћана је на уклањање застоја код аутоматског оружја.

Припремни одреди су формирани и у Подгорици. Они су изводили јединачну, а ређе и обуку у мањим групама. Обука је у граду извођена под врло тешким условима. Поред обуке са пушком извођена је и обука са револвером и ручним бомбама. Иако су састанци, а нарочито обука, били веома рискантни, јер је окупатор вршио сталне претресе кућа, ипак су они редовно одржавани, разумије се у највећој тајности. Обука је обично извођена по смјенама, а претходно би се извршило обезбјеђење стражама и патролама како не би дошло до изненађења.

Сву наставу и обуку у припремним одредима изводили су чланови Партије, који су у бившој војсци били активни или резервни официри или подофицири. Контролу како се настава изводи и какви се успјеси постижу вршили су чланови Војног комитета.

Да би се провјерило како су борци припремних одреда овладали руковањем оружјем приступило се, гдје је то било могуће, извођењу гађања са бојевом муницијом. Резултати гађања су били задовољавајући.

Једновремено са извођењем борбене обуке формирани су и курсеви прве помоћи. У Љешкопољу је организован санитетски курс који је похађало 12 слушалаца, махом жена. У Доњољешанској општини, у селу Горња Дражевина, такође је одржаван санитет-

ски курс који је похађало 17 жена. И у Подгорици — Стара Варош — одржан је курс који је похађало 15 другарица.

Тако је наша Партија припремала масе и формирала јединице за борбу против окупатора још прије „вјероломног" напада Њемачке на СССР.

У ово вријеме дошао је у Црну Гору Митар Бакић који је пренио потребне директиве ЦК КПЈ за рад по војном сектору. Његова помоћ је била велика и тиме значајнија што је он располагао великим искуством из рада по војном сектору, пошто је још прије рата био задужен од стране ЦК КПЈ за рад међу официрима бивше војске.

Војна комисија је почетком друге половине јуна преименована у „Војно-револуционарни комитет".

Крајем јуна и почетком јула у Срезу подгоричком постојали су сљедећи припремни одреди (види прегледну карту):

— на подручју Зетске општине 4 са око 120 бораца, и то: 1 у селима Горње Зете, 1 у Матагужима, а 2 у Доњој Зети;

— на подручју Љешкопољске општине 3 са око 58 бораца, и то: 1 у селу Момишићи, 1 у Грбавцима, а 1 у Горњој Горици и Толошима;

— на подручју Доњољешанске општине 2 са око 49 бораца, и то: 1 у Горњој Дражевини (он је обухватао и неколико бораца из Бигора), а 1 у селима Градац, Парци и Станисељићи;

— на подручју Пиперске општине 6 са око 180 бораца, и то: 1 у Вељем Брду, 1 у Стијени, 1 у Рогамима, који је био подијељен на двије групе за обуку, 1 у селима Црнци и Копиље, 1 у селима Близна, Мрке и Петровићи, 1 у Ријеци Пиперској;

— на подручју Кучких општина (Доњи и Горњи Кучи) 6 са око 150 бораца, и то: 1 у Биочу, 1 у Дољанима, 1 у Орахову, 1 у селима Убалац, Загреда, Момче и Убли, 1 у селима Медун и Врбице, а 1 у селу Кржањи;

— на подручју Братоножићке општине 1 са око 16 бораца;

— на подручју Брскутске општине 1 са око 20 бораца;

— у Подгорици[27] 5 са око 110 бораца, и то: 1 у новом дијелу града (Нова Варош), 1 у Зетској финансиској дирекцији (од особља дирекције), 1 у Старој Вароши (Драч), 1 у Љубовићу (Стара Варош) и 1 у „Монополу" (фабрици дувана).

Укупно, у Подгоричком срезу формирано је 28 припремних одреда са око 703 борца.

С обзиром на свакодневни прилив нових бораца, припремни одреди су често преформирани, односно у појединим мјестима су спајани док су у другим дијељени. И у једном и у другом случају настојало се да се пронађе најподеснија форма рада и да тајност буде што боље заступљена. Зато су се бројна стања одреда врло често мијењала. На ово је утицала и потреба за што већим проширењем организационих припрема, као и потреба да се мрежа припремних одреда сачува у тајности и да се омогући што лакше повезивање бораца ради што успјешнијег извођења борбене обуке и осталих припрема за оружану борбу.

Просјечно бројно стање припремних одреда кретало се око 30 бораца у одреду. Бројно стање у одреду зависило је и од тога да ли је његово подручје било лако доступно непријатељу. Услијед илегалних услова дешавало се да поједини одреди нијесу могли имати више од 10 бораца. Овакви одреди настали су спајањем појединих мањих група. Тако су, напримјер, у Подгорици постојали у почетку припремни одреди у „Монополу", Финансиској дирекцији и у дјеловима града: Драчу и Љубовићу, као и у новом дијелу вароши. Ови су одреди на неколико дана пред почетак оружане борбе спојени у два припремна одреда, који су тада сачињавали јединицу величине чете.

---

[27] У почетку, приликом њиховог формирања, било их је више, али су они спајани и нема тачних података с обзиром да су формирани у строгој илегалности. За њихово формирање били су задужени друг Раде Ковачевић, Саво Лубарда и још један друг. Они су подијелили територију града на 3 сектора. Одреди су били јачине 9—12 бораца и било их је у почетку 11 са укупно око 110 бораца. Као чланови Партије на организовању припремних одреда радили су и Бранко Јововић, Никола Ђаконовић и Богдан Котлица. (Према подацима Рада Ковачевића).

НАСТОЈАЊЕ ОКУПАТОРА ДА ПОТПУНО ПОДЈАРМИ НАРОД

Рад на непосредним припремама за оружану борбу остао је потпуно непознат Италијанима иако су они знали, а шпијуни су их о томе обавјештавали, да је знатна количина оружја и муниције, у току капитулације, пала у руке народа. Истина, окупатор је већ био отпочео потјеру за неким члановима Партије, и то искључиво за онима које је знао бивши полициски апарат, што значи да их је овај по рестаурацији пријавио својим новим господарима. То је окупатор предузимао упоредо са захтјевом да се преда оружје, муниција и остала војничка опрема.

Италијани су намјеравали да разоружају народ и да похватају комунисте и остале родољубе преко успостављеног квислиншког апарата. Али тај им апарат није био сасвим одан, нарочито не онај по селима која окупатор није директно контролисао. У низу новостворених општина партиска организација је успјела придобити добар дио људи у апарату да ради онако како им Партија буде савјетовала. Ово је био више резултат утицаја, ауторитета и популарности Партије, против које се није могло ништа значајније ни учинити а да се не остане изолован од народа, него идеолошке уздигнутости или поштења појединаца из тога апарата. Због тога су сви захтјеви окупатора и пријетње драконским казнама ако се не преда оружје остали само вапијући глас без одзива.

Видјећи да народ и поред пријетњи и захтјева не предаје оружје, муницију и опрему, Италијани су примијенили своја позната средства. С једне стране, ангажовали су шачицу издајника да врше денунцирања, а с друге, карабињери и финанси су примјењивали своје опробано фашистичко мајсторство стечено дугогодишњом праксом над својим и другим поробљеним народима. Окупаторске патроле су залазиле по селима и вршиле претресе терена и кућа. То су примјењивали нарочито у Подгорици. Међутим, складишта оружја и муниције су била тако вјешто изабрана и маскирана да је било скоро немогуће да се и најмања ситница пронађе. Дугогодишњи строго илегалан рад Партије и

овом је приликом итекако користио. Скровишта у којима је чуван илегални материјал за вријеме бивше Југославије и овога пута су добро дошла.

Окупаторске патроле су се задовољавале са прикупљањем разних муницских кутија, празних оквира, резервних или поломљених дијелова разног оружја, чаура, граната, неких ловачких пушака и слично. Све је ово претстављало „пронађено“ оружје код „бандита“. Али претреси се нијесу само на томе завршавали. Италијански војници су том приликом крали по кућама. Најпре су крали ситне ствари, у првом реду намирнице, а касније се то претворило у најгрубљу пљачку и отимање свега онога што се свиђало фашистичким пљачкашима, а што су могли да понесу у својим великим ранчевима. Покрадене и опљачкане ствари су продавали при повратку у друга села, или односили у гарнизон и слали својим кућама у Италију.

Кад би приликом претреса пронашли ма што од одјеће или обуће бивше војске, а да и не говоримо о каквом за њих „сумњивом“ материјалу, одводили би власнике у затвор или интернацију. Они су чак и за оно што би ван куће пронашли набјеђивали појединце да је то њихово. Пошто им се није никада десило да набиједе и одведу свога симпатизера или у најмању руку политички неопредијељеног човјека, већ увијек поштене родољубе или симпатизере Партије, то је било очигледно да се ради о плански смишљеној работи окупатора и издајника црногорског народа. Изроди су окупатору редовно достављали податке за сваког појединца.

Мјесни комитет благовремено је реаговао на мјере окупатора и издајника. Издата је директива да комунисти не смију пасти окупатору у руке. Они које је окупатор тражио прешли су у илегалност. Преко људи на које је Партија имала утицаја склањане су чак и породице другова који су се налазили у илегалству. Будност и рад Партије у овим тешким данима били су на висини како у погледу припрема, тако и у погледу чувања кадрова. Партија је исто тако водила бригу и о свима поштеним и патриотски расположеним људима, мада нијесу били чланови Партије, па и о њи-

ховим породицама. Захваљујући упорном и свестраном раду Партије, мјере окупатора и издајника постигле су обрнут циљ. Још више се разбуктала мржња против поробљивача, његових слугу и његовог фашистичког апарата.

Од дана напада Њемачке на СССР и касније Италијани су у Срезу подгоричком завели још оштрије мјере и примјењивали још окрутније репресалије. Почело је трагање не више за појединцима већ за већим бројем људи ради хапшења. Туче и малтретирања недужног народа постали су свакодневна појава. Заведен је кућни притвор не само за појединце него и за читаве породице. Велики број људи се морао свакодневно или више пута у току дана јављати карабињерима. Забрањено је свако кретање ван мјеста становања, осим са нарочитим одобрењем, које се врло тешко добијало. Италијански војници су постали још бруталнији и безобразнији према народу. На улицама, у граду, по селима, на путевима, војници су заустављали пролазнике и натјеривали их да фашистички поздрављају са узвиком „Evviva Duce". Они су лако проналазили разлоге да свакот без разлике шамарају и туку. Кретање је било ограничено полициским часом. Послије 19 часова — иако је још трајао дан — затварали би свакот на кога би наишли, наравно, осим својих сарадника. У затворима су примјењивали најразличитије и најтеже врсте малтретирања и мучења својствена само фашистима.

Све је било срачунато на то да се постигне ропска покорност цијелог црногорског народа. Овакви поступци нијесу уплашили народ, а поготово не комунисте. Ово је боље од икакве пропаганде раскринкавало у очима народа обећану „слободу и независност" о чему је на сав глас трубила штампа вођства црногорских сепаратиста.

Због оваквих поступака Партија је издала директиву да се комунисти из града и села која су Италијани контролисали склоне и да се пребаце у села која нијесу била под њиховом редовном контролом. Њима је стављено у задатак да у тим селима развију што ширу политичку дјелатност ради окупљања маса за борбу против окупатора.

Окрутни поступци окупатора још јаче су повезали народне масе око Партије. Нестало је илузија да окупатор доноси слободу чак и код присталица федералиста, осим код вођства и ријеђих појединаца, који су све то посматрали кроз свој положај и своју материјалну корист. Чланство федералиста изјашњавало се против свог некадашњег вођства и недвосмислено истицало да они ништа немају са оним што је писано у листу „Глас Црногорца", нити са политичком линијом федералиста, односно сепаратистичког вођства, која уствари није ништа друго до предано служење туђину.

Тако се народ у Срезу подгоричком у великој већини нашао јединствен и компактан, те је могао не само сигурно склонити комунисте и родољубе и њихове породице које је окупатор тражио, већ их, у случају потребе, пребацивати са једног подручја на друго. Баш у тим људима које је окупатор тражио, народ је видио смјеле, бескомпромисне и досљедне борце за слободу свог народа.

Припреме су још интензивније настављене послије напада Њемачке на СССР, а нарочито по војној линији, пошто се ближио тренутак за отпочињање оружане борбе. Припремни одреди проширени су већим бројем људи блиских Партији и радничком покрету и још јаче су учвршћени. У ванпартиским масама настављен је још интензивнији политички рад. Раскринкаван је окупатор, објашњавана је његова тактика застрашивања, пљачкања села и убијања. Комунисти су врло активно радили у народним масама на подручју Среза[28]. Њихов рад је био плодоносан, масе су збиле своје редове око Партије и цио народ је био јединствен и компактан осим малог изузетка. Приступило се чвршћем међусобном повезивању припремних одреда, јер томе дотада није посвећена довољна пажња, нити је то било могуће због тајности. Углавном, Партија као цјелина и припремни одреди посебно приводили су крају посљедње припреме.

---

[28] У периоду непосредних припрема за оружану борбу на територију Среза долазио је и Пеко Дапчевић, који је прије кратког времена био дошао из Шпаније.

Одмах после напада фашистичке Њемачке на Совјетски Савез 22 јуна 1941 године, ЦК КПЈ под руководством друга Тита, послије одржаног састанка на коме је донио одлуку за дизање устанка против окупатора и домаћих издајника, издао је проглас народима Југославије у коме их позива на борбу. ЦК КПЈ овако се обраћа комунистима у томе прогласу:

. . .

„Комунисти Југославије! Не оклевајте ни тренутка већ се хитно спремајте за ту тешку борбу. Сместа прилагодите своје организације и њихов рад за тај последњи бој. Предузмите све да чим боље осигурате наше драгоцене кадрове који су нам данас више него икад потребни у тој борби. Организујте радне масе и предајте им ваше тешко стечено искуство. Станите на чело радних и национално угњетених маса и водите их у борбу против фашистичких тлачитеља наших народа. Одважност, дисциплина и хладнокрвност нека влада међу вама, јер ви морате тиме дати пример другима. Извршите своју дужност авангарде радничке класе Југославије. Напред у последњи и одлучни бој за слободу и срећу човечанства!“[29]

Партиске организације у Црној Гори савјесно су се одазвале овом позиву и предано извршавале постављене задатке.

Покрајински комитет, на основу прогласа ЦК КПЈ, упућује крајем јуна свој проглас народу Црне Горе, Боке и Санџака, у коме га позива у борбу против окупатора раскринкавајући издајничку улогу сепаратистичког вођства. У прогласу се између осталог каже:

„. . . Њемачким фашистичким разбојницима, који већ годинама држе у ропству свој властити народ и који су од Европе створили тамницу народа, прикључила се и фашистичка Италија, чувена у свијету по својим поразима које трпи на

---

[29] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том I, стр. 17.

бојном пољу, а уз њих послушно каскају бјелофинска господа, мађарска аристократија, румунски бољари и сав остали фашистички шљам у свијету, који се попео на грбачу својих народа и издао њихове интересе.

. . .

Црногорски народе, народе Боке и Санџака! Ти добро знаш што значи и што је поробљеним народима донијела варварска фашистичка чизма. Ти то осјећаш кроз национално ропство у које си без своје кривице допао, кроз увреде и понижења које ти италијанске црне фашистичке кошуље свакодневно наносе, кроз пљачку и терор које над тобом врше мрске окупаторске власти ...

Збиј, под руководством Комунистичке Партије, која је једина била и остала вјерна народу, своје редове и оствари чврсто јединство у борби против окупатора и њихових слугу, за своје национално ослобођење!"...[30]

Прогласи ЦК КПЈ и ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак били су снажно мобилизациско средство за борбу против окупатора на територији Среза подгоричког како за партиску организацију, тако и за најшире народне масе. Пошто су припреме већ биле при крају, ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак одржао је, 10 јула 1941 године, састанак у засеоку Лопате, у Пиперима. Састанку Покрајинског комитета присуствовао је и Милован Ђилас члан ЦК КПЈ. Он је пренио одлуке Централног комитета о отпочињању оружане борбе против окупатора и домаћих издајника.

На састанку је донијета одлука да борба против окупатора и његових помагача почне мањим акцијама, нападима на жандармериске станице и општинске управе; да се руше мостови и путеви; да се нападају мањи непријатељски гарнизони и слично. У погледу времена отпочињања устанка одлучено је да се са нападом отпочне што прије. Ово су били углавном за-

---

[30] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документ бр. 1.

кључци које су чланови ПК и други делегати пренијели на окружне и мјесне комитете, остала партиска руководства и партиске организације.

Послије овог састанка са даљим припремама и са самом оружаном борбом руководио је Покрајински комитет уз пуну помоћ Милована Ђиласа.

Окружни комитет за Округ подгорички одржао је 12 јула 1941 године свој састанак и на основу директиве ПК, коју је 10 јула пренио Блажо Јовановић, одлучио да се напад на окупатора најприје изврши у Подгорици. Због тога је ОК (Окружни комитет) до почетка напада задржао своје сједиште у граду.

Та је одлука пренесена на Мјесни комитет за срез и град Подгорицу, који је послије добијања директиве приступио изради плана за напад. Предвиђено је да се најприје нападну непријатељска осигурања код појединих објеката у граду (пошта, мостови на Морачи, Рибници, итд.), зграда гдје је била смјештена италијанска обавјештајна служба (ОВР), и оне зграде гдје су становали италијански официри. За 18 виших официра су већ били прикупљени подаци (тачна адреса гдје станују, гдје одлазе на дужност, гдје се хране, гдје се обично сакупљају, итд). Пошто се у близини Финансиске дирекције свакодневно сакупљао велики број фашистичких официра, предвиђено је да се на крововима и прозорима околних зграда поставе пушкомитраљези и у моменту напада да се та скупина нападне и уништи. Најзад је предвиђено да ће се појединачно задужити борци који ће у кафанама и на другим јавним мјестима напасти и побити фашистичке официре. Ради што успјешнијег напада одлучено је да се припремни одреди из града обједине у чету.

Да би се што успјешније извршили постављени задаци, одржан је састанак чланова Партије и бораца припремних одреда код Морачке пећине, југозападно од Подгорице. Састанак је одржан прије почетка оружане борбе. На њему је извршена подјела задатака и дата појединачна задужења. Формирана је и чета од око 80 бораца. Борцима је саопштено да узму оружје,

муницију и осталу опрему из складишта које ће се налазило у кући Шпира Ивезића у самом граду.

Захваљујући храбрости, иницијативи и сналажљивости чланова Партије, скојеваца, бораца и осталих симпатизера, све припремне радње успјешно су извршене. Под онако тешким условима у граду пуном непријатељских војника и официра успјело се да се поставе по један митраљез и пушкомитраљез у згради Подгоричке банке и у кући Блажа Гојнића.

Међутим, да би партиска организација што успјешније руководила борбом на подручју Среза потребно је било извршити неке организационе промјене. Наиме, Мјесни комитет за срез и град Подгорицу није могао са истим успјехом из града руководити борбом у граду и на осталом подручју среза. Зато је по директиви виших партиских форума одлучено да дотадашњи Мјесни комитет за срез и град Подгорицу остане као руководство за срез, а у граду је формиран комитет на челу са Савом Пејановићем[31] као политичким секретаром. У Комитет су ушла још три члана: Љубица Поповић[32], Здравко (Мујо) Ђуковић и Деса Аџић[33]. Послије ове одлуке руководство за Срез премјестило се на подручје Куча и смјестило у с. Пеути.

Припреме су углавном приведене крају. Што су оне биле тако свестране и обимне има се, поред упорности и примјерног залагања цијеле партиске организације, захвалити и сталној и свестраној помоћи Окружног комитета. Поред тога, нарочито је била значајна помоћ коју је партиској организацији свакодневно указивао Покрајински комитет, чије је сједиште било у Пиперима, а нарочито оних његових чланова који су обилазили партиске организације у Срезу.

За почетак оружане борбе било је све припремљено. Очекиван је само знак па да се гњев поробљеног народа сручи на фашистичог окупатора и његове домаће помагаче.

---

[31] Погинуо 1944 године у Врховљу (Словенија) као комесар батаљона.

[32] Народни херој, погинула 1942 године као члан ПК СКОЈ-а за Црну Гору, Боку и Санџак.

[33] Стријељана 1942 године од Италијана и четника у с. Фармаци (Срез подгорички).

ДРУГИ ДИО

1

ПОЧЕТАК ОРУЖАНЕ БОРБЕ И ЊЕНО ПРЕРАСТАЊЕ У ОПШТЕНАРОДНИ УСТАНАК

Одмах послије одржаног састанка ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак дошао је у сједиште Окружног комитета Блажо Јовановић. Он је пренио директиве за почетак оружане борбе и поставио задатке. Задаци су углавном били ови: извршити напад на све карабињерске и жандармериске станице, финансиске постаје и друге мање посаде које су обезбјеђивале поједине важније објекте или комуникације; пресјећи телефонске и телеграфске везе; порушити мостове и путеве.

На подручју Окружног комитета за Округ цетињски 13 јула 1941 године узору отпочела је оружана борба против окупатора. Прве пушке плануле су на Чеву, у Павловој Страни, и у Вир Пазару. Услијед ових догађаја будност Италијана у Подгорици знатно је пооштрена. Контрола у граду је видно појачана. Јединице су стављене у строгу приправност. Заведено је опсадно стање и појачане су посаде на објектима. Италијани су се припремили за сваку евентуалност. Због тога је било немогуће без великог ризика и огромних губитака извршити напад у граду онако како је било планом предвиђено. Окружни комитет је на основу тога истог дана одлучио да се одустане од предвиђеног плана и издао је директиву члановима Партије, скојевцима, борцима и осталим симпатизерима, осим око 17 чланова КП који су са Мјесним комите-

том остали у граду, да изађу из града[1]. Ово је наређено да наведени другови не би пали непријатељу у руке и да би појачали устаничке снаге ван града.

Мјесном комитету и члановима који су остали у граду стављено је у задатак да и поред будности окупатора врше и даље припреме, да мобилишу људе, да прикупљају оружје, муницију и осталу опрему, да интензивно политички дјелују у народу и да што савјесније прикупљају податке о непријатељу и редовно шаљу извјештаје.

Почев од 13 јула 1941 године из Подгорице су почели да излазе борци у разним правцима. Једни су изишли у правцу Пипера, други у правцу Љешкопоља, а трећи у правцу Куча. Било их је толико да је наредних дана од њих формиран у Кучима један припремни одред, а у Љешкопољу (с. Момишићи) формирана је чета од групе бораца са којом је изашао и Радомир Бабић. У Момишићима је одржао састанак са овом четом Јефто Шћепановић. Чета је касније учествовала у борбама на Малом и Вељем Брду.

Чланови Окружног комитета су послије састанка са Блажом Јовановићем одмах пошли да пренесу директиве о почетку оружане борбе на ниже партиске јединице. Два члана, Јефто Шћепановић-Чајо и Јагош Ускоковић, остали су у Срезу подгоричком, док је трећи члан, Бошко Ђуричковић, пошао у Срез даниловградски да заједно са тамошњим Мјесним комитетом за град и Срез даниловградски руководи борбом на том подручју. До 14 јула одлука о почетку оружане борбе пренијета је на све партиске организације и припремне одреде.

Послије добијене директиве нижа партиска руководства и руководства припремних одреда разрадили су на својим састанцима планове извођења напада на додијељена им подручја. Водило се рачуна да се непријатељ изненади, иако је појачао будност услијед борби на подручју Среза цетињског. Да би се постигла

---

[1] Чланови КП излазили су организовано, по групама, преко Мораче у правцу Љешкопоља, Пипера и Куча, а дјелимице и Зете. Међу организаторима били су Саво Пејановић, Грујо Спахић, Славо Ђурић и други.

тајност, није никоме саопштавано које ће се посаде и кад напасти, чак ни борцима припремних одреда, осим оним за које је партиска организација нашла за потребно да их обавијести. Партиска организација и руководства припремних одреда одредили су групе и руководства који ће напасти поједине објекте, водећи рачуна да групе које нападају буду бројније од посада објеката. Групама је саопштено да се напади изврше одлучно.

Послије тако извршених непосредних припрема, за сваки припремни одред посебно, отпочеле су борбе већ 14 јула 1941 године на оним мјестима гдје су постојали објекти за напад.

ПРВЕ АКЦИЈЕ УСТАНИКА
(Скица бр. 2)

Прве пушке у Срезу подгоричком планулe су на подручју Биочког припремног одреда. Овај је одред, под командом Радована Петровића[2], 14 јула у 20.30 часова напао карабињерску станицу у с. Биочу (12 км сјевероисточно од Подгорице[3]). Посаду станице сачињавало је 6 карабињера. Припреме су изведене у највећој тајности. Карабињери нијесу очекивали напад. Међутим, чим је борба отпочела борцима одреда се придружило 10 до 15 наоружаних сељака из самог села. Борци одреда и сељаци привукли су се згради у којој се налазила непријатељска посада, заузели погодне положаје и отворили ватру на карабињере. Карабињери су пружили отпор. Међутим, снажна ватра која није престајала и убацивање бомби кроз прозор у зграду присилило их је те су послије дуже борбе престали да пружају отпор. Цијела посада је заробљена. Том приликом је заплијењено 6 пушака, 3 револвера, сандук ручних бомби и око 3.000 пушчаних метака. На страни устаника погинуо је Радован Ђ. Петровић и лакше рањен Радован Н. Петровић.

---

[2] Погинуо у партизанима као борац 1 пролетерске бригаде. За осведочену храброст и заслуге проглашен је народним херојем.

[3] У акцији су учествовали поред осталих и Милош Вуксановић и Александар Белојевић.

Вељебрдски припремни одред прекинуо је, 14 јула 1941 године, између 20 и 24 часа, телефонско-телеграфску везу код Вељег Брда (7 км од Подгорице према Даниловграду). Ова је акција изведена у договору са устаницима из Среза даниловградског, јер су и они истовремено предузели напад на Спуж. Циљ ових акција био је да се што сигурније пресијече непријатељу веза између ова два гарнизона. О акцији су обавијештени сељаци села Веље Брдо да би се у случају непријатељских репресалија благовремено склонили.

Исте ноћи, 14/15 јула, послије напада на карабињерску станицу у Биочу, неколико бораца припремних одреда из села Близне и Мрке, којима су се придружили и сељаци из села Мрка, извршили су рушење пута Подгорица — Колашин, на мјесту Сићев Кук (11 км од Подгорице према Колашину). Порушени су потпорни зидови пута на најосетљивијим и за оправку најнепогоднијим мјестима и сурвани у корито ријеке Мораче. Пут је порушен на дужини од 18 м и потпуно онеспособљен за саобраћај.

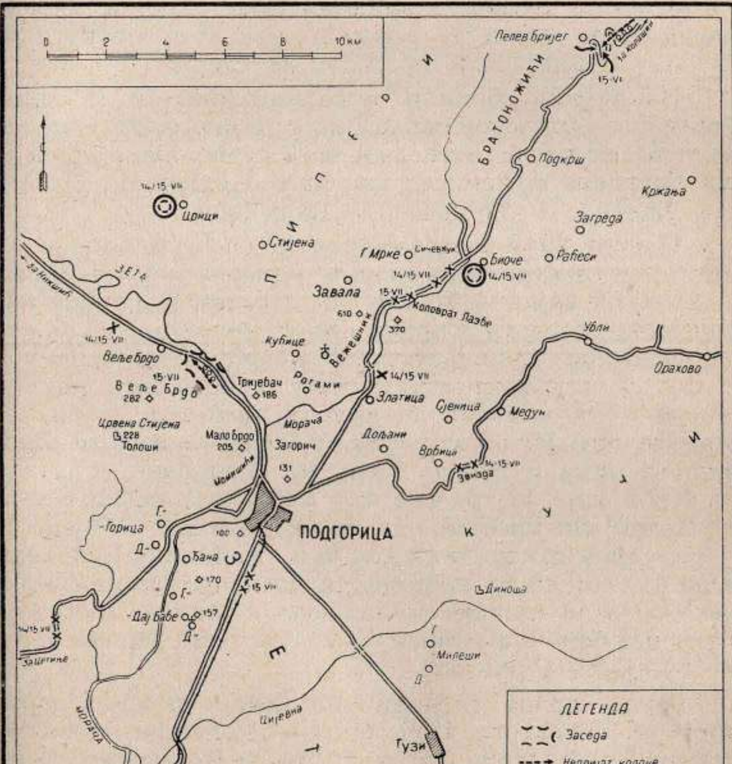
Једна група бораца Дољанског припремног одреда (Кучи), ноћу 14/15 јула, пресјекла је телефонско-телеграфске линије и неколико телефонских стубова код села Златице (6 км сјевероисточно од Подгорице), и тако прекинула везу између Подгорице и Биоча.

Друга група истог одреда порушила је пут Подгорица — Орахово (Кучи) код мјеста Звизде, југоисточно од Врбице (8 км источно од Подгорице). Пут је порушен у дужини од 15 м и онеспособљен за саобраћај.

Борци припремног одреда села Црнци (Пипери) у исто вријеме 14/15 јула ликвидирали су жандармериску станицу у свом селу. Заједно са борцима узели су учешћа и сељаци. Жандарми нијесу ни покушали да пруже оружани отпор, већ су се на захтјев бораца без борбе предали. Три жандарма из посаде, пошто су разоружани, прикључили су се устаницима.

Борци припремног одреда из Љешкопоља су ноћу 14/15 јула порушили пут Подгорица — Цетиње и тако прекинули саобраћај између та два непријатељска гарнизона.

Да би се у Љешанској Нахији активирала борба против окупатора, пребачене су из Пипера у Љешанску Нахију двије устаничке групе, и то: Стијенска (командир Војин Поповић) и Црначка (командир Љубо Божановић). Послије два дана ове групе су се вратиле на свој терен, јер је ситуација у Љешанској На-

Скица бр. 2. — Преглед извршених акција 14/15 и 15 јула **1941 год.**

хији била доста тешка, због тога што су се масе народа налазиле под утицајем непријатељске пропаганде, те нијесу прихватиле борбу против окупатора сем једног малог дијела.

Борци Вељебрдског припремног одреда, када су пресјекли везу код Вељег Брда, ноћу 14/15, поставили су препреку од камења на друму Подгорица — Спуж (6 км сјеверозападно од Подгорице) и засједу поред самог друма са циљем да штите препреку и не дозволе Италијанима пролазак за Спуж.

На лијевој обали р. Зете налазили су се борци Рогамског герилског одреда који је био пред устанак, ради бољег рада, подијељен на 2 групе. Овај одред је са извјесним бројем сељака, држао положаје Дољанска Главица — Тријебач — Казновица.

15 јула око 8 часова наишао је од Подгорице један италијански камион на коме се налазило преко 20 фашистичких војника. Камион са посадом је упућен као појачање посади у Спужу, јер су устаници из Среза даниловградског са њом водили борбу. Кад је камион стигао до препреке зауставио се. Неколико војника је сишло са камиона да уклони препреку да би наставили пут. У том моменту су борци из засједе отворили снажну пушчану ватру на Италијане. Развила се борба која је трајала око пола часа послије чега су Италијани престали да пружају отпор. Убијено је 11 италијанских војника док је 5 заробљено. Неколико њих је успјело да побјегне према Подгорици. Заплијењено је 16 пушака и извјесна количина муниције и ручних бомби, а камион је запаљен. На страни устаника није било жртава.

Група бораца из Подгорице, Биоча и Мрка порушила је 15 јула пут Подгорица — Колашин на мјесту званом Коловратске Лазбе (10 км од Подгорице према Колашину). Потпорни зидови пута сурвани су у корито ријеке Мораче, а насип је прекопан ћускијама и другим средствима у дужини од 16 м. Пут је толико разорен да је врло тешко могао послужити и за пјешаке, акамоли за возила.

Истог дана, 15 јула, Горњозетски припремни одред у јачини од 35 бораца порушио је у Горњој Зети же-

љезничку пругу Подгорица — Плавница. Шине су скинуте у дужини од 350 м, а прагови уништени. Пруга је тако разрушена да непријатељ ни за 10 дана није успио да је поправи и успостави саобраћај.

Борци припремног одреда из Братоножића разоружали су на Пелевом Бријегу 6 непријатељских војника који су са два камиона дошли из Колашина. Заплијењено је 6 пушака, око 1.200 метака и нешто војничке опреме.

Матагушки припремни одред, јачине 30 бораца, прекинуо је телефонско-телеграфске линије и порушио стубове на путу Скадар — Подгорица у дужини од 500 м и тако прекинуо везу између ова два гарнизона.

Борци Биочког припремног одреда и борци из Братоножића заплијенили су 15 јула код Биоча 86 волова, 254 овце и 4 козе, које су Италијани транспортовали из Санџака у Подгорицу за прехрану својих јединица. Стока је одмах пребачена у Пипере (Радовче, појате 17 км сјеверно од Подгорице) одакле је један мањи дио упућен сусједним устаничким јединицама за прехрану, док је већи дио задржан у интендантури која је тада формирана. У интендантури је стока поклана а месо осушено и тек касније употребљавано за исхрану јединица и становништва на ослобођеној територији.

ПРЕРАСТАЊЕ БОРБЕ У ОПШТИ НАРОДНИ УСТАНАК, ПРВЕ ЧЕТЕ И БАТАЉОНИ

Отпочињањем борби устанак се распламсао на подручју цијелог Среза. Поједини припремни одреди, уколико нијесу имали на свом подручју окупаторских посада против којих би се борили, рушили су путеве, мостове и друге, за непријатеља важне објекте, или су пак затварали правце према непријатељским гарнизонима, обезбјеђујући на тај начин од непријатељске интервенције мјесто гдје се акција изводила и јединицу која ју је изводила.

Први успјеси и прве побједе у борби против окупатора имали су видног утицаја у придобијању и мобилизацији народних маса за оружану борбу. Поред

бораца припремних одреда, у свим акцијама је добровољно узео учешћа и велики број сељака. Прикључили су се и сви они који су у почетку били из ма којих разлога по страни. Сељаци, наоружани оружјем које су раније склањали од окупатора, иницијативно су се прикупљали и стављали под команду припремних одреда.

Догађаји су се врло брзо ријеђали. Вал народног устанка захватио је читав Срез и цијелу осталу територију Црне Горе. Већ су стизале вијести о великим успјесима устаника и у другим дијеловима Црне Горе. За свагда су разбијени сви планови нових потурица који су сазвали Петровданску скупштину на којој су прокламовали безусловну покорност фашистичким разбојницима. Оружани устанак црногорског народа за своје национално ослобођење заиста је био достојан одговор на намјере презрених изрода и окупатора.

Чланови Партије, скојевци и остали борци припремних одреда у свему су служили за примјер. Због своје храбрости, показане у првим данима оружане борбе, они су постали још ауторитативнији у очима народа.

Послије првих успјеха било је потребно да се борба још упорније настави и да се упоредо са њом развије још интензивнији политички рад у јединицама и народу. На састанцима, по селима, у приватном разговору и на другим мјестима, комунисти су објашњавали народу да су сазрели сви услови за оружани устанак, тумачили политичку и војну ситуацију и објашњавали линију Народноослободилачке борбе. Народу је говорено да је света дужност сваког човјека да помогне заједничку борбу свих народа који су окупирани или нападнути од стране фашистичких освајача. Читани су прогласи ЦК КПЈ и ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак. Указивано је на значај јединства и заједничке борбе свих народа Југославије против окупатора и потребу да се масовно и снажно удари на непријатеља.

Прве борбе су претстављале огромно мобилизаторско средство. Свако ко је могао носити пушку, осим незнатног изузетка, тражио је да ступи у припремне

одреде. Расположење за борбу било је тако да се сваки онај који је био способан за борбу једноставно сам прикључио припремним одредима. Било је случајева да су се и дотадашњи непријатељи народа и Партије такође прикључивали устаничким снагама.

*

Прилив нових бораца био је такав, да је формација припремних одреда била исувише уска да би могла обухватити све оне који су били спремни да се боре против окупатора. Због тога је Привремена врховна команда национално-ослободилачке војске за Црну Гору, Боку и Санџак[4] ријешила да од припремних одреда и новопридошлих бораца, тамо гдје постоје услови, формира чете и батаљоне.

У Пиперима је устало на оружје све што је могло пушку носити, тако да је устанак још од првих дана добио општенародни карактер. Већ првог дана борбе прилив нових бораца био је толики да су од припремних одреда и нових бораца формиране 4 чете.

Црначка чета (по селу Црнци) имала је 4 вода са укупно 196 бораца, 135 пушака и 4 пушкомитраљеза. У команди чете били су Вуксан Љумовић, Љубо Божановић, а у прво вријеме устаничких дана и Стево Шћепановић.

Стијенска чета била је састава 6 водова са укупно 257 бораца, 238 пушака, 4 пушкомитраљеза и 2 митраљеза. Ова је чета формирана 16 јула спајањем Марковићке чете, чији је командир био Јоле Марковић[5] и Божовићке чете, чији је командир био Саво Божовић-Дмитровић[6]. Послије спајања командир јој је био Јоле Марковић.

Рогамско-ђурковићка чета бројала је 185 бораца са 169 пушака и 4 пушкомитраљеза. Командир чете био је Радован Вукановић.

---

[4] Јединицама на територији Среза подгоричког руководила је Привремена врховна команда национално-ослободилачке војске за Црну Гору, Боку и Санџак, чије је сједиште било у Пиперима.

[5] Постао издајник.

[6] Капетан бивше војске, прешао у четнике и погинуо 1942 године.

Горњо-пиперска чета, састава 3 вода, била је јака 224 борца са 230 пушака и 3 пушкомитраљеза. Командир чете био је Радосав Поповић[7].

Укупно бројно стање чета износило је 862 борца. Језгро ових чета сачињавали су 180 бораца припремних одреда из Пипера. Чете су биле наоружане, поред осталог, са 772 пушке, 15 пушкомитраљеза и 2 митраљеза. Поред тога, располагале су са око 2.126 бомби и око 70.000 пушчаних метака. Ове чете су стављене под команду Пиперског устаничког батаљона који је формиран 16 јула 1941 године. Командант батаљона био је Саво Божовић, а комесар[8] Бошко Милутиновић. Батаљон је био под непосредном командом Привремене врховне команде национално-ослободилачке војске за Црну Гору, Боку и Санџак, која се тада налазила у Пиперима.

У Кучима су такође формиране чете на територијалној основи, али су акције изводили само припремни одреди уз учешће дијела сељака, који су припадали територијалним устаничким четама.

У Зети су исто тако биле формиране чете и батаљон. Батаљон није учествовао у борби у устанку, сем што су припремни одреди изводили диверзантске акције.

Сличан је случај са Братоножићима, гдје су такође биле у формирању чете и батаљон, али батаљон није учествовао у борби као цјелина и одмах послије пробијања непријатељских снага на Вељем Брду борци су се разишли кућама сем малог дијела који је остао на окупу.

И у Љешкопољској општини је формиран устанички батаљон на територијалној основи. Четири припремна одреда, који су формирани прије почетка

---

[7] Дугогодишњи партиски радник, један од организатора устанка у Срезу, рањен је у борби на Јелином Дубу 18 октобра 1941 године и ускоро подлегао ранама.

[8] У почетку устанка није постојао назив политички комесар, а ни послије реорганизације и формирања чета и батаљона, већ се он називао „лице за везу са народом”. (Види тач. 2 Инструкције Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од августа 1941 — Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документ бр. 10).

оружане борбе, толико су бројно нарасли да су послије првих успјелих акција у Срезу прерасли у чете. Бројно стање батаљона износило је око 170 бораца. Партиска организација није могла чврсто да обухвати овако велики број бораца, јер још није била довољно учвршћена у јединицама, а подручје Љешкопоља, с обзиром да се налази у непосредној близини Подгорице и да је, поред тога, равно и добро комуникативно, окупатор је контролисао и самим тим стварао тешке услове за организационо сређивање.

И остали припремни одреди у Срезу су итекако нарасли. Међутим, у извјесним мјестима су и даље задржавали назив „припремни одреди". Понегдје су се и сами називали четама због тога што су се бројно повећали.

Овако нарасле устаничке снаге наставиле су са нападима на непријатеља, ометале му саобраћај на комуникацијама, кидале телефонско-телеграфске везе и онемогућавале саобраћај између непријатељских гарнизона. Спречаван је сваки покушај непријатељу да продре на слободну територију.

БОРБЕ И АКЦИЈЕ 16 И 17 ЈУЛА 1941 ГОДИНЕ
(Скица бр. 3)

Италијанска посада из Подгорице упутила је 16 јула 1941 године у Даниловград 3 камиона са минобацачким минама у пратњи 7 војника и једног официра, јер су се тамо налазиле 3 чете минобацача 81 мм без довољно муниције. Ову колону су сачекали у засједи устаници из Среза подгоричког (Вељебрдски одред) и Среза даниловградског код Сгологлава и напали је. Послије краће борбе пратња је заробљена, заплијењено је њено лично наоружање и мине, а камиони уништени.

Непријатељ је сљедећег дана, 17 јула, поново покушао да продре из Подгорице за Даниловград, али овога пута са бројно већом и јачом колоном, јер су посади у Подгорици већ била стигла појачања из Албаније[9]. Колону су сачињавала 2 камиона са муницијом

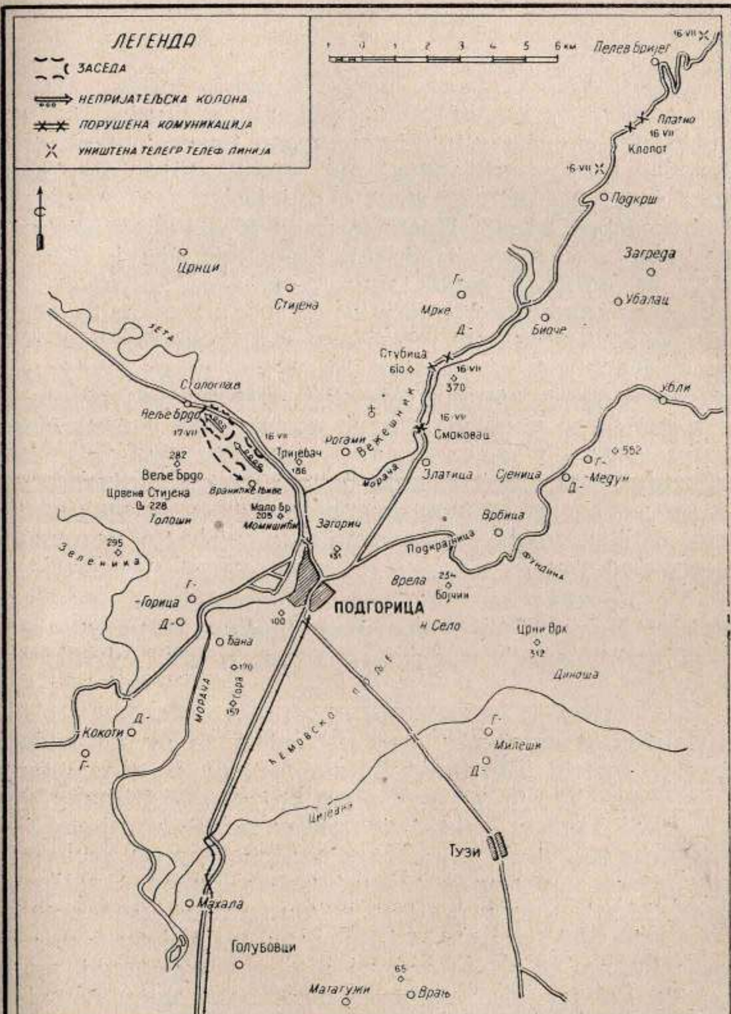
[9] Вјероватно да су ова појачања из Албаније била два батаљона граничне страже који су одмах по отпочињању оружане борбе упућени као појачање окупаторским снагама.

и 2 лака тенка, а од људства је била само пратња камиона. О наиласку колоне благовремено је обавијештен Вељебрдски вод Рогамско-Ђурковићке чете, који је, уз помоћ неколико бораца Рогамске и Стијенске чете, поставио засједу на путу Подгорица—Даниловград у с. Веље Брдо и сачекао колону. Колона је пуштена да уђе у засједу, а затим је нападнута јаком пушчаном ватром и ручним бомбама. Послије снажне ватре устаници су извршили јуриш. Италијани се нијесу снашли, јер су били изненађени, те нијесу ни пружили неки озбиљнији отпор. Камиони са муницијом су запаљени, док су се тенкови повукли ка Вранићким Њивама. Заплијењено је нешто војничке опреме, пушака, муниције и другог материјала. Међу војницима који су се налазили на камионима било је више рањених. На страни устаника није било губитака.

Неколико бораца из Подгорице, који су изишли из града и пошли на подручје Куча, затим неколико њих из Биочког припремног одреда и дио Горњопиперске чете порушили су 16 јула 1941 године пут Подгорица — Колашин у дужини од око 200 м са мањим прекидима на мјесту званом Стубица (у Пиперима) — 8 км сјевероисточно од Подгорице. Потпорни зидови и насип пута сурвани су у корито ријеке Мораче. Порушен је и пут сјевероисточно од села Клопота у Братоножићима на мјесту Платно у дужини од око 40 м. Поред тога, прекинуте су телефонско-телеграфске везе од Поткрша до Прељубовице. Рушење пута и кидање телеграфско-телефонских веза извели су одреди из Куча у заједници са борцима припремног одреда из Братоножића.

Руководство у Срезу је одлучило да поруши и велики мост на ријеци Морачи код Смоковца, 6 км сјевероисточно од Подгорице. Пошто су се у Подгорици налазиле доста јаке окупаторске снаге, претпостављало се да ће услиједити интервенција окупатора, због чега је правац од Подгорице претходно осигуран. Дијелови Пиперског устаничког батаљона и неколико бораца из Куча извели су 16 јула 1941 године акцију. Мост је помоћу експлозива дијелом дигнут у ваздух. Остављен

је само један узан пролаз за пјешаке, али је и он миниран да би се онемогућило Италијанима да се про-

Скица бр. 3. — Преглед извршених акција 16 и 17 јула 1941 год.

бију из Подгорице према Колашину. Окупатор из Подгорице није ни покушао да спријечи ово рушење, а посада у Биочу била је ликвидирана још 15 јула.

*

Кроз прве оружане борбе и диверзантске акције постигнути су видни резултати. Ликвидиране су све карабињерске станице и финансиске постаје по селима. Ослобођена је територија која је обухватала цио срез осим града са непосредном околином и комуникације Подгорица—Скадар. Прекинуте су и телефонско-телеграфске везе и све комуникације које везују Подгорицу са осталим гарнизонима, осим са Скадром. На овој комуникацији Италијани су још одржавали редован саобраћај ангажујући јаке снаге за њено осигурање. Карактер земљишта ишао им је на руку, јер пут води кроз равницу (преко Ћемовског Поља), па је на њему било врло непогодно постављати засједе. Међутим, и да су засједе постављене, оне због брзе интервенције окупатора, која би сигурно услиједила, не би ни могле имати неки нарочити ефекат, тим прије што су Италијани располагали са довољно моторизованих јединица.

Устаничке снаге у Срезу подгоричком, као и у читавој Црној Гори, чврсто су држале иницијативу у својим рукама и предузимале све жешће офанзивне акције.

Окупатор је располагао подацима о борбама и диверзантским акцијама, као и о томе да су порушени путеви према Цетињу, Даниловграду и Колашину. Исто тако знао је и о масовном оружаном устанку црногорског народа, о његовој повезаности на цијелој територији и о томе да постоји опасност да ће устаници продријети и у остале италијанске гарнизоне у Црној Гори. Због такве ситуације Италијани се нијесу осјећали довољно јаким у гарнизонима, па нијесу више ни покушавали да врше испаде према ослобођеној територији, већ су се ограничили само на одбрану, како би сачекали појачања која су им већ била упућена.

Привремена врховна команда национално-ослободилачке војске за Црну Гору, Боку и Санџак, према

раније израђеном плану за ослобођење Подгорице, издала је наређење да устаничке снаге стегну обруч око града. Послије добијеног наређења устаничке снаге су савладале истурене дијелове непријатељске посаде и приближиле се самом граду. Предњи дијелови Подгоричке чете[10] и Љешкопољског батаљона допрли су до близу Везировог моста (око 600 м сјеверно од града) и држали кратко вријеме положаје на Малом Брду удаљеном свега око 1,5 км од Подгорице, а затим се повукли у правцу линије Веље Брдо—Зеленика. Припремни одреди из Куча, повезујући се са лијевим крилом Пиперског батаљона, вршили су обезбјеђење и донекле притисак на град са источне стране и контролисали свој терен. Ове снаге су истовремено служиле као осигурање од евентуалног испада Италијана из Подгорице према Колашину. Припремни одреди са терена Зете имали су исти задатак на свом терену. Устаничке снаге су вршиле нападе на окупатора свугдје гдје је то било могуће.

Окупатор је увидио да му пријети велика опасност од развоја Народноослободилачког покрета и устаничких снага у Црној Гори, па је предузео опсјежне мјере да устанак угуши и поново успостави контролу над цијелом територијом Црне Горе. За реализацију те замисли нијесу биле довољне расположиве снаге у Црној Гори.

2

ИНТЕРВЕНЦИЈА ИТАЛИЈАНА И ЈЕЊАВАЊЕ УСТАНКА

КОНЦЕНТРАЦИЈА ИТАЛИЈАНСКИХ СНАГА ЗА УГУШИВАЊЕ УСТАНКА

Италијани су одмах увидјели сву тежину ситуације у коју су запали у Црној Гори послије отпочињања оружане борбе. Зато је Главна команда оружаних снага Албаније већ 15 јула 1941 године израдила план

[10] Подгоричка чета је формирана на подручју Љешкопоља од бораца који су изишли из Подгорице 13 јула. Командир чете је био Радомир Бабић.

за угушивање устанка. План је предвиђао да се хитним и енергичним мјерама разбију устаничке снаге. За ту сврху су ангажоване расположиве јединице из Албаније. Планско пребацивање ових снага у Подгорицу отпочело је истога дана, што се види из заповијести „Високог комесара за Црну Гору“ — Александра Пирција Биролија у којој се између осталог каже:

„. . .

1) — Циљеви које треба постићи:

Ситуација, која се развија у Црној Гори од 13 текућег мјесеца, захтијева да се хитно примјене најенергичније мјере које ће имати за циљ:

— да се успоставе комуникације са Цетињем;

— да се спријечи да герилски рат узме маха и прошири се;

— да се поново успостави ред и мир у овом крају;

— да се изврши свестрано чишћење неповјерљивих елемената;

— да се коначно заплијени цјелокупно оружје.

2) — Начин извршења:

Операције које треба вршити да би се постигли горе наведени циљеви морају бити методичне, добро организоване и координиране, морају се проширити на читав крај почев од зоне у којој је устанак још увијек у току.

Сузбијање устанка мора се вршити до крајности строго и са примјерном жестином, али ипак оно не треба да има карактер репресалија и треба избјегавати непотребне суровости. Нека се униште жаришта устанка не водећи рачуна ни о особама ни — ако је потребно — о насељеним центрима.

Нека се узму таоци у мјестима из зоне у којој се воде операције и нека се они често замјењују другима, тако да се читаво становништво стално држи у страху од евентуалних репресалија.

3) — Руковођење операцијама:

Руковођење операцијама за сузбијање устанка повјеравам Команданту XIV армиског кор-

пуса, коме дајем „пуну војну власт" над читавом територијом Црне Горе и провинције Котор.

На поменутој територији мора се одмах издати проглас да се уводи пријеки суд и полициски час.

Нека се Командант XIV армиског корпуса одмах премјести у Скадар.

4) — Трупе на расположењу:

Командант XIV армиског корпуса, поред двеју дивизија „Пуље" (Puglie) и „Фиренце" (Firenze) и групе „Скендербег", којима већ раније располаже, имаће на расположењу:

а) пјешадиску дивизију „Месина" и појачања која су већ упућена истој (II и III батаљон Граничне страже, алпијска група „Вале" (Valle), 1 ср[11] тенкова „Фиат-3.000");

б) алписку дивизију „Пустерија" (Pusteria) (са артиљеријом сведеном на један дивизион) која ће се транспортовати камионима у Подгорицу;

в) два батаљона из дивизије „Таро" (Tarro) (јачина свакога 700 људи и 20 грла стоке) који ће бити транспортовани моторним бродом „Росини" (Rossini) и то први у Котор, а други у Бар (брод ће извршити два узастопна путовања почев од данас у подне).

Поменути батаљони, чим се буду могли замијенити трупама алписке дивизије „Пустерија", вратиће се морем у Драч да би могли поново бити спремни за повратак у отаџбину.

г) 1 дивизион из пука лаке коњице „Гвиде" (Guide) који се мора дјелимично употребити у котлини Подгорице (полази из Шијаку-а 16 текућег и премјешта се обичним путем);

д) 5 ваздухопловну извиђачку групу која се налази у Скадру.

. . .

Потврђујем начелно мишљење да приликом дислокације, коју ће трупе преузети за вријеме

---

[11] Ово је вјероватно скраћеница за чету (compagnia). — Прим. прев.

операција, сваки гарнизон треба да има снагу не мању од једног батаљона.

5) — Учешће трупа 2 армије:

Већ је у току учешће трупа дивизије „Марке".

У погледу даљег евентуалног учешћа, нека се командант XIV армиског корпуса споразумије са самом дивизијом (комуникације радио-телеграфским путем преко Рима догод су прекинуте комуникације Цетиње—Дубровник).

6) — Снабдијевање:

Интендантура ове Команде удовољиће захтјевима за снабдијевање које ће јој директно упутити команда XIV армиског корпуса.

Потврдити пријем.

Армиски генерал, командант
(Alessandro Pirzio Biroli)"[12]

Према изнијетој заповијести Италијани су предвидјели за угушивање устанка у Црној Гори, поред дивизије „Месина", која је послије окупације дислоцирана на територији Црне Горе, сљедеће дивизије: „Пуље", „Фиренце" и „Пустерија", као и два батаљона из дивизије „Таро". Осим тога, предвиђене су и ове снаге: албанска фашистичка формација „Скендербег", алписка група „Вале", коњичка група „Гвиде", чета тенкова „Фиат-3.000" и ваздухопловна извиђачка група, док су се два батаљона Граничне страже, који су упућени из Албаније у Црну Гору чим је отпочела оружана борба, и сада тамо налазили. Исти је случај и са батаљоном Министарства унутрашњих послова који се налазио у Црној Гори још прије оружане борбе.

Међутим, италијанска Главна команда оружаних снага Албаније, прије него што су јединице предузеле покрет за Црну Гору, унеколико је измијенила своју ранију одлуку. По тој новој одлуци су за угушивање устанка у Црну Гору упућене сљедеће дивизије: „Пуље", „Пустерија", „Таро", „Венеција" (Venezia) и

---

[12] Војноисториски институт ЈНА, италијанска архива, кутија бр. 49.

„Каћатори деле Алпи“ (Cacciatori delle Alpi), ојачана 4 берсаљерским пуком из дивизије „Ћентауро“. Поред ових дивизија упућене су и двије алписке групе „Вале“, 108 легија црних кошуља (из састава дивизије „Месина“) која се дотада налазила у Албанији, албанска фашистичка формација „Скендербег“, чета тенкова, „Фиат-3.000“, дијелови коњичког пука „Гвиде“, морнаричке снаге из Црногорског Приморја, нешто полиције, карабињера и ваздухопловна група из Скадра (12 авиона).

Дивизија „Фиренце“, која је према првобитној одлуци била предвиђена, вјероватно је задржана у Албанији у резерви умјесто дивизије „Каћатори деле Алпи“. Ово је највјероватније урађено због тога што је дивизија „Каћатори деле Алпи“ била оспособљена за дејство у брдовитим и планинским предјелима, а била је и по саставу боља.

Укупна бројна јачина италијанских јединица које су намијењене за борбу против устаничких снага у Црној Гори, почетком друге половине јула 1941 године, износила је преко 80.000 добро извјежбаних и опремљених војника. Ово убједљиво говори о снази устанка и о томе у каквој се ситуацији нашао окупатор већ у првим данима оружане борбе. Италијани су се упињали из све снаге да по сваку цијену угуше устанак да би бар донекле поправили свој пољуљани војнички углед.

КОНЦЕНТРАЦИЈА ИТАЛИЈАНСКИХ СНАГА У СРЕЗУ ПОДГОРИЧКОМ

За угушење устанка на територији Среза подгоричког непријатељ је употријебио три дивизије: „Пустерију“, „Каћатори деле Алпи“ и „Венецију“.

Алписка дивизија „Пустерија“, из састава 9 армије, налазила се дотада у Петрели (Албанија). Она је била сљедећег састава: 7 и 11 алписки пук, 1 артиљериски пук, 5 мјешовити инжињериски батаљон и остале приштапске јединице.

Алписка дивизија „Каћатори деле Алпи“, из састава 4 армиског корпуса 9 армије, која се дотада налазила у рејону Либраждa (Албанија), била је сљедећег

састава: 51 и 52 пјешадиски пук, 1 артиљериски пук, 105 легија црних кошуља, 22 чета топова 47/32 и 22 радио-телеграфска чета. Поред наведених снага, ова дивизија је била ојачана са 4 берсаљерским пуком дивизије „Ћентауро", који је био сљедећег састава: батаљон бициклиста, два аутотранспортна батаљона и мотоциклистичка чета.

Дивизија „Венеција", из састава 26 армиског корпуса 9 армије, дотада је такође била дислоцирана у Албанији. Састав ове дивизије био је: 83 и 84 пјешадиски пук, артиљериски пук (без броја) са осталим приштапским јединицама.

Ван састава дивизија на подручју Среза подгоричког употребљене су и ове самосталне јединице: дијелови коњичког пука „Гвиде", 108 легије црних кошуља и 5 извиђачких група[13].

Бројна јачина ових непријатељских јединица износила је преко 40.000 војника опремљених свим савременим техничким средствима. Ове снаге нијесу само прошле среским комуникацијама, већ су све и дејствовале на територији Среза у угушивању устанка, што ће се касније и видјети.

Овако велике снаге на правцу Подгорице употријебљене су у првом реду због јачине устанка. Погодни услови земљишта само су олакшали дејство непријатеља. У чему су били ти погодни услови земљишта? Прво, Подгорица претставља раскрсницу од које воде комуникације у све крајеве Црне Горе. Ка њој, с друге стране, води најпогоднији правац из Албаније за Црну Гору. Најзад, италијанске јединице које су се налазиле у Албанији, биле су наоружане модерном техником, чија је употреба највећим дијелом била везана за добре путеве и пролазно земљиште ван путева, а таква је баш непосредна околина Подгорице. Овако повољни услови за непријатеља нијесу били непознати устаницима. Напротив, све се то имало у виду, али се устаници нијесу плашили, већ су предузимали мјере за борбу.

---

[13] Италијани су у току борби користили за своје авионе, поред аеродрома у Скадру, и аеродром на Ћемовском Пољу код Подгорице.

*

Масовност устанка на овако изложеној и за дејство непријатеља погодној просторији намеће нам још један закључак. Није ли то јасан доказ да наш устанак и његов успјех није дошао као посљедица неких „специјалних" услова, век као посљедица дугогодишњег, илегалног и организованог рада Авангарде радничке класе, ослоњеног на патриотска осјећања, слободарски дух и хероизам југословенских народа, који су у овим најтежим тренуцима своје историје слиједили Партију и њено вођство на челу са Титом.

ЗАДАЦИ ИТАЛИЈАНСКИХ СНАГА И ЊИХОВО ГРУПИСАЊЕ У РЕЈОНУ ПОДГОРИЦЕ

(Скица бр. 4)

Пребацивање јединица из Албаније отпочело је већ 15 јула 1941 године, тј. одмах послије издавања заповијести. По пристизању у рејон Подгорице 16 и 17 јула извршено је груписање главнине ових снага у духу задатака који су им били постављени.

Дивизија „Каћатори деле Алпи" развила се на положајима сјеверно од Подгорице и добила задатак да разбије устаничке снаге на простору Подгорица—Даниловград—Никшић—Вилусе—Жабљак, да овлада комуникацијама: Подгорица—Даниловград—Никшић, Никшић — Шавник — Пљевља и Никшић — Вилусе — Билећа, да разбије блокаду Никшића и Вилуса и да у рејону Вилуса успостави везу са дивизијом „Таро", а у рејону Билеће са дивизијом „Марке".

Дивизија „Венеција", ојачана групом алпинаца „Вале", развила се дијелом на лијевој, а претежно на десној обали ријеке Мораче и добила задатак да садејствује дивизији „Каћатори деле Алпи" у борбама за Мало и Веље Брдо, да разбије устаничке снаге на Тријепчу, Доњанској Главици и Вежешнику и у сјеверном дијелу Среза подгоричког (Кучи, Братоножићи, Брскут). Пошто изврши наведене задатке, њој је наређено да разбије устаничке снаге у срезовима: Колашинском, Андријевичком, Беранском и Пљеваљском, да овлада комуникацијама: Подгорица—Мате-

шево — Колашин — Мојковац — Пљевља, Матешево — Андријевица, Андријевица—Беране (Иванград)—Бијело Поље, да запосједне наведене комуникације и да успостави чврсту везу са дивизијом „Пуље" која је имала задатак да предузме напад на ово подручје са Косова и из Метохије.

Дивизија „Пустерија" развила се у Љешкопољу и добила задатак да разбије устаничке снаге на подручју Љешанска Нахија—Цеклин—Љуботињ—Цетиње и да на том правцу успостави везу са дивизијом „Таро", која је имала задатак да надире из Црногорског Приморја.

У Подгорици су се налазили дијелови дивизије „Месина", који су стигли тамо још првих дана окупације, и коњичка група „Гвиде". Ове снаге су добиле задатак да дејствују из гарнизона на правцима гдје се укаже потреба.

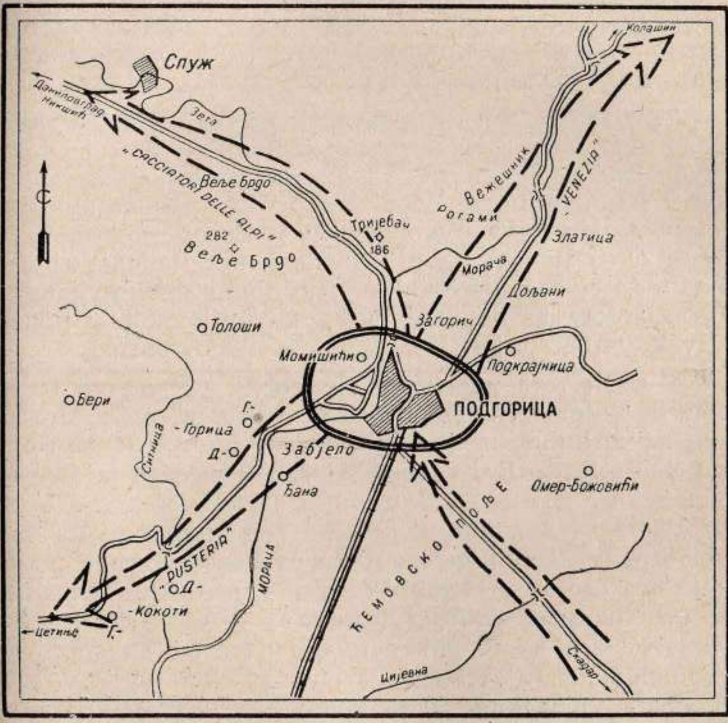
108 легија црних кошуља задржана је по свој прилици са задатком да обезбиједи позадину свих наведених јединица.

Дијелови дивизије „Месина", који су се налазили у другим гарнизонима, добили су задатак да из опкољених гарнизона предузимају испаде ради везивања што већих устаничких снага. Пошто одређене јединице овладају комуникацијама и разбију блокаду гарнизона, италијанска команда дозвољава, односно наређује, јединицама дивизије „Месина" да поступају са народом шта нађу за сходно без бојазни да ће бити позвани на одговорност. Ово је учињено ради тога да би баш дивизија „Месина", која је у дотадашњим борбама претрпјела велике губитке, извршила одмазду над црногорским народом.

Италијани су намјеравали да по пристизању првих дијелова првенствено овладају положајима Мало Брдо, Веље Брдо, Казновица, Тријебач, Дољанска Главица и Вежешник, како би обезбиједили просторију за развој својих снага.

Они су намјеравали да са бројно јаким снагама изврше брзе продоре дуж комуникација, да раздвоје

устаничке снаге и да их затим појединачно уништавају. Даље су предвиђали да у свима мјестима оставе јаке посаде (заповијешћу је било наређено да посаде не смију бити мање од батаљона), које ће бити у стању да контролишу своје подручје, да приликом насту-

Скица бр. 4. — Груписање италијанских снага и правци дејства 18 јула 1941 год.

пања, а и послије извршења задатака, предузму најокрутније мјере према становништву, без обзира на пол и године старости (затвори, интернације, физичко истребљење) и да економским мјерама онемогуће даљу оружану борбу. Италијани нијесу заборавили да употријебе и домаће издајнике за угушивање устанка.

Привремена врховна команда национално-ослободилачке војске за Црну Гору, Боку и Санџак располагала је подацима о претстојећој концентрацији и груписању непријатељских снага. Она је оцијенила шта намјерава непријатељ и да ће правац главног удара усмјерити преко Подгорице. Та претпоставка је одмах и потврђена пристизањем знатних италијанских снага из Албаније.

Требало је хитно предузети мјере да би се задржало надирање окупаторских јединица, бар док устаничке снаге не униште опкољени италијански гарнизон у Даниловграду. Због тога је Привремена врховна команда наредила руководству у Срезу подгоричком да се одустане од раније предвиђеног напада на сам град и да се све снаге ангажују у циљу онемогућавања Италијанима да овладају комуникацијама, а у првом реду комуникацијом Подгорица — Даниловград.

У вези тога наређења Пиперски устанички батаљон, са дијеловима Љешкопољског батаљона и Подгоричком четом, посио је положаје на линији: Мало Брдо (к 205) — Веље Брдо (триг. 282) — Тријебач (к 186) — Дољанска Главица — Вежешник (западно од к 275) са задатком да задржи надирање Италијана према Даниловграду. Устаници из Куча су контролисали положаје на својој територији са истуреним дијеловима на Смоковцу, Златици, Дољанима и даље до с. Маслине. Снаге из Куча су имале задатак да спријече надирање непријатељских снага комуникацијом Подгорица — Колашин и да врше притисак на град са те стране. Устаници са територије Зете такође су имали задатак да спријече надирање непријатеља правцем Скадар — Подгорица. Укупне устаничке снаге на једним и другим положајима износиле су око 1.800 бораца.

За извршење постављених задатака од значаја је било рушење мостова на Морачи и Зети, чиме би се знатно успорило непријатељско продирање дуж комуникација. У том су циљу неколико бораца дјелимично порушили мост на Зети код Враниђких Њива;

мост није био потпуно срушен услијед недостатка експлозива.

У акцијама од 15 до 17 јула 1941 године устаничке јединице нијесу успјеле да поруше Везиров мост на Морачи, преко кога иде пут Подгорица — Даниловград, нити је то учињено сада у вези наређења Привремене врховне команде. Мост није могао бити порушен стога што је био врло добро обезбијеђен, а поред тога налазио се у непосредној близини Подгорице, гдје су биле јаке непријатељске снаге, које су могле брзо интервенисати, а није било ни довољно експлозива.

ТОК БОРБЕ
(Скица бр. 5)

По извршеном груписању снага у рејону Подгорице, Италијани су предузели наступање комуникацијама према Даниловграду и Колашину, али су сјеверно од Подгорице наишли на организован и јак отпор устаника на линији Мало Брдо — Веље Брдо — Тријебач — Вежешник. Стога су били принуђени да развију јаке снаге за борбу и изврше солидну припрему напада. У том циљу они су поред пјешадиских јединица морали употријебити и артиљерију, тенкове и авијацију.

У зору 18 јула 1941 године непријатељ је отпочео јаку артиљериску припрему, која је трајала један и по час, а затим је његова пјешадија пошла у напад на устаничке положаје. Она је била подржавана јаком артиљеријом са положаја Горице[14]. Напад јединица је потпомагала и авијација јаким борбардовањем и митраљирањем устаничких положаја и оближњих насеља.

У напад на Мало Брдо упућена је непријатељска пјешадија, која је са просторије сјеверно од Подгорице прешла преко Везировог моста на Морачи и преко села Момишића нападала на Мало Брдо. Устаничке јединице, иако несразмерно бројно и технички слабије, жилаво су браниле положај Мало Брдо и давале огор-

[14] Горица је брдашце сјеверно од Подгорице, на којем је била постављена италијанска артиљерија.

чен отпор. Пребацивање непријатеља преко Везировог моста продужено је и даље. По преласку на десну обалу Мораче он се ширио западно од Малог Брда у правцу Вељег Брда, Црвене Стијене и Зеленике. Под притиском јаких непријатељских снага, Момишко-толошка, Горичка и Подгоричка чета повукле су се са положаја на Малом Брду и посјеле нове положаје на линији Зеленика — Црвене Стијене — Веље Брдо — Чкврка, гдје су ојачане Спушком, Кликовачком, Новоселском, Бандићком и двјема Загарачким четама из Среза даниловградског, које су упућене као помоћ устаничким јединицама Среза подгоричког, са задатком да задрже италијанско надирање према Даниловграду. На овим положајима су устаничке јединице давале огорчен отпор надмоћнијим непријатељским снагама и задржале их у току 18, 19 и током 20 јула. За све ово вријеме вођене су крваве борбе и поједини положаји прелазили су неколико пута из руку у руке, јер чим би непријатељ овладао неким положајем, устаници су вршили противнапад и поново га освајали (Чкврка на Вељем Брду).

Једновремено са нападом на Мало Брдо непријатељ је 18 јула, послије завршене артиљериске припреме, упутио јаке снаге комуникацијом Подгорица — Даниловград и отпочео прелаз Мораче од ушћа Зете према Смоковцу, и извршио напад на положаје Тријебач — Доњанска Главица — Вежешник, које је држао Пиперски устанички батаљон. Јаком пушчаном и пушкомитраљеском ватром Пиперски батаљон тукао је ове непријатељске снаге и наносио им тешке губитке.

По овлађивању Малим Брдом, дио непријатељских снага са десне обале Зете прегазио је ову ријеку код ушћа Ширалије, а затим са источне и југоисточне стране извршио напад на Тријебач, Доњанску Главицу и Вежешник. На овим положајима борбе су биле исто тако жестоке као и оне о којима смо напријед говорили. Пиперски устанички батаљон је успио да задржи непријатеља све до 20 јула. Тријебач и Доњанска Главица прелазили су неколико пута из руку у руке, али су устаници на крају увијек успјели да их задрже.

Командир чете, Радован Вукановић, одредио је Бранка Вучинића са још једним борцем да се са пушкомитраљезом забаце за леђа Италијанима југозападном страном Тријепча. Одређени борци извршили су успјешно задатак и релативно дуже вријеме успјешно тукли италијанску колону која је надирала друмом према Даниловграду. Под заштитом ватре бораца са Доњанске Главице успјело им је да се извуку.

На овај начин су устаници Среза подгоричког успјели и да омогуће устаницима у Срезу даниловградском да ликвидирају тамошње окупаторске снаге, чиме су знатно допринијели да се непријатељу зада још један осјетан ударац.

Послије освајања задњег непријатељског упоришта у Срезу даниловградском (Браиловице), пребачени су ноћу 20/21 јула Јеленачки, Вражегрмско-павковићки, Загарачко-бандићки, Косоволушки и Спушки батаљон из Среза даниловградског на положаје које су заједно држале снаге оба среза. Ови батаљони су тек били формирани и још недовољно организационо учвршћени, али је ситуација захтијевала да се одмах упуте на положај ради појачања. Они су посјели положаје 21 јула рано изјутра.

Устаници из Куча су се у то вријеме налазили на терену Куча. За вријеме ових борби непријатељ према њима није предузимао никакав напад, те они нијесу ступали у борбу.

За вријеме ових борби Матагушки припремни одред из Зете, јачине око 30 људи, прекинуо је телефонско-телеграфску линију Подгорица — Скадар на три мјеста у дужини од 500 м, скинувши жицу и порушивши стубове, али је непријатељ ускоро поново успоставио везу.

Број устаника који су водили борбу са непријатељем на територији Среза подгоричког сада је био око 3.700 бораца. Снагама на сектору Вељег Брда руководили су командант Велимир Терзић и комесар Бошко Ђуричковић.

Пиперски устанички батаљон био је под непосредном командом Привремене врховне команде национално-ослободилачке војске за Црну Гору, Боку и Санџак.

Борба на новим положајима на десној обали Зете настављена је 21 и 22 јула 1941 године несмањеном жестином. Она је била неравна и после пристизања батаљона из Среза даниловградског. Италијанске јединице су нападале фронтално под заштитом јаке артиљериске ватре и уз подршку авијације. Но, и поред свега тога, италијанске снаге према Даниловграду су напредовале у току дана врло мало, јер су устаници противнападима поново заузимали положаје са којих су бивали потиснути, а осим тога, италијанско надирање успоравале су и препреке које су устаници раније поставили, те је нападач морао употријебити и пионирске јединице ради њиховог уклањања. Поново су поједини теренски објекти око Чкврке и на Вељем Брду прелазили неколико пута из руку у руке. Италијани су трпјели губитке, али су и даље нападали.

На Тријепчу, Дољанској Главици и Вежешнику продужене су, 21 и 22 јула, жестоке борбе. Италијани су довлачили и убацивали нове снаге и појачавали притисак и поред прилично великих губитака које су трпјели. Ређали су се напади Италијана и противнапади устаника. Чим би непријатељ заузео неки положај који су устаници држали, устаници су вршили противнапад и поново га освајали. Тако су Тријебач и Дољанска Главица прелазили по неколико пута из руку у руке. Међутим, и поред храбрости устаника дошла је до изражаја бројна и техничка надмоћност непријатеља.

Јака непријатељска ватра, све јачи и јачи напади, потхрањивани из непрекидне колоне која је такорећи текла Ћемовским Пољем од Тузи за Подгорицу, замор од неколико дана сталних борби, бројна надмоћност непријатеља, још недовољна организациона сређеност устаничких јединица, недостатак борбеног искуства, а донекле и непријатељски рад појединаца, утицали су на борбену способност устаника, те су се извјесни почели колебати и нијесу били у стању да и даље издрже у оваквој неравној борби.

Док су још вођене борбе на Вељем Брду, Казновици, Тријепчу, Дољанској Главици и Вежешнику, 20 јула 1941 године, један комбиновани одред са територије

Зете, јачине око 30 бораца, пребацио се ноћу из Зете преко Мораче у Доње Кокоте на терен Доњољешанске општине, са задатком да са јединицама на том терену пресијече комуникацију Цетиње — Подгорица. Руководство овог одреда повезало се у Доњим Кокотима са Савом Вукчевићем, партиским руководиоцем на том терену. Умјесто да повеже ову јединицу са јединицама свога терена, Вукчевић је отпочео да уноси панику говорећи да су наше јединице напустиле положаје на Вељем Брду и да је повлачење услиједило стога што је устанак преурањен и да треба оружје бацити, а устанак ће се дизати кад Руси дођу на границу Црне Горе. Руководство одреда скренуло је пажњу Вукчевићу на његов непријатељски и капитулантски став. Забрањено му је да не смије то говорити међу борцима. О капитулантском ставу Вукчевића обавијештен је Окружни комитет, који га је због тога искључио из Партије.

На овакве и сличне случајеве Партија је правилно реаговала и сваки случај посебно објашњавала масама. Будност је појачана. Међутим, утицај непријатељског рада се осјећао и то је разбијачки утицало на устанике, а у народу је стварало пометњу. У тако тешкој ситуацији су неки официри из бивше Југословенске војске, који су били одређени за командире чета и команданте батаљона, распиривали такође капитулантски дух у јединицима. У томе су их помогли они који су пошли у борбу само због тога што нијесу смјели остати код својих кућа, јер би их народ презрео, као и сви остали који су из разних шпекулантских побуда ступили у јединице. Но, и поред свега тога, устаници су се добро држали очекујући да се на положаје извуку артиљериска оруђа која су заплијењена у Даниловграду.

Устаници су, заједно са народом, тешком муком превлачили по беспућу Вељег Брда „своју артиљерију"[15] и уређивали положаје за оруђа, не слутећи шта се са њом догодило. Међутим, она се није никако

---

[15] Радило се, уствари, о 12 топова 64 мм и 2 брдска топа који су заплијењени приликом ослобођења Даниловграда и Браиловице.

појављивала. Ноћу 20/21 јула народни непријатељи, Милан Павићевић и Блажо Брајовић, послије испробавања оружја, повадили су ударне игле из свих затварача и побјегли непријатељу. Ноћу 21/22 јула сазнало се и на положајима шта је са оруђима. Ово је појачало колебање које се раније почело појављивати.

Узалуд је командант сектора издавао наређења батаљонима да врше противнападе. Команду више нико није слушао. На положајима су се упорно борили само комунисти и најбољи симпатизери покушавајући да задрже устанике који су у великом броју напуштали положаје.

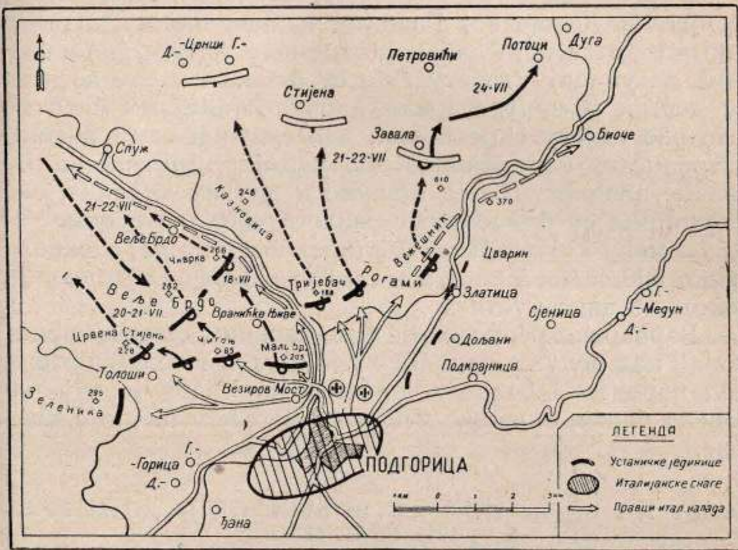
Тако су ноћу 21/22 јула потпуно напуштени положаји на Вељем Брду и Италијанима је био отворен пут према Даниловграду.

24 јула 1941 године увече, под притиском веома јаких непријатељских снага, наступило је осипање једног малог броја и код Пиперског устаничког батаљона. На положајима су били остали у првом реду комунисти, симпатизери и најбољи родољуби. Они су јуначки наставили неравну борбу и нанијели непријатељу велике губитке. Пиперски батаљон се повукао на линију Црнци — Стијена — Завала. Међутим, послије два дана, 24 јула, пошто су Италијани овладали комуникацијом Подгорица — Биоче, Горњопиперска чета Пиперског батаљона се повукла на линију Горње Мрке — Потоци истуривши своје мање дијелове према непријатељу.

Пошто су упали у прва села: Рогами, Доње Шуме, Веље Брдо, Церовице, Грбе, Италијани су редом пљачкали и палили. Горјеле су куће, стаје, колибе, стогови сијена и сламе и друго. Они су варварски бацили у ватру 6 старих и болесних жена. Њихова авијација порушила је у тим селима неколико кућа и ранила три лица.

Не располаже се документима из којих би се видио број мртвих, рањених и несталих непријатељских војника, сем за дивизију „Каћатори деле Алпи“. Она је у борбама на Малом и Вељем Брду само у данима 21, 22 и 23 јула 1941 године имала 186 мртвих и ра-

њених официра, подофицира и војника. Ово потврђује да су италијанске јединице заиста имале велике губитке, јер је само ова дивизија, и то само за три дана борбе, имала оволике губитке.

Скица бр. 5. — Напад Италијана од 18—22 јула 1941 год.

Устаници су за вријеме ових борби оборили један италијански авион.

За све ово вријеме устаници су имали 11 мртвих и рањених не рачунајући губитке од бомбардовања села и заселака.

Оваква размјера у губицима је схватљива кад се узме у обзир да су устаничке снаге сачекивале Италијане у јаким природним заклонима и на њих отварале ватру тек кад би се ови сасвим приближили. Италијани су нападали на устаничке положаје јаким снагама у густом поретку што им је, свакако, повећавало губитке, те је устаничка ватра била врло ефикасна. Поред тога, устаници су вршили противнападе ноћу и уопште користили ноћне борбе што им је

знатно смањивало губитке, а окупатору редовно повећавало. И најзад, знатног утицаја имали су притом храброст, иницијатива и убијеђеност маса у оправданост наше борбе.

Док су још вођене борбе на Малом и Већем Брду, Тријепчу, Дољанској Главици и Вежешнику, Италијани су дозволили албанским квислиншким формацијама да упадају у Зету гдје су пљачкали све до чега су дошли и малтретирали народ. Италијани не само што ово нијесу спречавали, већ су то и сами радили и албанске квислиншке формације потстицали на овакве злочине. Поред пљачке и других злочина, ове формације су без икаквог разлога убиле неколико сељака, међу којима Пера Филиповића и друге, и одвеле преко 500 сељака као таоце у Тузи, али су их послије неколико дана пустиле.

Варварске репресалије разуларених фашистичких хорди над недужним становништвом изазвале су страх код народа. Народ се, нарочито са подручја гдје су вођене борбе, склањао у брдске неприступачније крајеве.

ОСВРТ НА БОРБЕ КОЈЕ СУ ВОЂЕНЕ ОД 18 ДО 22 ЈУЛА 1941 ГОДИНЕ

Потребно је истаћи да је прилив нових бораца у току борбе, нарочито сељака, био невјероватно масован и нагао. Борбе су почеле 14 јула 1941 године, а већ 18 јула скоро сви способни за војску из цијелог Среза, осим са територије коју су Италијани прикључили Албанији, добровољно су се јавили и великим дијелом ступили у борбу против окупатора. Ово потврђује правилност и правовременост рада Партије и њену оријентацију на оружану борбу. Исто тако, ово јасно показује и повјерење широких маса у Партију и њено руководство.

Однос снага у овим борбама износио је 1 : 10 у корист непријатеља. Поред тога, непријатељске снаге су биле наоружане свим врстама савременог оружја, док су устаници располагали само пјешадиским наоружањем, а оскудијевали у свему осталом (у погледу материјала) што је једној војсци потребно. При оваквом

бројном односу снага, наоружања и опреме, устаничке јединице су биле приморане да се послије тешких борби од 13 до 22 јула повуку са комуникација и из равнице даље од комуникација, у планинске предјеле, док је непријатељ овладао главним комуникацијама и појасом непосредно уз њих. На овај начин је ослобођена територија знатно сужена, мада је добар дио остао и даље у рукама устаника. Но, и при свем том, чињеница да су устаничке снаге, и поред оваквог односа у броју, наоружању и опреми, успјеле да задрже италијанско надирање и да им нанесу велике губитке, претставља значајан успјех.

Ове борбе су показале да устаничке јединице нијесу још довољно организационо сређене и учвршћене, да се у њима налазио знатан дио бораца без скоро икаквог војничког знања и да се нијесу могле дуго одржати на положајима пред бројно јачим и боље наоружаним непријатељем. Показало се, исто тако, да су јединице, овако на брзину формиране на територијалној основи и везане за одређени терен, а усто и без својих служби, непокретне, јер чим би се помјериле са свог подручја, почеле би се осипати. Нерадо су се напуштала своја села, куће и породице.

Ако би се у овим условима стално водиле фронталне борбе какве су вођене, оне не би могле донијети значајније резултате, поготово при онаквом односу у броју и наоружању. Но, у Тринаестојулском устанку ова је борба имала огроман значај.

Борбеност, морал и лична храброст, у чему су се нарочито истицали чланови Партије, скојевци, борци припремних одреда и најбољи симпатизери, и праведност борбе нијесу могли у потпуности надокнадити недостатак у наоружању и опреми, као и борбено искуство и војничко знање код једног дијела устаника. Али, ово је била најбоља школа која ће тек доцније донијети велике успјехе.

Италијанима је успјело да привремено потисну устаничке снаге у Срезу. То им је успјело у првом реду због бројне и материјалне надмоћности, затим због варварског терора и свирепих злочина над становништвом, као и стога што руководство у Срезу није

било у стању да чврсто обухвати онолике масе бораца, а ни јединице, онакве какве су, нијесу биле спремне за дуже вођење борбе. Руководство устаника још није било створило чврсте и организационо сређене војне штабове, нити су постојале војне јединице које би биле у стању да воде борбу без обзира на терен и тренутне успјехе непријатеља. Нијесу биле још извршене ни све политичке и организационе припреме у масама за дуже вођење борбе. Поред тога, издајничко вођство федералистичке странке, разне режимлије бивше Југославије, и сви они који су трговали са судбином народа ставили су се у службу окупатора, а то се у извјесном степену морало штетно одразити на устанички покрет. Све је то утицало на јењавање масовног устанка, сплашњавање борбе и на то да се добар дио устаника врати својим кућама.

Сва ова искуства, како у погледу организационих недостатака јединица, тако исто и у погледу командовања и начина вођења борбе (диверзије, препади, засједе, ноћни напади, коришћење земљишта, итд.) послужила су корисно у борбама које су настављене.

ФАШИСТИЧКИ ЗЛОЧИНИ

Пошто је овладао положајима које су устаници држали, окупатор је наставио надирање у три правца, углавном комуникацијама, са јаким бочним осигурањима, и то: дивизија „Пустерија" правцем Подгорица — Цетиње; дивизија „Каћатори деле Алпи" правцем Подгорица — Даниловград — Никшић и дивизија „Венеција" правцем Подгорица — Колашин.

Италијанске снаге су успјеле да до 2 августа 1941 године поново овладају свим комуникацијама на подручју Среза подгоричког и појасом дуж комуникација. На свима правцима наступања фашистичке јединице су вршиле нечувена звјерства, својствена само њима. Нијесу презали ни пред најтежим злочинима. Нарочито су се у томе истицале јединице дивизије „Венеција", које су надирале према Колашину, мада ни друге нијесу у томе изостајале. Када су јединице ове дивизије стигле на Рашково Гувно (код Лијеве Ријеке), оне су 2 августа 1941 године спалиле овај за-

селак. Пред њиховим надирањем народ је свугдје пружао отпор и склањао се са комуникација. Окупатор је позивао народ да се врати својим кућама и запријетио је да ће попалити куће у којима не нађе укућане. Како се до 3 августа 1941 године нико није вратио, окупатор је почео са паљењем лијеворијечког дијела с. Веруше, а 4 августа продужио да пали брскутски дио Веруше. Тако су италијански фашисти хтјели да овим нечувеним злочинима заплаше црногорски народ и да га одвоје од своје Партије.

И поред тога што су Италијани продрли комуникацијама, борци и народ су свугдје пружали отпор фашистичким јединицама, чак и појединачно, и онемогућавали им да врше злочине. Између многих таквих примјера изнијећемо само један. Приликом паљења куће Веселина Секуловића, он се нашао у близини и без оружја. Када је примијетио да су непријатељски војници небудни и заузети паљењем кошница, привукао се и од једног италијанског војника отео пушку. Чим се докопао оружја узео је заклон са намјером да отвори ватру, али није знао да откочи италијанску пушку. Непријатељски војници су ово примијетили и почели су му се под заштитом пушчане ватре приближавати. Покушао је да се спасе бјекством, али се за њим дао у потјеру војник чију је пушку отео. Најзад је успио да убије непријатељског војника и са његовом пушком побјегне у шуму, гдје је наишао на устанике који су га прихватили и превили[16].

Упоредо са уништавањем, пљачком, паљењем села, убијањем стараца, жена и дјеце, одвођењем цијелих породица у интернацију, Италијани су позивали одбјегли народ да се врати својим кућама и да преда оружје. Издајници су такође отворено позивали сељаке да предају оружје, јер је то по њиховим ријечима једини спас. Они су чак организовали и слање некаквих петиција са потписима у којима су изражавали лојалност окупатору. У неким селима, нарочито у оним непосредно поред комуникација и у рав-

---

[16] Податке о овом догађају дао је Никица Секуловић по сјећању.

ници, а која нијесу масовно учествовала у борби, у томе су донекле и успјевали.

Међутим, Партија је упорно наставила са политичким радом у народу, даноноћно је указивала народу помоћ, помагала му приликом смјештаја, указивала на перспективу даљег вођења борбе и најенергичније пришла окупљању, реорганизацији и учвршћењу устаничких снага.

НЕПРИЈАТЕЉСКА ТАКТИКА ЗА БОРБУ ПРОТИВ УСТАНИКА

Команданти италијанских дивизија и њихови штабови темељно су проучавали наша дејства и издавали повремена упутства својим потчињеним јединицама. Једно од таквих упутстава[17] износимо овдје. Оно је датирано 1 августа 1941 године.

> „Претпостављајући да формације, употреба оружја, јединица и организације у борби против устаника немају ништа заједничког с прописима службе у рату против редовне војске, износим нека упутства која ће сваки командант морати да разради и допуни својом *оштроумношћу и генијалношћу*.
>
> 1) *Непосредна борба*
>
> Ловљење устаника мора бити слично поступку у лову, тојест:
>
> а) обавјештајна служба javља легло;
>
> б) јак одред, раширивши борбени поредак јако заокружује великим радијусом зону и приближује се стежући круг, да би га затворио помоћу једне друге јединице која маршира у противном правцу;
>
> в) формација треба да се састоји од јаких и смјелих патрола у размацима, позади којих марширају водови, појачани са по једним топом и једним минобацачем (избјегавати јаку ватру која би се утрошила да би се савладало мало људи); стежући круг јасно је да се снаге збијају, те се

[17] Војноисториски институт ЈНА, италијанска архива, кут. 49.

могу супротставити противнападу притијешњених устаника.

Ја разумијем чишћење овако: боље је устанике опколити него хватати појединце.

Тада је јасно да су устаници они који остану у кругу, ма били и без оружја, те да их треба стријељати.

2) *Борба помоћу снабдијевања*

Ко познаје терен зна да устаници морају храну узимати из кућа, или боље из заселака, који, пак, себе снабдијевају — да не би упали у очи — из већих средишта.

Преко обавјештајне службе мора се дознати у којим се настањеним мјестима скупљају лица којима је повјерена ова служба; треба заселак ноћу опколити, пустити да уђу лица ради снабдијевања, а затим блокирати .... и даље поступати.

3) *Борба помоћу талаца*

Прво, преко обавјештајаца, саопштити поглавици или поглавицама, да ће — ако се не предаду с једним дијелом устаника у одређеном року — њихове породице бити депортиране, а куће порушене. Ријеч треба одржати.

4) *Сакупљање оружја*

Узалуд је тражити оружје; никада га нећемо наћи. Оно оружје које предају веома је незнатно.

Обавјештајци назначују предјеле, за чије би претраживање требало више година.

Зато: 1. Наградити обавјештајце који прокажу и поведу на тачно мјесто (припазити на засједу; нека обавјештајац то плати својом главом). —

2. Заинтересовати становништво за проналажење појединих скровишта (ово је најбољи начин за утврђивање њихове вјерности), заокружујући предио који је у питању.

Ако се у поменутом предјелу пронађе оружје које није пријављено, сравнити насеље са земљом".

Ово упутство даје нам право да закључимо да Италијанска војска није имала у својим званичним правилима одговарајуће прописе за вођење борбе против партизанског рата. У недостатку званичних прописа италијански команданти дивизија покушали су да овај недостатак попуне оваквим и сличним упутствима, што је неминовно морало довести до импровизације и давања права нижим командантима да га допуне „својом оштроумношћу и генијалношћу".

Упутство је врло кратко и непотпуно. У њему се мањим дијелом говори о непосредној борби против устаника, а већим прописује поступак против становништва на територији гдје устаници дејствују, при чему се не зазире ни од најобичнијих злочина према недужном становништву. Највећа пажња се поклања раду оних обавјештајаца који су врбовани међу мјештанима.

1

СИТУАЦИЈА У СРЕЗУ ПОДГОРИЧКОМ ПОСЛИЈЕ ЈЕЊАВАЊА УСТАНКА

Пошто су овладали устаничким положајима, Италијани су успоставили саобраћај на порушеним комуникацијама и организовали солиднију одбрану гарнизона посједајући и положаје у њиховој непосредној близини. Посаде гарнизона осјетно су појачане. Ни у једном гарнизону посада није смјела бити мања од једног батаљона. Фашистичке италијанске јединице свирепо су поступале са становништвом. Пљачкања и паљења нијесу престајала. Убијали су, тукли, злостављали, мучили и малтретирали свакога кога би год ухватили, осим оних које су сматрали својим пријатељима или за које су знали да нијесу учествовали у оружаној борби. Нарочито су се дивљачки понашали према мјештанима гдје су вођене борбе или вршене ма какве диверзантске акције.

Пред надирањем окупатора народ се углавном повлачио из села заједно са устаницима. Сељаци из Вељег Брда, Рогама, дијела Стијене, Ђурковића, Мрка (Пипери), Биоча (Кучи) већином су напустили своја села. То су дјелимично урадили и сељаци из осталијех села и заселака у близини Подгорице (Љешкопоље, Дољани и др.), а нарочито из села чији су мјештани масовно учествовали у борбама. Повлачење се вршило у планинска села која су контролисали устаници. Повлачећи се из својих домова, сељаци су са собом тјерали стоку и носили животне намирнице и најнеопходније ствари. Још прије продора Италијана извјестан

број сељака био је већ изишао са својом стоком у планине ради испаше гдје иначе излази редовно сваког љета (Комови, Лукавица, Каменик, Броћник и др.).

Становништво планинских села било је највећим дијелом добро расположено према оружаној борби и врло је предусретљиво прихватило избјегле сељаке. Како су то били топли љетни дани, питање смјештаја и исхране избјеглих људи није се испољило у тако оштром облику као касније. Међутим, код избјеглих сељака послије краћег времена почела се осјећати нека депримираност која је била резултат страха од репресалија и неизвјесности. Тешка психоза је владала и на територији коју је повремено контролисао окупатор. Међу избјеглим сељацима се нашло неодлучних и колебљивих. Било је, мада врло мали број, и оних који су избјегли са намјером да роваре, стварају и распирују незадовољство. Овакве рачунџије су одржавале везе и радиле по задацима појединих шпекуланата и народних непријатеља, већином експонената режима старе Југославије или сепаратистичког вођства.

Доста тешки животни услови и све теже економско стање, а уз то и неизвјесност, створили су погодан терен за дјелатност непријатељски расположених елемената. Појединци су почели негодовати и супротстављати се даљем вођењу оружане борбе. Они су свој став поткријепљивали ријечима: „Кад се окупатор није могао истјерати у првом налету када је био бројно доста слаб, поготову се неће моћи истјерати сада када је добио огромна појачања“. Овакав став тих елемената био је уперен у првом реду против организатора устанка, чланова Партије и уопште руководства, а то је ишло, итекако, у прилог изрода црногорског народа и окупатора чији је циљ био разбијање Народноослободилачке борбе.

Остављена села, куће и имања, затим доста честа, а понегдје и свакодневна бомбардовања и митраљирања мјеста и збјегова, још више су поколебали један дио сељака и они су све више испољавали тежњу да се врате својим кућама. Почела се успостављати веза са онима који су остали код својих кућа или су се

већ вратили. Послије успостављања везе са својим мјештанима и пошто би од кметова[1] (старјешина села) или окупатора добили дозволе да се могу слободно настанити у својим напуштеним кућама, појединци су се и враћали кућама. Противнародни, реакционарни и шпекулантски елементи и овога пута су предано радили за своје нове господаре и наговарали сељаке на „спасавање“, на враћање и предају оружја окупатору. Извјестан дио сељака је дјелимично предавао оружје, али већином старо и неупотребљиво (ловачке пушке, старе црногорске пушке „московке“ и слично).

У новонасталој ситуацији партиске организације и Партија као цјелина успјешно су реаговале на сваки подухват окупатора и његових помагача. Ради што успјешнијег рада, чланови Окружног комитета и нижа партиска руководства обилазили су, према директиви Покрајинског комитета, села и засеоке на свом подручју, разговарали са људима, одржавали зборове и конференције, објашњавали новонасталу ситуацију и линију Народноослободилачке борбе, раскринкавали непријатеље народног јединства и слуге окупатора, једном ријечју активно су политички дјеловали на свом подручју према конкретним условима. Тако су руководећи другови из Покрајинског и Окружног комитета обишли скоро сва села у Пиперима и помагали при формирању герилских одреда[2]. Такве су се мјере показале као врло правилне и успјешне. Оне су парализале рад непријатеља и сузбиле његову лажну пропаганду, а помогле су и партиским организацијама, нарочито по селима, у проналажењу и примјењивању најподеснијих форми рада.

---

[1] Италијани су одмах, чим су поново овладали територијом, поставили кметове по селима изабравши их међу својим повјерљивим људима или су их неки мјештани предлагали.

[2] Одмах приликом продора окупатора и његовог овлађивања комуникацијама, Привремена врховна команда национално-ослободилачке војске за Црну Гору, Боку и Санџак издала је упутства за формирање герилских одреда као језгра будућих већих јединица. Одреди су имали задатак да изводе разне акције: напад на непријатељске колоне, рушење путева и мостова, кидање телеграфско-телефонских веза, штићење становништва од хапшења и интернације, итд.

За кратко вријеме правилним и упорним политичким радом партиског и војног руководства, чланова Партије и бораца герилских одреда, као и формирањем, организационим, војничким и политичким учвршћивањем одреда, успјело се да се код маса поврати повјерење у снагу устанка, које је донекле било поколебано услијед продора окупатора, и да се широким народним масама укаже на перспективу успјешног настављања оружане борбе против окупатора.

Италијани су добро знали да нијесу угушили устанак и одмах су увидјели опасност која им пријети од реорганизације устаничких снага и од утицаја и снаге Партије. Они су предузели мјере да онемогуће реогранизацију јединица и да сузбију утицај Партије. Због тога су још бесомучније пријетили одбјеглим сељацима да ће им попалити куће и стаје, уколико нијесу то дотада урадили, и да ће им уништити све што имају. Поред тога, окупатор је преко својих слугу који су имали пропуснице протурао разне вијести и обећавао да ће тобож свима који се врате обезбиједити миран живот.

На територији која је била ван њихове контроле Италијани су растурали летке из авиона у којима су позивали народ да се врати својим кућама и да преда оружје старјешини села. Исте те вијести су протурали и ширили преко својих агената.

Међутим, док су позивали становништво да се врати својим кућама, њихова авијација је скоро свакодневно бомбардовала мјеста у којима су вођене борбе (нарочито Пипере). Бомбардовали су чак и катуне на планинама гдје сељаци преко љета излазе са стоком, и мјеста гдје су се налазили један дио герилаца и збјегови (Радовче, Каменик, Броћник и др.). Прикривени непријатељски елементи радили су упоредо са овим злочинцима, лагали и наговарали сељаке да се врате својим кућама, да предају оружје и да тако докажу своју лојалност окупатору.

Да би окупатор што више поколебао и разјединио народне масе, он је кроз своју лажну пропаганду, преко својих слугу свих боја и преко оних који су преданом службом хтјели да себи обезбиједе положаје код

нових господара, обећавао да ће сваком лојалном грађанину и сељаку обезбиједити не само миран живот, већ да ће му давати помоћ у храни и другом. Ово обећање су ту и тамо Италијани испуњавали, али су то претварали у најобичније мито. Они су стварно давали животне намирнице и сваку другу помоћ само онима који су им то узвраћали радом на разбијању народноослободилачког покрета и достављањем података који су им били потребни. Ти продани изроди, које су Италијани хранили, почели су да протурају разне вијести и пароле као: „устанак је преурањен", „ми смо мали и слаби да водимо борбу против окупатора, који је у једном налету успио да пороби читаву Европу", „немамо оружја да се боримо против технички добро опремљеног окупатора", „немамо економских средстава за вођење борбе" и томе слично. Међутим, ти исти су доцније прихватили оружје од окупатора и отпочели борбу против устаника.

Да би Италијани постигли што бољи успех у разједињавању народа, почели су да користе ранију племенску подјелу, трзавице и нетрпељивост. Ово су обједручке прихватиле слуге окупатора. На основу „самосталности", а у циљу „очувања" и одржавања извјесне „равнотеже" између племена, они су измишљали којекакве лажи са којима су иступали пред народом са намјером да разбију његово јединство у борби против окупатора. У томе су показали пуно умјешности издајници из Куча (Зарије Вуксановић, Саво Вујошевић, Миљан Радоњић, Милета П. Поповић и други). Они су смишљено протурали вијести и плашили народ, користећи старе размирице у овом крају и говорећи људима да ће их напасти Албанци и да народу не преостаје ништа друго него да „брани сам себе од Албанаца" и од ма ког другог ко би их напао. Међутим, они нијесу мислили да се бране од окупатора већ су истицали на сваком мјесту да према њему треба бити лојалан. Ови исти издајници савјетовали су народу, пошто су сељаци већ дијелом били предали оружје, да приме оружје од окупатора да би се могли „бранити".

У Срезу подгоричком окупатор је наишао на плодан терен и међу једним мањим дијелом избјеглица.

Њих је у граду и околини био приличан број, нарочито са Косова и Метохије, одакле су избјегли испред звјерских поступака Албанаца мобилисаних у фашистичке јединице. Они са собом нијесу могли ништа понијети, а овдје такође нијесу ништа имали и живјели су под врло тешким условима. Настанили су се у граду и околини. Један дио од њих окупатор је искористио најприје за изградњу путева и других објеката, а доцније их је мобилисао и наоружао, па од њих и осталих формирао јединице за борбу против устаника.

Против овакве пропаганде окупатора и роварења народних непријатеља Партија се борила свим средствима. Чланови Партије и устаници су у појединачном разговору, на конференцијама, на зборовима и другим путем раскринкавали Италијане и њихове помагаче. Указивали су да је све то срачунато да се разбије јединство народа и да се ликвидира оружана борба. Раскринкавани су они који су говорили да се преда оружје па чак, борци врате кућама, јер би то значило ићи линијом ликвидације оружане борбе, оставити народ у ропству и лишити га перспективе на слободу и независност. Народу је предочавано да ће се они који пређу на територију коју окупатор контролише и који предају оружје наћи у таквој ситуацији да неће бити у могућности да откажу послушност Италијанима, нити ће бити у стању да пруже ма какав отпор. Међутим, ако не буду лојални, окупатор ће их трпати у затворе, одводити у интернацију и стријељати, као што се касније и догодило. Партија је указивала масама да ће окупатор, пошто се сељаци врате својим кућама и пошто их разоружа, моћи лако да их мобилише на разне физичке радове, а затим, кад му буде потребно, мобилисаће их и у своје регуларне јединице.

Неуморним радом чланова Партије и бораца герилских одреда разголићаване су намјере окупатора и његових помагача. Народ се на властитом искуству убрзо увјерио у истинитост свега онога што је Партија говорила. Увидио је непријатељски рад издајника, њихову отворену и тијесну сарадњу са окупатором, па су симпатије за оружану борбу све више расле, а као резул-

тат тога све се више бораца добровољно јављало за борбу и стављало на расположење Партији.

Непријатељ је настојао да становништво оближњих мјеста око гарнизона држи под утиском да Италијани могу кад год хоће да залазе по селима. Зато су његове патроле с времена на вријеме упадале у села. Приликом ових упада они су се, поред пљачке и застрашивања становништва, повезивали са разбијачима Народноослободилачке борбе и својим шпијунима по селима. Овим поступцима они су намјеравали да одвоје масе од Партије и герилаца, да спријече пропаганду и рад Партије и герилских одреда и да онемогуће мобилизацију нових бораца.

У циљу спречавања непријатељског рада на разбијању НОБ, Привремена врховна команда национално-ослободилачке војске за Црну Гору, Боку и Санџак издала је 27 јула наредбу о стварању пријеких војних судова при одредима. Ево те наредбе:

> „При сваком већем одреду (мјесној команди) нека се одмах створи *пријеки народни суд*. Овај суд ће изрицати само смртне пресуде над лицима која:
>
> 1) врше шпијунску службу у корист непријатеља;
>
> 2) покушавају да трупе демобилишу, деморалишу или отворе фронт непријатељу;
>
> 3) дигну оружје или агитују да се дигне оружје против Националноослоб. војске;
>
> 4) шпекулишу са намирницама;
>
> 5) пријеки судови се образују и на територији коју непријатељ држи у рукама, а пошто на тој територији сву власт држе герилски одреди, то при њиховим батаљонским, односно мјесним командама формирати ове судове;
>
> 6) командантима и члановима народних одбора судиће за иста дјела суд при Врховној команди.
>
> Скреће се пажња свима командирима и борцима да шпијуни непријатеља, од раније познати по свом издајничком раду, покушавају да иско-

ристе племенске и вјерске разлике ради упропашћења опште националне ствари.

Народ је с војском. Читави крајеви се придружују нашој борби. Наша борба се шири као пожар!

Родољуби, уништите пету колону и побједа је на нашој страни!

Из Штаба Врховне команде[3]"

2

РЕОРГАНИЗАЦИЈА УСТАНИЧКИХ СНАГА — ГЕРИЛСКИ ОДРЕДИ

ФОРМИРАЊЕ ГЕРИЛСКИХ ОДРЕДА
(Скица бр. 6)

Устаничке јединице биле су крајем јула прилично проријеђене. У њима су остали чланови Партије, кандидати, скојевци, као и најбољи симпатизери и родољуби, углавном они који су раније припадали припремним одредима. Августа мјесеца послије покрајинског партиског савјетовања под Лебршником у Каменику — Пиперима, у Срезу подгоричком одржао је Окружни комитет конференцију са нижим партиским руководствима. На њој су анализирани сви дотадашњи успјеси, недостаци и донесени закључци за даљи рад. Послије тога одржани су састанци партиских ћелија у Срезу подгоричком. На њима су анализиране борбе у устанку и примани у Партију они који су се у дотадашњим борбама одважно и истрајно борили. Одмах послије продора окупатора па до краја августа, извршена је углавном реорганизација устаничких снага и формиране су нове војне јединице у које су ступали борци који су били спремни на све тешкоће и ријешени да издрже до краја.

Према директиви Партије, Привремена врховна команда национално-ослободилачке војске за Црну Го-

[3] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документ бр. 5.

ру, Боку и Санџак издала је директиву одмах послије продора окупатора, 23 јула 1941, да се у цијелој Црној Гори од пробраних и кроз дотадашње борбе провјерених бораца, који су спремни да наставе борбу против окупатора и домаћих издајника, формирају герилски одреди. Партија је поставила да се герилски одреди припреме војнички и политички за настављање борбе против окупатора и да се они у борби неће везивати за одређен терен. У борби ће примјењивати партизански начин ратовања, као далеко повољнији од фронталних борби какве су се наметнуле у првим данима.

Послије издавања ове директиве приступило се формирању герилских одреда. Велики број устаника вратио се својим кућама. Из устаничких јединица остали су у герилским одредима углавном они који су још за вријеме припрема за устанак били у њима, и симпатизери који су се истакли у дотадашњим борбама. У ове одреде се ступало добровољно. Јављали су се само они борци који су били спремни да поднесу све тешкоће и да истрају до краја. У прво вријеме и герилски одреди су донекле били везани за подручје са кога су формирани.

На подручју Среза подгоричког од свих ранијих устаничких јединица формирани су герилски одреди.

У Пиперима су формирани:

Рогамски герилски одред (командир Божо Божовић[4], комесар Владо Божовић);

Вељебрдски герилски одред (командир Станко Јовановић, комесар Вукосав Божовић[5]);

Црначки герилски одред (командир Милић Цанкић[6], комесар Љубо Божановић);

Мрцки герилски одред (командир Војо Тодоровић, комесар Михајло Новаковић);

Близански герилски одред (командир Радосав Поповић, комесар Радован Поповић[7]);

---

[4] Командир је првих дана био Радован Вукановић, а послије њега, Божо Божовић.

[5] Погинуо у партизанима као замјеник политичког комесара Зетског одреда 1943 године.

[6] Прешао четницима 1942 године.

[7] Погинуо у партизанима у Петој непријатељској офанзиви 1943 године.

Ријечки герилски одред (командир Радуле Божовић[8], комесар Велимир Вујотић[9]);

Ђурковички герилски одред (командир Милован Вукотић, комесар Милорад Драгичевић[10]).

На планини Лукавици, од бораца који су се тамо налазили, формиран је почетком августа герилски одред, који је према терену насеља био подијељен на 2 групе — којима су руководили командир Радомир Божовић, комесар Стево Краљевић[11], замјеник командира Владо Љумовић[12], замјеник комесара Стево Бољевић[13]:

Укупно бројно стање ових одреда приликом формирања износило је око 150 бораца.

Бројна јачина појединих одреда била је различита, а кретала се од 15 до 30 бораца. Герилски одреди су живјели на окупу у близини својих села, осим Вељебрдског, Рогамског и Мрцког, јер су ова села била у непосредној близини Италијана. Вељебрдски одред налазио се, до одласка на Пљевља, на Радовчу, на обезбјеђењу Главног штаба Национално-ослободилачке војске за Црну Гору, Боку и Санџак и Штаба Зетског НОП одреда.

Крајем јула 1941 године Блажо Јовановић је позвао Радована Вукановића и Божа Лазаревића и поставио им задатак да приступе извођењу војне обуке са борцима герилских одреда у Пиперима, да одреде војнички учврсте, да их међусобно повежу и попуне новим борцима и да формирају одреде у оним селима гдје још нијесу формирани (Копиље, Петровићи, Сеоца и Ожежи).

Почетком августа 1941 године формиран је Штаб Пиперског батаљона у који су ушли: командант Срдан Новаковић[14], политички комесар Радован Вукановић,

---

[8] Погинуо као командир чете 5 црногорске бригаде 1943 године у Петој непријатељској офанзиви.

[9] Пао у руке непријатеља који су га стријељали 1942 године у Колашину.

[10] Погинуо у партизанима 1942 године као замјеник командира чете у борби против четника.

[11] Стријељан 1942 године на Цетињу.

[12] Погинуо 1943 године на Златибору.

[13] Погинуо 1943 године на Сутјесци.

[14] Погинуо као члан АВНОЈ-а на Сутјесци 1943 године.

замјеник команданта Божо Лазаревић. У овај батаљон ушли су сви герилски одреди који су формирани на терену Пипера, а касније је ушао и герилски одред из Братоножића.

Упорним радом партиске организације, штаба батаљона и руководства герилских одреда, бројно стање одреда у Пиперима се из дана у дан повећавало и половином септембра 1941 године износило је око 300 бораца наоружаних са 280 пушака, 14 пушкомитраљеза, 3 митраљеза, 2 тешка бацача, 3.250 ручних бомби и око 65.000 пушчаних и митраљеских метака.

На територији Куча реорганизација устаничких снага је извршена и формирани су сљедећи герилски одреди[15]:

Доњокучки герилски одред, чије је бројно стање износило око 38 герилаца;

Кржањски герилски одред, имао је око 23 герилца;

Ораховачки герилски одред јачине око 13 герилаца;

Убалачко-загредски од 21 герилца.

На челу ових одреда налазили су се Драгиша Ивановић и Рашко Павићевић[16]. Они су обједињавали рад герилских одреда у Кучима, помагали их у раду и контролисали извршење задатака.

У Зети су четири ранија припремна одреда преформирана у герилске одреде. Они су бројно повећани новим борцима, а живјели су под много тежим условима од осталих герилских одреда у погледу кретања, јер је окупатор могао лако да контролише ову просторију с обзиром на пролазност и комуникативност.

Обука, мобилизација и политички рад у народу морали су се изводити под врло тешким илегалним условима.

Дио устаника из Љешкопоља (око 75), послије повлачења са положаја Мало Брдо — Веље Брдо — Казновица — Тријебач — Дољанска Главица — Вежешник, повукао се у правцу Комана. Од њих је формиран герилски одред од око 25 бораца. Одред је послије формирања прешао помоћу чамаца ријеку Зету и задр-

---

[15] Герилски одреди су бројно нарасли; за кратко вријеме формирани су и нови герилски одреди.

[16] Погинуо као командант батаљона 1941 године.

жао се на територији Пипера (Радовче — Броћник) око мјесец дана. Други дио бораца из Љешкопоља (око 25 бораца) прешао је на терен Љешанске Нахије. Остали су се вратили у Љешкопоље, гдје се један дио легализовао на терену. Већина од њих је наставила да ради за Народноослободилачку борбу на терену.

У Доњољешанској општини формирана су касније два герилска одреда који су доцније бројно нарасли — *Горњодражевински герилски одред* са око 30 герилаца (командир Бранко Бурзановић[17], комесар Веселин Бурзановић[18] и *Други герилски одред* (из села Градац, Парци и Станисељићи) са око 40 герилаца. Командир овог одреда био је Душан Ковачевић[19], а комесар Симо Ђуришић[20].

У Братоножићима је такође извршена реорганизација. Послије повратка сељака својим кућама на терену су за борбу остали само чланови Партије, кандидати, скојевци и најбољи симпатизери. Од тог људства је формиран *Братоножићки герилски одред* од 25 герилаца, чији је командир био Војо Грујић[21].

Одред је био наоружан са 24 пушке, једним пушкомитраљезом, са око 85 бомби и 4.750 метака.

На подручју Брскута формиран је *Брскутски герилски одред*, јачине око 28 герилаца. Командир одреда био је Мирко Маровић[22], а комесар Милија Секуловић[23].

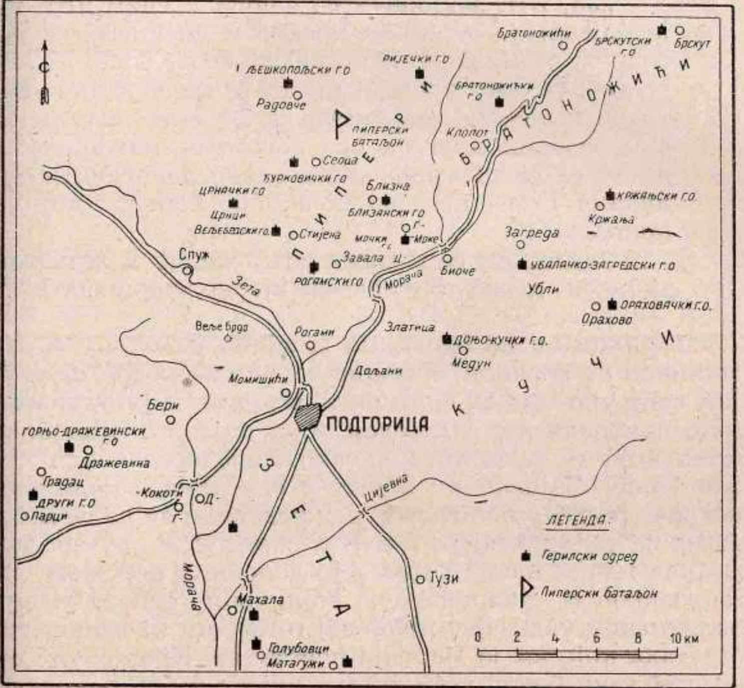
Одред је располагао са око 30 пушака, једним пушкомитраљезом, са 125 бомби и око 9.250 метака. Овај герилски одред живио је на окупу само неколико дана послије формирања.

Процес формирања герилских одреда отпочео је одмах послије пробоја Италијана и до краја августа 1941 године у Срезу подгоричком формиран је 21 ге-

---

[17] Стријељан на бањици 1943 године.
[18] Стријељан 1942 године.
[19] Погинуо у партизанима 1942 године.
[20] Стријељан 1942 године.
[21] Народни херој — погинуо као командант батаљона Прве пролетерске бригаде 1942 године.
[22] Пао у руке четника 1942 године и стријељан.
[23] Убили су га четници 1943 године као позадинског радника.

рилски одред. Ван герилских одреда, према партиској и војној директиви, остављен је мањи дио бораца на територији коју је окупатор контролисао ради политичког рада и прикупљања података о непријатељу. Поред ових, било је другова и другарица задужених по другим секторима (партиски рад на терену, омладина, народни одбори, рад са женама и др.).

Скица бр. 6. — Преглед герилских одреда формираних крајем јула и током августа 1941 год.

Старјешине герилских одреда бирали су сами борци на заједничком састанку свих бораца. Герилци су за своје руководиоце бирали храбре и провјерене борце, оне који су се у дотадашњим борбама показали одважни и умјешни руководиоци, оне, за које су били увјерени да ће добро и правилно руководити и који ће

правилно и досљедно спроводити линију Партије у живот.

Одмах послије реорганизације герилци су *положили заклетву* на вјерност народу и Народноослободилачкој борби. Заклетву је прво полагао командир герилског одреда, а затим герилски одред као цјелина. Текст заклетве је гласио:

> „Ја, НН, заклињем се чашћу и свим што ми је најсветије да ћу се храбро и дисциплиновано борити, да Националноослободилачку борбу, у коју добровољно улазим, нигдје и ни у каквој ситуацији нећу изневјерити, да ћу свако наређење руководећих другова без поговора извршавати, да ћу се дисциплиновано и одано покоравати одлукама Војне команде и скупу бораца којима припадам.
>
> Заклињем се и гарантујем чашћу и животом да ћу све данас дате обавезе вјерно извршавати".[24]

Герилци су по одредима живјели на окупу и заједнички се хранили. Намирнице су набављали од својих кућа уколико су били на територији коју окупатор није контролисао, а дијелом и од прилога становништва који се прикупљао преко Народноослободилачког фонда. Заједнички живот у одредима, заједничка исхрана и добар политички рад условили су да се међу њима развија примјеран колективни дух и другарство. Овакав начин живота много је допринио њиховом организационом учвршћењу, војничком оспособљењу, политичком уздизању и бојевој готовости за извршење задатака које им је Партија поставила. Кроз обуку су оспособљени борци који дотада нијесу добро руковали оружјем, а вјежбали су се и у осталим војничким вјештинама. На заједничким састанцима одреда дискутовало се о минулим борбама. Из њих су извлачена искуства која ће се примјењивати у наредним борбама.

У почетку су герилским одредима до њиховог прерастања у чете и батаљоне руководили партиски коми-

---

[24] Зборник докумената о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документ бр. 11.

тети преко војних комитета[25]. Територију коју су држали, контролисали су помоћу патрола, а према италијанским гарнизонима и посадама држали су сталне страже или су патролама контролисали терен. Герилски одреди су имали, поред борбе против окупатора и домаћих издајника, и посебан задатак да штите села од упада непријатеља и да онемогућавају окупатору да одводи становништво у затворе и интернацију, што је била врло честа појава, нарочито у мјестима која су била близу непријатељских гарнизона или јачих посада сталних или повремено дислоцираних.

Да би герилски одреди од самог почетка имали правилну оријентацију, Привремена врховна команда Национално-ослободилачке војске за Црну Гору, Боку и Санџак издала је 23 јула 1941 године „Упутство о тактици национално-ослободилачке војске“. У Упутству се истиче да непријатеља треба уништавати свугдје и на сваком мјесту, водећи рачуна да сопствене жртве буду што мање. Предвиђено је да се на подесним мјестима постављају добро маскиране засједе, да се положаји изаберу и подесе тако да буду најповољнији за герилце, а најнеповољнији за непријатеља. Герилски одреди треба да буду стално у покрету, наступању и повлачењу, да нападају непријатеља са свих страна тако да се не може знати гдје смо ми нити гдје се налази фронт. На територији коју држи окупатор треба да дејствују мањи герилски одреди чији је задатак да изводе диверзије на комуникацијама и средствима везе, да уништавају материјал и живу силу непријатеља тако да му се свугдје и на сваком мјесту створи несигурност[26].

Непосредно послије продора Италијана борци герилских одреда, који су тада били тек у формирању, помагали су и осигуравали повлачење становништва са територије поред комуникација и подручја која су окупатору била лако приступачна, штитили становништво од терора и указивали му свестрану помоћ.

---

[25] Герилски одреди који су касније формирани у селима гдје дотада нијесу постојали, послије формирања устаничких чета и батаљона непосредно су потпали под војне штабове.

[26] Зборник докумената о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документат бр. 4.

Герилци су живјели са народом, уздизали се кроз борбу и учили се на искуствима. Лични примјер герилаца и њихова спремност да поднесу и највеће жртве за свој народ условили су да су широке народне масе у њима видјеле људе на које се могу ослонити и који ће им помоћи у свакој прилици. Ове одлике герилаца и њихов агитационо-пропагандни рад и пожртвованост коју су показали према своме народу одиграли су веома видну улогу у окупљању маса за борбу против окупатора.

Ови одреди су формирани од најбољих синова црногорског народа. То су заиста били људи који су кроз борбу показали своју храброст, пожртвовање, оданост и спремност на све тешкоће и жртве. Они су били ријешени да под руководством Партије воде борбу до коначног ослобођења свог поробљеног народа. Кроз свакодневни интензивни политички и војнички рад борци су се челичили и припремали да пођу у борбу тамо гдје се укаже потреба, без обзира на мјесто и вријеме.

ОРУЖАНЕ АКЦИЈЕ ГЕРИЛСКИХ ОДРЕДА
(Скица бр. 7)

Герилски одреди су се показали као подеснија, боља и далеко чвршћа форма организације војних јединица од оне на територијалној основи каква је била раније. Они су били подеснији и у погледу извођења војне и друге обуке, јер су герилци живјели строго војничким животом. Послије неколико дана од свог формирања они су отпочели са оружаним и диверзантским акцијама кроз које ће још јаче очврснути, стицати нова драгоцјена искуства и знатно бројно нарасти.

Дејства су отпочела мањим акцијама у духу упутства Привремене врховне команде за Црну Гору, Боку и Санџак. Герилци су онемогућавали италијанским патролама да пљачкају и врше друге злочине по селима. Мање групе герилаца, па чак и појединци, нападали су италијанске војнике или патроле да би заштитили сељаке од терора и спријечавали им паљење села, а уништавали оно што је могло користити окупатору и његовим помагачима.

Тако је већ 25 јула 1941 године комбиновани герилски одред из Зете, јачине од 40 бораца, на челу са Душаном Радичевићем и Васом Алигрудићем, упао у Матагушку, Доњозетску и Горњозетску општину, заплијенио и спалио општинске архиве из све три општине, а затим се повукао.

Италијани су 4 августа 1941 године упутили из Биоча у Ријеку Пиперску (7 км од Биоча) једну патролу од свега три војника. Ова патрола је наишла на групу одбјеглих сељака. Када су наишли на једну породицу издвојили су двије жене и повели их са собом. Герилац Благота Тодоровић, брат ових жена, нашао се у непосредној близини и пратио је цио догађај са још једним борцем. Кад је видио да су Италијани повели његове сестре, њих двојица су пошли пријечцем, заузели бусије (поставили се у засједу) поред пута и сачекали италијанску патролу. Кад се патрола са својим жртвама довољно приближила ова двојица су на њу отворили ватру. Двојица из патроле одмах су убијена, док се трећи иако рањен дао у бјекство, али је наишао на герилце Ријечког герилског одреда (Пипери) који су се са њим обрачунали. Сељанке су ослобођене.

За овај догађај је одмах сазнала италијанска команда у Биочу и одлучила да казни мјештане села. Због тога је сјутрадан, 5 августа, окупатор из Биоча упутио групу од 96 војника са једним официром у село Ријеку Пиперску (заселак Радуновићи) да изврши одмазду над мјештанима због јучерашње погибије њихових војника. Италијани су били наоружани, поред осталог, и једним митраљезом.

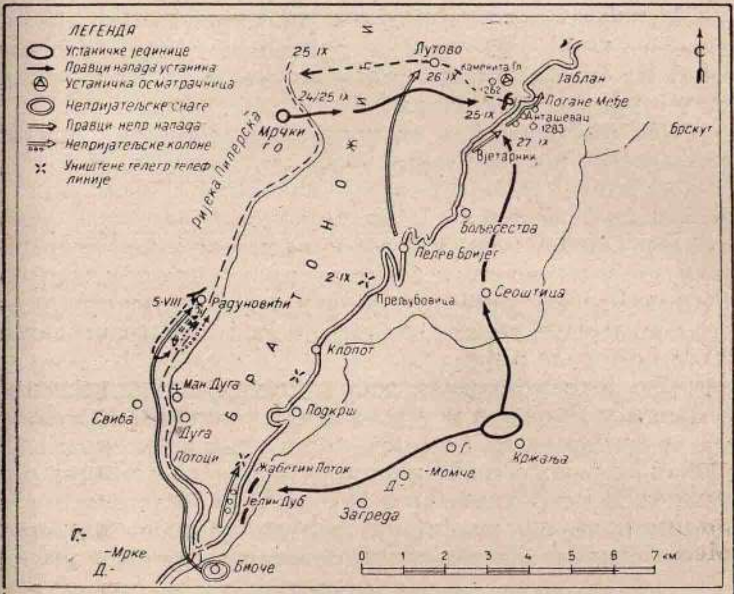
У селу се тога дана налазила група од 6 герилаца Ријечког герилског одреда на челу са командиром одреда Радулом Божовићем. Поред ових герилаца нашло се и око 10 сељака из Ријеке Пиперске и 2 из села Мрке. Кад је ова група примјетила да се Италијани приближавају селу, повукла се иза села и заузела положај у непосредној близини. Још док су непријатељски војници улазили у село, герилци са сељацима су размишљали да ли да их нападну. Разлог оваквом ставу био је тај што су Италијани били вишеструко бројнији и далеко боље наоружани. Чим су Италијани ушли у

село, почели су са паљењем кућа. Група више није имали шта да чека, те је, без обзира на однос снага, отворила изненадну ватру на Италијане. Поред пушчане ватре обасули су их и ручним бомбама. Италијани ово нијесу очекивали, па их је ватра збунила. Све снажнија ватра герилаца ускоро их је натјерала у бјекство. У току борбе герилцима је притекло у помоћ још неколико герилаца из Рогамског герилског одреда са Божом Божовићем и из Близанског герилског одреда (Пипери), на челу са Радомиром Поповићем, као и неколико герилаца из Љешкопољског герилског одреда, који се тада налазио у Пиперима и 3 герилца из Мрцког герилског одреда. Међутим, како су герилци и сељаци добро познавали терен, избили су пријеким путем на правац повлачења Италијана према Биочу и дочекали их ватром. Пошто им је спријечено повлачење према Биочу, Италијани су се упутили према лијевој обали ријеке Мораче испред самог засеока Радуновића. Одатле су намјеравали да се повуку у правцу Братоножића. Окомите и стрме стране корита ријеке и простор куда је непријатељ једино могао да се повуче герилци су контролисали из непосредне близине и могли га ставити под веома прецизну ватру. Кад су Италијани почели да користе тај терен за повлачење, герилци су их за све вријеме тукли прецизном ватром. Међутим, како Италијани нијесу могли наћи повољних заклона изабрали су једну пећину у којој су сељаци затварали стоку за вријеме љетњих жега. Сви Италијани су одједном нагрнули преко ријеке у пећину праћени снажном ватром герилаца. Неколико Италијана је одмах убијено, а неки су се утопили у Морачи. Остали су успјели да се докопају пећине.

Унутрашњост пећине била је заклоњена од директне пушчане ватре. Са једне стране налазила се ограда од коља и прилаз јој је са те стране био доста тежак. Видљивост у њој је била доста слаба, па се споља није могло ништа видјети, а и ограда је затварала све сем релативно малог улаза.

Када су се Италијани докопали пећине, дали су жилав отпор. Митраљеском и пушчаном ватром и бомбама спречавали су сваки прилазак пећини. Неколико

пута су покушавали под заштитом своје ватре да изађу из пећине и да истуре заштитнице ради повлачења у правцу Биоча, али су их герилци сваки пут спријечили. Сви Италијани који су изишли из пећине поубијани су или рањени.

Скица бр. 7. — Оружане акције герилских одреда.

Герилци су размишљали како да униште Италијане и заузму пећину. Требало је брзо радити, јер је постојала могућност да непријатељу пристигне помоћ, што би му омогућило да се извуче из скоро безизлазне ситуације. Радило се врло брзо. И сами сељаци су у томе доста помагали. У пећину се успјело убацити неколико бомби, што је још више погоршало ситуацију Италијана. Један официр и један војник покушали су да се бјекством спасу, али су одмах заробљени. Сви остали побијени су који су се нашли у пећини. Овдје су се нарочито истакли Радуле Божовић и Саво Радовановић.

Тако је од италијанске групе од 96 војника убијено или се утопило у Морачи 79 војника, док су један официр и један војник заробљени. Остала петнаесторица, већином лакше рањених, успјели су прије него што су доспјели до пећине да се повуку обалом ријеке кроз оближњу шуму и да стигну у свој гарнизон у Биочу.

У борби је том приликом заплијењено: један митраљез „Фиат", 60 пушака, један револвер и 3.000 метака. На нашој страни није било жртава, сем што је лакше рањен један сељак.

Ово је била једна од првих врло успјелих оружаних акција послије повлачења устаника са положаја Мало Брдо — Веље Брдо — Казновица — Тријебач — Дољанска Главица — Вежешник.

Послије ове борбе Италијани нијесу више покушавали да интервенишу нити да врше одмазду над сељацима Ријеке Пиперске, па се чак нијесу постарали да дођу до мјеста гдје је вођена борба да би сахранили своје погинуле војнике.

Ово је заиста била добра лекција италијанској команди у Биочу, а и у осталим гарнизонима. Ставило им се до знања да герилци неће дозволити окупатору да некажњено одводи народ у затворе и интернацију нити хара по селима. Ово је показало Италијанима да устаници нијесу разбијени, већ да су способни и довољно снажни да им се супротставе и нанесу им озбиљне губитке.

Послије ових успјелих акција дошло се до закључка да герилци треба свуда гдје им се укаже прилика да врше нападе на окупатора, јер за успјех није пресудан бројни однос већ праведност борбе, умјешност, иницијатива, одлучност и храброст прожета патриотизмом. Поред тога, акције, чији је циљ заштита становништва, наићи ће на подршку маса и много ће допринијети бројном порасту герилских одреда.

ПОЛИТИЧКИ РАД ГЕРИЛСКИХ ОДРЕДА

За народ у Срезу ове су борбе значиле много. Оне су показале да се завојевачу и његовом насиљу може одупријети и под овако тешким условима у којима се народ нашао послије окупације. Треба се само одлуч-

но борити и не плашити се никаквих тешкоћа, јер оне никада нијесу несавладљиве. Овим борбама је масама очигледно показано како се треба борити и да борба даје видне успјехе. Поступци Италијана који су проузроковали ове борбе разбили су код сељака илузије о италијанским обећањима о животу по повратку кућама, а увјерили их у истинитост онога што су им говорили чланови Партије.

Герилци су обилазили села, дјеловали политички у народу, одржавали конференције, рјешавали са сељацима поједина спорна питања, помагали одборима НО фонда, проналазили и кажњавали петоколонаше и шпијуне. Они су се кретали у мањим групама, а често су и поједини герилци одлазили по неком задатку. Тако је пошао у Горње Рогаме герилац Јован Вукановић ради прикупљања података о непријатељима Народноослободилачке борбе. У селу су Вукановића опколили Италијани и албански квислинзи који су се тамо нашли. Он се није дао збунити. Захваљујући својој храбрости и присебности он је, иако је био сам, успио да се пробије из села, којом приликом је убио два непријатељска војника и неке ранио, и неповријеђен је стигао у свој одред[27].

Поред свих мјера које је окупатор предузимао на територији коју је контролисао, он је поклањао врло велику пажњу и организацији своје обавјештајне службе по селима. Он је намјеравао да овом службом прикупи податке за све припаднике и симпатизере Народноослободилачке борбе, као и за све оне који су активно учествовали у борбама. Окупатор је дао као посебан задатак својим шпијунима да прикупе детаљне податке о породицама герилаца. На основу тих података Италијани су намјеравали да сва та лица похватају и похапсе како би онемогућили ослонац герилица у селима, а тиме истовремено заплашили остале сељаке да не пружају никакву подршку герилцима.

Италијани су ове своје сараднике регрутовали углавном међу бившим жандармима, полицајцима, раз-

---

[27] За овај подвиг Вукановића је октобра 1941 године предложио Главни штаб за Црну Гору и Боку Врховном штабу за похвалу што је Врховни штаб и учинио.

ним режимлијама и сличним. За тај посао нијесу жалили средстава само да би дошли до података. За сваки податак шпијуне су обилато награђивали.

Ево једног од карактеристичних примјера: Васо Гвозден био је у старој Југославији жандарм, а одмах послије доласка Италијана, када су формиране жандармериске станице, ступио је у њихову службу и предано радио. За издајнички рад Италијани су му давали редовну плату. Поред тога, за свакога за кога је дао податак да га треба ухапсити, интернирати или стријељати добијао је посебне награде. Њега су Италијани, августа мјесеца, послали у Куче да прикупља податке. Гвозден се преобукао у просјачко одијело да би се на тај начин што боље прикрио. Ишао је од села до села, просио милостињу и прикупљао податке за италијанску команду у Подгорици. Из Куча је доставио својим господарима један извјештај са списком лица која треба ухапсити. Послије тога је и даље савјесно наставио са прикупљањем података.

Како су герилци контролисали и пратили кретање непознатих лица по селима, наишли су на Гвоздена у мјесту Мумуњево, катун у Кучима, и ухапсили га. Ту су се нашли неки чланови Комитета за Срез подгорички. Приликом претреса код њега је пронађен списак лица која је требало да достави Италијанима да би их они похапсили. На саслушању је признао да је италијански шпијун и да је по подацима које је он доставио похапшен већи број сељака, а затим је открио већи број шпијуна у Срезу, које је окупатор редовно плаћао. За свој шпијунски рад изведен је пред народни суд који га је осудио на смрт. Тако је он платио за све што је радио против свог народа како код својих старих, тако и код својих нових господара.

Случај шпијуна Гвоздена и осталих њему сличних окупаторових сарадника јасно показује да је окупатор нашао итекако ослонца и подршке, осим мањег изузетка, код бивших жандарма, полицајаца и других режимлија који су исто онако вјерно служили Италијанима у борби против властитог народа, као што су служили свим могућим реакционарним режимима у бившој Југославији.

Интензиван и савјестан рад Партије, добар политички и војно-стручни рад у герилским одредима, правилно тумачење широким народним масама новонасталих догађаја и успјешне борбе против Италијана, условили су да су се герилски одреди организационо средили и оспособили за извођење крупнијих акција. Поред тога, широке народне масе гледале су у герилцима људе који су једино у стању да их заштите од италијанског варварства. Одреди су уживали велику популарност и ауторитет међу масама, гдје су били развили живу активност.

Герилци су претстављали страх и трепет за сараднике окупатора и за све оне који су радили против свога народа. Они су успјешно проналазили сараднике окупатора и са њима се обрачунавали. Тако су 30 августа 1941 године герилски одреди у Зети ликвидирали сараднике окупатора: Зака Кукуличића, Риста Маровића, Огњена Капу, Филипа Вучинића, Стевана Бечића, Мирка Бањевића, Сава Ненезића, и Сима Кнежевића. У Пиперима су ликвидирани Илија Миличковић и Иво Вуковић.

АКТИВИРАЊЕ ГЕРИЛСКИХ ОДРЕДА У КУЧИМА, ЉЕШКОПОЉУ И ЗЕТИ

Доњокучки герилски одред налазио се на подручју планина Мокро — Комови. Тамо се налазио велики број сељака који су иначе преко љета редовно излазили у ове планине са стоком ради испаше. Постојало је мало вјероватноће да ће се Италијани усудити да и тамо дођу. Та релативна сигурност овог подручја од упада Италијана омогућила је одреду да развије широк политички рад у масама на томе терену и да се солидно војнички и политички припреми за напад на комуникацију Подгорица — Матешево — Андријевица. Одред је 16 августа 1941 године напао италијанску патролу између Увача и Пајковог Вира, која је скоро свакодневно патролирала комуникацијом на камиону. У нападу су убијена 4 италијанска војника и уништен камион.

Напад је успио и поред тога што је уз Италијане комуникацију осигуравала и милиција[28] коју су баш у то вријеме почели да формирају сарадници окупатора, генералштабни мајор бивше војске Ђорђије Лашић[29] и капетан Павле Ђуришић[30] са својим сарадницима. Милиција је имала задатак да обезбјеђује комуникације и непријатељске јединице које су се њима кретале. На овом подручју милиција је обезбјеђивала пут Лијева Ријека — Матешево.

Лашићеву издајничку работу није одобравао нити прихватио народ овога краја, нити је, пак, повјеровао његовим причама да је Народноослободилачки покрет разбијен и да герилци не постоје. Усто су напад одреда на италијанску патролу и додир герилаца са сељацима још више поколебали ионако слабо повјерење према Лашићу и његовој милицији.

На терену Куча покрет је знатније оживио. Партија је успоставила и учвршћивала везе. Политички рад се итекако осјећао. Утицај издајника је јако сузбијен. Ситуација се знатно измијенила и сазрели су сви услови да се Доњокучки герилски одред, 28 августа 1941 године, врати на своје подручје. Утицај герилаца у Кучима растао је из дана у дан. То је у првом реду заслуга политичког рада и дјеловања герилских одреда. Ово је омогућило герилцима из Куча да ноћу 29/30 августа спале архиву Горњокучке и Доњокучке општине.

Најбоље средство за мобилизацију маса били су напади на Италијане и њихове помагаче и диверзантске акције. Зато су герилци из Куча и пошли тим путем. Већ 2 септембра 1941 године прекинуте су телефонске везе на комуникацији Подгорица — Колашин.

---

[28] То су у суштини били први зачеци четничких јединица.

[29] 20 децембра 1941 године наименован је од стране Драже Михаиловића за команданта „југословенске војске у отаџбини" на територији Црне Горе.

[30] Поставио га је Дража Михаиловић октобра 1941 године за команданта свих четничких одреда за срезове: Андријевички, Берански, Бјелопољски, Пријепољски, Пљеваљски, Колашински и општине Барску и Буђевску. По наређењу Драже Михаиловића њему су се морали ставити на расположење сви војни обвезници, каплари, подофицири, официри и органи власти бивше Југославије.

Том приликом пресијечене су на неколико мјеста телефонско-телеграфске линије између Биоча и Пелева Бријега, а порушено је и неколико телефонских стубова.

Љешкопољски герилски одред који се налазио у Пиперима задржао се тамо до почетка септембра 1941 године. То вријеме одред је претежно искористио за политичко и стручно уздизање бораца и за организационо сређивање. Одред се једне ноћи, у првој половини септембра, упутио из Пипера у Љешкопоље и под руководством Влада Раичевића прешао ријеку Зету и комуникацију Подгорица — Никшић у рејону Вељег Брда иако ју је непријатељ контролисао. Приликом пребацивања преко ријеке погинуо је герилац Илија Ђ. Раичевић из Љешкопоља и одред је стигао у Љешкопоље на своје подручје.

Терен за повратак одреда припремила је партиска организација у Љешкопољу. Ова је организација развила врло широку дјелатност. Доласком одреда покрет у Љешкопољу знатно је војнички ојачао. Самопоуздање народа је порасло. Јављање нових бораца у одред било је тако велико да се могло приступити формирању нових одреда.

Герилци из Љешкопоља су добили од Блажа Јовановића задатак да успоставе везу са герилским одредима у Зети, са одредом који се налазио у самој Подгорици и са герилским одредима у Доњољешанској Нахији и да што шире развију свој рад међу народом у Љешкопољу. Овај задатак је успјешно ријешен. Веза са поменутим одредима је успостављена, а покрет у Љешкопољу добио је шири размах.

Интензивним радом партиске организације и герилских одреда у Зети, покрет је ојачао нарочито послије ликвидације петоколонаша. Партија је развила врло жив политички рад у народу. Резултат тих напора је био приступање великог броја бораца одредима. Већ у септембру мјесецу у Зети је од постојећа 4 герилска одреда и новопридошлих бораца формирано 9 одреда.

Ови одреди су вршили мање диверзантске акције и сакупљали оружје, муницију и другу опрему која

се још налазила код сељака. Поред тога, одреди су имали задатак да развију широку политичку активност међу најширим народним масама, да врше мобилизацију и створе услове за формирање народне власти, као и да обезбиједе њено дјеловање. У томе су они постигли добре резултате.

Герилски одреди у Пиперима претстављали су најбоље организоване војничке јединице у Срезу подгоричком. Иако су морали да напусте Веље Брдо, Рогаме, дио Ђурковића и Мрке, они су, захваљујући правилном и добром раду партиске организације на терену, свом угледу и тијесној вези са народом уз помоћ ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак као и војног руководства на терену које их је обједињавало, успјели да задрже у својим рукама сав остали дио Пипера. На подручју које су држали, организовали су сеоске страже, помагали формирање народне власти и обезбиједили јој правилну функцију. Правилним радом омогућили су да се покрет још више расплamса. Тако је од почетка борбе против окупатора, јула мјесеца, до отступања наших снага из Црне Горе, марта 1942 године, територија Пипера за читаво то вријеме била наша слободна територија.

Герилски одреди су свакодневно бројно нарастали и организационо јачали. Они су претстављали добро организоване јединице и били стручно и политички припремљени за веће војничке задатке. То је постигнуто у прилично тешкој и компликованој ситуацији за релативно кратко вријеме, благодарећи у првом реду бризи и свестраном раду Партије и претпостављених војних руководстава. Тешка ситуација, која је настала послије продора Италијана, није ни за тренутак збунила и онемогућила дјеловање Партије и њено све дубље и дубље повезивање са најширим народним слојевима. Баш тај утицај и нераскидиве везе Партије са масама и условили су то постепено али свакодневно нарастање оружаних снага устаника и мобилизацију свега поштеног и напредног за спровођење у живот линије Партије.

Прилив бораца у герилске одреде био је осјетан. Покрет у Кучима се брзо развијао, тако да је поред Пи-

перског батаљона који је формиран августа мјесеца већ 22 септембра 1941 године у Кучима формиран и батаљон „Марко Миљанов". Батаљон је формиран на територијалној основи. Прво је имао у свом саставу герилске одреде, а послије кратког времена герилски одреди су прерасли у 7 чета. Језгро чета па и читав батаљон сачињавали су борци герилских одреда из Куча. Батаљон је држао под својом контролом цијеле Куче, изузев најближе околине непријатељских гарнизона, и давао обезбјеђење према Подгорици, Биочу и комуникацији Подгорица — Лијева Ријека. Поред тога, батаљон је дејствовао на комуникацијама Подгорица — Лијева Ријека и Подгорица — Тузи.

Герилски одред у Братоножићима развио је прилично политичку активност на свом подручју и створио услове за формирање легалних народних одбора по селима. За терен Братоножића и Брскута као помоћ у раду партиској организацији упућен је Миго Врбица. Међутим, дјелатност на овом терену била је у знатној мјери отежана због тога што је окупатор помоћу патрола контролисао подручје одреда, а нарочито села јужно од комуникације Подгорица — Лијева Ријека. Поред тога, одред је морао да се бори против непријатељске пропаганде и милиције коју је почео да формира издајник Вуко Станишић[31], учитељ. Милиција је формирана по налогу Италијана, а по угледу на милицију коју је у Лијевој Ријеци формирао Лашић. Њен задатак је био да обезбјеђује покрете Италијана и да штити комуникације кроз Братоножиће. Одред је изводио мање диверзантске акције, рушио комуникације, онемогућавао саобраћај, кидао телефонско-телеграфске везе дуж комуникације и друго.

Исто тако, у смислу општих задатака које су добијали герилски одреди, радио је и герилски одред у Брскуту, као и одреди у Доњољешанској општини, али под доста тешким условима због јаког утицаја реакционарних елемената на тим подручјима.

Штаб пиперског батаљона „Јоле Пилетић" наредио је 20 септембра 1941 године командиру Мрцког

[31] Партизани су га стријељали новембра мјесеца 1942 године у Пелевом Бријегу у Братоножићима.

герилског одреда да са групом од 15 до 20 бораца Мрцког и Ријечког герилског одреда изврши напад на италијанску колону која се свакодневно кретала комуникацијом Подгорица — Матешево — Андријевица — Беране и обратно. Штаб батаљона је наредио да се акција изведе у Братоножићима, на подручју Вјетарник — Погане Међе. Наређено је и да се припреме изведу у највећој тајности, и да се напад изврши што прије.

Италијани су ту комуникацију добро осигуравали, јер је то била једина веза са њиховом посадом у Лијевој Ријеци. Они су практиковали да, ради што бољег обезбјеђења, упућују патроле из Лијеве Ријеке и Биоча, једну у сусрет другој. Да би патроле на комуникацији биле што гушће и обезбјеђење што сигурније, окупатор је користио и милицију која се налазила у Пелевом Бријегу и посаду постаје на Вјетарнику. Патроле су равномјерно временски упућиване у оба правца.

Послије добијеног наређења одмах се приступило припремама. Група од 16 бораца сакупила се 24 септембра у Ријеци Пиперској. Ноћу 24/25 септембра она се пребацила преко ријеке Мораче у Братоножиће. Ту је група узела водича Воја Марковића[32] теренског партиског радника и пребацила се исте ноћи по беспутном терену између села Лутова и Пелева Бријега на Погане Међе. Изабрани су положаји између Камене Главе и Антешевца на комуникацији Подгорица — Колашин. То мјесто је било најпогодније за засједу. Још у току ноћи борци су распоређени на погодне природне положаје, на даљини од 20 до 30 м од пута, које су у току ноћи нешто утврдили и маскирали, што није било тешко уредити у онако љутом камењару какав је тамо био. Положаји су били добро изабрани и маскирани да их је тешко било примјетити и из непосредне близине.

На вис Камена Глава, који се стрмо диже непосредно позади положаја засједе, постављени су осматрачи са којима је одржавана веза помоћу уговорених знакова. Њима је стављено у задатак да мотре на по-

---

[32] Четници су га стријељали 1942 године у Колашину.

јаву непријатељске колоне или патрола које су осигуравале комуникацију.

Герилци су били добро наоружани. Поред осталог наоружања имали су и 2 пушкомитраљеза, који су били тако постављени да се из њих могао прецизно тући пут у дужини од 500 м.

Борци су посјели своје положаје 25 септембра око 5 часова изјутра и чекали наилазак колоне. Око 7.30 часова од Подгорице према Беранама наишла је колона од 35 камиона крцатих разним материјалом. Поред материјала, на сваком се камиону налазило и по неколико италијанских војника. У средини колоне били су на четири камиона само војници, вјероватно нека јединица која је ишла као обезбјеђење. Пропуштено је неколико камиона са материјалом да прође кроз засједу, а онда је руководилац групе дао знак пиштаљком за отварање ватре. Још није ни престао звук пиштаљке, а проломила се плотунска паљба из пушкомитраљеза и пушака по камионима на којима су се налазили фашистички војници. Ватра је отворена у прави час, управо када су се камиони налазили у положају челом окренути према засједи (засједа је била на окуци пута). Положај је за Италијане био врло непогодан, јер су се налазили на отвореном простору, без икаквог заклона. Јака изненадна ватра збунила је Италијане и они се нијесу снашли да пруже организован отпор, већ су појединачно тражили заклоне и склањали се иза камиона и поред пута. Тек послије десетак минута појединци су почели да отварају ватру у правцу засједе. Ускоро им је стигла у помоћ заштитница која се такође кретала камионима и посада из Вјетарника која је била удаљена свега око 2 км од мјеста гдје је вођена борба. Снаге које су стигле у помоћ и оне у колони износиле су заједно око 300 војника.

Када је отпочела борба, италијанској посади у Лијевој Ријеци није било тешко претпоставити о чему се ради. Зато је, чим је чула ватру, отворила артиљериску паљбу у правцу одакле се чула борба. Међутим, артиљериска ватра је била непрецизна и није нанијела герилцима никаквих губитака. Борба је на-

стављена и послије пристизања појачања, али су се герилци ускоро повукли преко Лутова у правцу Пипера, јер је пријетила опасност да претрпе знатне губитке. Према накнадно добијеним, али непровјереним подацима, непријатељ је имао 2 мртва официра, 6 војника и око 20 рањених, а 4 камиона су оштећена. Герилци нијесу имали ни мртвих ни рањених.

Ово је био успјешан напад из засједе са релативно малим снагама на непријатељску колону у покрету. Избор погодних положаја, њихово умјесно маскирање и правилно коришћење преимућстава земљишта омогућују у оваквим условима наношење великих губитака непријатељу. Такви напади су врло корисни, јер стварају несигурност код непријатеља, натјерују га да ангажује велике снаге за обезбјеђење покрета комуникацијама, а изазивају и панику код нападнуте колоне и стални страх код непријатељских војника.

Огорчени губицима на Поганим Međама, а немоћни да спријече или сузбију нападе устаника, окупатори су вршили одмазде, тако да је италијанска посада са Пелева Бријега (јачине од једног батаљона) наредног дана спалила село Лутово[33] ради одмазде.

И поред тога што су устаници ометали саобраћај и нападали окупаторске колоне, Италијани су ипак успијевали да помоћу јаких обезбјеђења одржавају саобраћај. За њих је ова комуникација била веома важна, па су јој стога и поклањали тако велику пажњу. Баш због тога она је и била стални објект напада герилаца.

Већ 27 септембра 1941 године герилци су на овом подручју понова напали Италијане. Један комбиновани вод батаљона „Марко Миљанов" пребацио се преко Мале Ријеке у с. Сеоштицу у Братоножићима у близини мјеста гдје је прије два дана извршена акција. Вод је код Поганих Međа напао италијанску колону која је ишла од Вјетарника. Напад је извршен са десне стране комуникације Подгорица — Лијева

---

[33] Село Лутово је било у то вријеме једно од села у Братоножићима гдје је НО покрет узео, као и у засеоку Тримојевићима у Братоножићима, пуног маха.

Ријека. Том приликом су убијена три непријатељска војника. На страни герилаца није било губитака.

Неколико дана послије овога једна комбинована група батаљона „Марко Миљанов", јачине око 40 бораца, а под командом Рашка Павићевића, напала је непријатељску колону од 50 камиона на истој комуникацији. Испред колоне се кретало као обезбјеђење 24 мотоцикла, а позади су били тенкови. Вод је поставио засједу поред самог пута, на мјесту званом Жабетин Поток, код Јелина Дуба (2 км сјеверно од с. Биоча — на предратним картама размјере 1:100.000 стоји Елин Дуб) у Братоножићима. Чим су мотоциклисти наишли на засједу, обасути су пушчаном ватром и ручним бомбама. Изненађени нападом, Италијани су тек послије неколико минута отворили ватру. Борба је трајала свега око 15 минута. Герилци су се морали повући, јер су са зачеља колоне пристигли тенкови као појачање и ступили у дејство. У борби је убијено 5 непријатељских војника и један официр, а 5 их је рањено. Оштећено је 15 мотоцикла.

Тих дана је једна патрола Маслинске чете батаљона „Марко Миљанов" прекинула на 5 мјеста телеграфско-телефонску линију између Подгорице и Тузи.

ФОРМИРАЊЕ КОМАНДЕ ГЕРИЛСКИХ ОДРЕДА

У октобру мјесецу је према директиви Штаба народноослободилачких одреда за Црну Гору, Боку и Санџак, формирана Команда герилских одреда, у саставу Зетског народноослободилачког партизанског одреда, која је обједињавала герилске одреде из Подгорице, Зете, Љешкопоља и Љешанске Нахије.

Команду герилских одреда сачињавали су: Владо Раичевић, командант; Арсо Мијовић, политички комесар; Андрија Мугоша, замјеник политичког комесара; Шпиро Мугоша[34], замјеник команданта.

Формирање ове Команде претставља крупну помоћ герилским одредима на овом подручју, јер је њој стављено у задатак да обједини дејства одреда, а на-

[34] Народни херој, погинуо 1942 године приликом напада на Купрес.

рочито да посвети пуну пажњу онима који су дејствовали на територији коју је окупатор контролисао, а њих је било добар број. Изузетак у том погледу претстављао је само одред у Подгорици који је живио и дејствовао под специфичним условима у граду у коме су се налазиле јаке непријатељске снаге. Везе између одреда, осим са одредом у граду, одржаване су редовно помоћу курира и патрола.

Прелаз преко ријека Зете и Мораче које су раздвајале одреде вршен је чамцима који су редовно преко дана потапани, а ноћу вађени, пошто нијесу смјели бити остављени на обали, јер би их окупатор уништио.

Веза са одредом у граду одржавана је личним везама. Она је релативно добро одржавана иако је сваки одлазак у град или излазак из њега претстављао озбиљан ризик.

*

Као што се види из предњег излагања, борба против окупатора узела је шире размјере. Знатно је појачан политички рад са најширим народним масама и у великој мјери је сузбијена непријатељска пропаганда. Затишја, такорећи, није ни било. Борбе у Срезу нијесу ни престајале.

Устаничке јединице су знатно организационо ојачале, а кроз оружане борбе и диверзантске акције стекле су драгоцјено искуство. Борбе су знатно допринијеле јачању НОП (Народноослободилачки покрет) и код народних маса још више учврстиле повјерење у Партију и њену снагу, а њен ионако огроман углед још је више порастао. Овакав пораст снага послије јењавања устанка је у првом реду резултат свестраног рада Партије. Мање неправилности, које су се ту и тамо појављивале, отклоњене су благовремено интервенцијом.

Пламен Народноослободилачке борбе све се више и више ширио подржаван од огромне већине становништва. Упоредо са разгарањем борбе одвијала се и диференцијација, тако да су са ослобођене територије уклоњени или сами побјегли сви они који су ма на који начин радили за рачун непријатеља црногорског народа.

3

БОРБА ПРОТИВ НЕПРИЈАТЕЉСКОГ УТИЦАЈА И ПРОПАГАНДЕ

Дјеловање Партије испољило се у свим областима живота. Ни за тренутак није запостављена борба против утицаја и пропаганде непријатеља. Тако је Покрајински комитет настојао да се успостави контрола над одласком сељака у непријатељске гарнизоне, јер су то Италијани искоришћавали за протурање разноразних вијести и парола са намјером да изазову pометњу, створе дезоријентацију и онемогуће нарастање покрета. Та мјера је спроведена у живот у Срезу подгоричком. Забрањен је одлазак сељака у град. То је дјелимично учињено и на територији коју је непријатељ повремено контролисао. Успјех је зависио, нарочито за територију коју је окупатор контролисао, од утицаја Партије и герилских одреда на сељаке. У град су могли ићи само они који би добили специјалне дозволе од органа народне власти са ослобођене територије, надлежног партиског руководства или герилског одреда. Тако је онемогућен утицај непријатеља тим путем и спријечено да сељаци продају своје производе у Подгорици, што је отежало исхрану Италијана у граду. Тако су устаници и са те стране вршили извјестан притисак на непријатељски гарнизон. Ове мјере су погодиле окупатора и његове слуге, нарочито у погледу снабдијевања огревом, а дјелимично и месом.

*

У склопу општих мјера које је окупатор предузимао са намјером да разбије Народноослободилачки покрет важно је напоменути мјере које је предузео да би фашизирао средњошколску омладину. Италијани су израдили специјални фашистички наставни програм за средње школе и издали наређење да школе отпочну са радом по том програму. Партиско руководство прозрело је намјере окупатора који, с једне стране, интернира чак и дјецу у колијевци, пали куће и пљачка, а с друге стране, за „лојалне“ и „поштене“

отвара школе. Тако је он намјеравао да окупи средњошколску омладину у школе, да је стави под своју контролу и да на тај начин отупи борбеност и поколеба морал код омладине и народа. Поред тога, отварањем школа намјеравали су да пред јавношћу маскирају своје злочине према црногорском народу. Ради тога је ПК СКОЈ-а (Покрајински комитет Савеза комунистичке омладине Југославије) издао 24 септембра 1941 године директиву свима скојевским руководствима у Црној Гори, Боки и Санџаку у којој се између осталог каже:

> „... Стога је потребно да средњошколска омладина на ове мјере одговори *масовним бојкотом* свих средњих школа без разлике (гимназије, трговачке академије, учитељске школе, богословије, ниже занатске школе, итд.). Истовремено треба испитати могућност за бојкот основних школа. *То је наш став по овом питању.* За бојкот морамо да агитујемо, да га организујемо и за њега придобијемо све средњошколце и средњошколке — објашњавајући намјере и циљеве фашистичких окупатора и њихових слугу — истичући да је *став бојкота* једино правилан и да *данас одговара интересима националноослободилачке борбе нашег народа.* Тако ћемо помрсити планове и онемогућити непријатеља у његовим намјерама.
>
> Бојкот организујте паметно. О њему обавијестите и објасните га не само свим средњошколцима, већ и њиховим родитељима и читавом народу ..."[35]

Овај проглас ПК СКОЈ-а много је помогао организацијама на терену и учинио врло велики утицај на правилну оријентацију омладине, а нарочито средњошколске, у градовима и њиховој околини. Одзив за окупаторове школе био је врло мали тако да средње школе нијесу ни могле отпочети са наставом. Поред тога, ова акција је мобилизаторски дјеловала међу

---

[35] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документ бр. 14.

омладином, а допринијела је доста и у погледу повезивања омладине између себе и са политичким радницима на терену.

У првој половини октобра 1941 године одржана је среска конференција Црногорске народне омладине. На њој је говорио друг Будо Томовић. Ту је анализиран рад, дати задаци и изабрано среско руководство.

Рад ЦНО (Црногорска народна омладина) у Срезу појачао се тако да је стање у Срезу како у погледу организације, тако и у погледу броја много побољшано. На дан 18 новембра 1941 године, према извјештају секретара ЦНО за Црну Гору и Боку, у Срезу подгоричком стање је било сљедеће:

> „1880 чланова. Обухваћена омладина у свим општинама, изузев братоножићке, гдје је „ЦНО" накнадно формирана. Исто тако није обухваћена муслиманска омладина која живи у Подгорици. Велики дио те омладине уписан је у фашистичке организације које окупатор ствара и присилно у њих уводи муслимане да би их искористио у борби против Црногораца. Чак и та муслиманска омладина, изузев једног њеног дијела, сва је са нама".

ЧЕТВРТИ ДИО

1

РАЗГАРАЊЕ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БОРБЕ И ПРОШИРИВАЊЕ СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ

БОРБА НА ЈЕЛИН ДУБУ
(Скица бр. 8)

Август, септембар и почетак октобра 1941 године били су мјесеци необично интензивног и свестраног рада партиских организација у Срезу. У том раздобљу су герилске јединице извеле низ успјешних диверзантских акција, што је необично повољно дјеловало и у смислу прилива нових бораца. Герилске јединице су кроз ове акције бројно нарастале, организационо се срећивале и војнички припремале да још жешће и снажније ударе по окупатору и његовим домаћим помагачима. Ситуација је сазрела да се приступи борбама већих размјера.

Због тога је почетком октобра Милован Ђилас, заједно са члановима Штаба НОП одреда за Црну Гору, Боку и Санџак, који се налазио у Пиперима, донио одлуку да се на подручју Среза подгоричког изведе један напад већих размјера и да се непријатељу нанесу што већи губици. На савјетовању у Штабу НОП одреда за Црну Гору, Боку и Санџак тај задатак је повјерен Штабу Зетског одреда, који је био у формирању. Смјернице за претстојећи напад су се састојале углавном у сљедећем:

— при избору објекта за напад тежити да се непријатељу нанесу што већи губици у људству и мате-

ријалним средствима и да се нападом постигне што повољнији ефекат на масе;

— јединице, које ће учествовати у нападу, треба брижљиво одабрати од снага из Среза подгоричког и даниловградског;

— напад извести што је могуће прије;

— потребне припреме извести што боље и у највећој тајности;

— мјесто и вријеме напада одредиће сам руководилац послије испитивања ситуације на самом терену.

Штаб НОП одреда за Црну Гору, Боку и Санџак је располагао подацима да непријатељ скоро свакодневно пребацује аутомобилима јаче снаге и материјал из Подгорице за Беране и даље за Санџак. Стало се на становиште да је најповољније извршити напад баш на те непријатељске снаге, тј. на непријатељску аутоколону на путу Подгорица — Колашин у рејону Братоножића.

Поред чисто војничких, и политички разлози су утицали да се напад изведе у Братоножићима. Напад на Италијане на том подручју позитивно би дјеловао на сељаке, међу којима је био још прилично јак непријатељски утицај и гдје је слуга окупатора, Вуко Станишић, формирао милицију која је окупатору обезбјеђивала комуникацију. Напад би најубједљивије показао сву неистинитост непријатељске пропаганде, с једне стране, и снагу и ауторитет Партије и устаничких снага, с друге стране.

Блажо Јовановић, члан Главног штаба НОП одреда за Црну Гору, Боку и Санџак и командант Зетског НОП одреда — руководилац акције и Радован Вукановић, начелник Штаба Зетског НОП одреда, пошли су 10 октобра 1941 године из сједишта Штаба НОП одреда за Црну Гору, Боку и Санџак, пребацили се преко Ријеке Пиперске у Братоножиће и задржали се два дана у селу Тримојевићи. Ту су они детаљно испитали кретање италијанских патрола које су осигуравале комуникацију Подгорица — Колашин и прикупили остале потребне податке. Послије свестраног проучавања донесена је одлука да се 18 октобра 1941 године изврши напад на мјесту Јелин Дуб.

Ово мјесто се налази свега 4 км удаљено од италијанског гарнизона у Биочу, гдје су се налазила два италијанска батаљона са двије батерије топова. Оно је изабрано због тога што су се могли посјести положаји поред самог пута који се туда вијугаво провлачи кроз сиви камењар, а испресијецано земљиште омогућава добре природне заклоне.

Блажо Јовановић и Радован Вукановић вратили су се 13 октобра у Ријеку Пиперску. Тада је издато наређење пиперском батаљону „Јоле Пилетић", кучком батаљону „Марко Миљанов" и бјелопавлићком батаљону „Бијели Павле"[1] да најхитније изврше припреме за претстојећи напад; сваки борац да понесе храну за три дана; батаљони да понесу све лако аутоматско наоружање и да се прикупе ноћу 16/17 октобра, и то: „Јоле Пилетић" и „Бијели Павле" у селу Милуновићи, а „Марко Миљанов" на просторији с. Убалац — Загреда (Кучи). Бројна стања батаљона да буду од 100 до 130 бораца. Команданту и комесару батаљона „Марко Миљанов" наређено је да се исте ноћи пребаце у с. Милуновићи, гдје ће штабови батаљона којима је скренута пажња да покрет изврше у највећој тајности бити упознати са планом напада.

Поред овога, издато је наређење Мрцком герилском одреду: да извиди терен Подгорица — Биоче, да 18 октобра изјутра пресијече телефонску везу између ова два мјеста и да онемогући Италијанима благовремену везу, како би се успорила њихова интервенција из гарнизона.

Док су штабови батаљона вршили припреме, Блажо Јовановић је са Радованом Вукановићем у Ријеци Пиперској детаљно разрадио план напада. Већ ноћу 16/17 октобра стигли су у Ријеку Пиперску извјештаји од батаљона да су извршене све припреме и да ће батаљони стићи на одређена (зборна) мјеста у одређено вријеме.

Ноћу 16/17 октобра стигао је из Пипера у село Милуновиће батаљон „Јоле Пилетић" са командантом Божом Лазаревићем и комесаром Милошем Божови-

---

[1] Батаљон „Бијели Павле" формиран је од устаничких јединица са територије Среза даниловградског.

ћем.[2] Бројно стање батаљона износило је око 130 бораца. Исто тако стигао је и батаљон „Бијели Павле“ са командантом Радомиром Бабићем и комесаром Ђуром Чагоровићем. Батаљон је бројао око 125 бораца. Батаљон „Марко Миљанов“ такође је пристигао у села Убалац и Загреда у Кучима, а командант Радомир Павићевић и комесар Драгиша Ивановић, према наређењу руководиоца акције, исте ноћи стигли су у с. Милуновиће. Бројно стање овог батаљона износило је око 115 бораца.

У току исте ноћи батаљон „Јоле Пилетић“ и „Бијели Павле“ извршили су покрет и прикупили се на лијевој обали ријеке Мораче у шуми близу Манастира Дуге у Братоножићима. Ово мјесто налазило се 6 км сјевероисточно од непријатељског гарнизона у Биочу. Шума је изабрана за рејон прикупљања због тога да би батаљони остали прикривени и да би се у току 17 октобра одморили.

Блажо Јовановић је, 17 октобра 1941 године, по завршеном извиђању, које је извршио Радован Вукановић, одржао састанак са штабовима батаљона и појединим руководиоцима чета, на коме их је детаљно упознао са ситуацијом и планом напада. Том приликом је издата заповијест којом су пред батаљоне постављени задаци. Заповијест је била писмена, а ми ћемо је овдје изнијети по сјећању учесника. Тиме она неће ништа изгубити у погледу тачности података који су у њој садржани.

По тој заповијести напад на непријатељску колону извршиће се између Јелина Дуба и Поткрша, и то:

Батаљон „Бијели Павле“ напашће колону са сјеверне и дјелимично са сјеверозападне стране од комуникације Подгорица — Беране. Напад извршити фронтално са положаја сјеверно од села Поткрша до Ничин Главице. Батаљон ће успоставити и обезбиједити везу са четом батаљона „Марко Миљанов“ која ће се налазити западно од села Клопота, са задатком осигурања од евентуалног напада непријатеља, у првом реду милиције, од Клопота и Пелева Бријега.

---

[2] Погинуо као комесар чете у 1 пролетерској бригади код Кључа (Босна) 1942 године.

Батаљон „Јоле Пилетић" напашће колону са положаја Ничин Главица, десно од батаљона „Бијели Павле". Лијево ће одржавати везу са својим сусједом, а десно ће на Оштрицу (доминирајући вис према Биочу) упутити једну своју чету ради осигурања од евентуалног напада непријатеља са те стране. Једну патролу упутити на Вељи Ум код села Потоци у Пиперима ради обезбјеђења и затварања правца од Биоча и ради осигурања отступнице наших снага према Ријеци Пиперској и даље преко ријеке Мораче у правцу Пипера.

Батаљон „Марко Миљанов" посјешће са 2 чете положаје са југоисточне и јужне стране комуникације и напасти колону с југа и југоистока. У случају да непријатељ интервенише од Биоча, оријентисаће се према њему. Једном четом обезбиједиће се од правца Клопота и Пелева Бријега и одржавати везу са лијевим крилом батаљона „Бијели Павле". У случају интервенције непријатеља од Биоча благовремено обезбиједити отступницу батаљону преко Мале Ријеке у правцу Убалца и Загреде.

За уништење моторних возила одређен је вод јачине 15 бораца, којима је стављено у задатак да припреме експлозив, бомбе и остала средства.

Јединицама је наређено да изврше покрет у току ноћи и да посједну положаје најкасније до 4 часа 18 октобра. Напад на непријатеља извршиће се једновремено на знак пиштаљке, који ће дати руководилац напада.

Батаљонима су дати водичи да би се избјегло лутање приликом покрета до положаја.

Да се не би напад открио, одређене су патроле са задатком да задрже свако лице које иде од Подгорице и Биоча, или пак, иде у та мјеста. Задржавана су и сва лица која су ишла у ма које мјесто које је непријатељ држао или контролисао.

Јединице Пиперског батаљона које нијесу употребљене за ову акцију добиле су задатак да помоћу патрола контролишу и осигуравају своје подручје (слободну територију) од упада Италијана и да будно прате сваки њихов покрет. Ова будност је била неопходна

ради што бољег осигурања слободне територије и обезбјеђења повратка јединица, послије извршења напада на непријатељску колону.

Послије добијања задатака штабови батаљона су одржали састанке са свим борцима и упознали их детаљно са задатком.

Батаљони су ноћу 17/18 октобра у 22 часа извршили покрет према додијељеним положајима. И поред напорног и доста дугог ноћног марша, по врло тешком беспутном терену, батаљони су пред зору стигли на своје положаје.

Све јединице су још пред зору посјеле и уредиле положаје, осим двије чете батаљона „Марко Миљанов" које су имале задатак да посједну положаје дуж комуникације са јужне и југоисточне стране. Једна чета тога батаљона на челу са Гојком Радоњићем[3] дошла је на вријеме. Она је упућена на осигурање западно од Клопота, на лијевом крилу батаљона „Бијели Павле". Поменуте двије чете овога батаљона са Штабом батаљона задржале су се на лијевој обали Мале Ријеке, која се са својим дубоким кањонима протеже паралелно са комуникацијом.

Овако посједнути положаји чинили су засједу дугу 2 км и уствари окружавали пут од Јелин Дуба до Потрша. Друм на овом простору протеже се као вијугава, испрекидана сива трака кроз начичкани камењар, прошаран малим џбуновима. Положаји су се налазили дуж друма на удаљењу од 10 до 50 м зависно од карактера земљишта. Камењар је необично подесан за засједе и врло је тешко открити положај само ако се мало уреди. Пукотине, шкрапе и природни заклони у кречњаку, мало маскирани и прилагођени, одлично су послужили као заклони. То су борци добро знали, а и дотадашње борбено искуство више пута је то потврдило. Зато је сваки појединац изабрао свој положај, мало га подесио и очекивао наилазак колоне.

Распоред аутоматског оружја (27 пушкомитраљеза) и бораца извршен је тако да се потпуно искористи ције-

[3] Као позадинског радника четници су га тешко ранили 1942 код Подгорице и да не би онако тешко рањен пао четницима у руке упалио је бомбу и њоме окончао себи живот.

локупна ватрена снага. Јединице на положајима су одржавале међусобну везу. Све је било спремно.

На оба крила засједе, на погодним доминирајућим положајима на десној страни комуникације Колашин — Подгорица, постављени су осматрачи са по једним пушкомитраљезом.

Приликом наиласка колоне предвиђено је да се она пропусти читавом дужином у засједу. Пошто је Штаб Зетског одреда имао податке да ће колона наићи од Подгорице, осматрачима на десном крилу наређено је да пропусте колону све док њено чело не стигне до пред излаз из засједе на супротној страни. Тек тада ће, на дати знак, супротно крило засједе пресјећи пут челном возилу, а затим са свих положаја напасти цијелу колону пушчаном ватром и ручним бомбама. Наређено је да се дејствује брзо, снажно и енергично да би се тако онемогућио сваки отпор непријатеља.

18 октобра 1941 године у 6.45 часова наишла је колона од Подгорице, састава 43 камиона пуних ратног материјала са једним путничким аутомобилом и једним мотоциклом. На сваком камиону налазило се по неколико војника као обезбјеђење. Чим су осматрачи обавјестили о наиласку колоне на положајима је завладала нијема тишина. Сваки борац је са нестрпљењем очекивао знак за напад на непријатеља. Италијани нијесу ништа примјетили. Колона је улазила у засједу.

Крило засједе према Биочу пропустило је колону. На челу колоне кретао се мотоцикл, а затим камиони, који су били на подједнаким међусобним отстојањима. Кад је чело колоне стигло на око 250 м пред излаз из засједе мотоциклиста се зауставио, јер је чуо жучну препирку једног сељака из Поткрша са борцима који су се налазили у засједи. Кад је сељак видио засједу, почео је, из страха да борци не отворе ватру на непријатеља, да виче да би на тај начин обавијестио Италијане. Чим је мотоциклиста чуо вику зауставио се. Због тога је челни камион успорио брзину, а за њим и остали. Растојање између њих се смањило. Већ је и зачеље колоне ушло у засједу на крилу према Биочу гдје се налазила једна чета батаљона „Јоле Пилетић“. У том моменту зачуо се оштри звук пиштаљке, а затим се

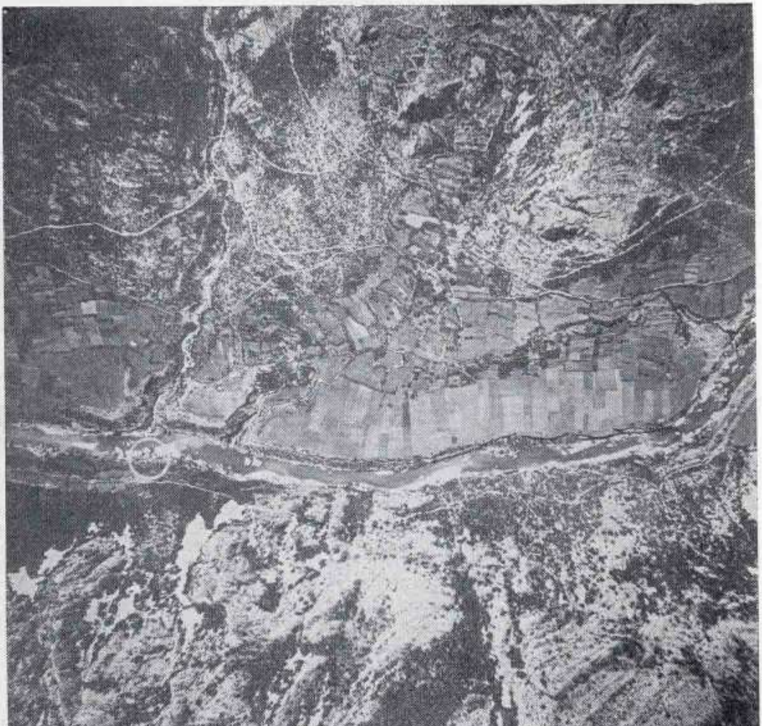
проломио плотун. Напад је почео једновремено на цијелу колону са свих страна. Од првих хитаца убијен је мотоциклиста. Непријатељ је потпуно изненађен. Пушчана и пушкомитраљеска ватра биле су толико јаке и ефикасне да су онемогућиле Италијанима да заузму положаје и пруже отпор. Истина, појединци су испалили по који метак са камиона или из канала поред самог пута гдје су покушали да нађу заклон. Настала је општа пометња и јаукање Италијана. Послије неколико минута жестоке ватре, борци устаничких батаљона извршили су јуриш. Италијани који су пружали отпор поубијани су, док су остали заробљени, изузев једног малог броја који се спасао бјекством низ корито Мале Ријеке. Отпор је престао. Група која је раније одређена да уништи возила и материјал, као и остали борци и руководиоци приступили су извршењу свога задатка и евакуацији заплијењеног оружја и опреме. Међутим, материјала и опреме за евакуацију било је толико да је био потребан велики број људи да се све то евакуише. Због тога се евакуисало само оно што је било неопходно и што се могло понијети са собом, а остали материјал и камиони уништени су. У моторе камиона борци су стављали раније припремљени експлозив, а затим их палили. Тако је уништен већи дио камиона са муницијом и опремом. Камиони са теже запаљивим материјалом, намирницама и другим сурвани су у корито Мале Ријеке низ стрме падине, које падају под углом од 75—80^{0}, у дубину од 800—1.000 метара. Сва возила су потпуно уништена.

За вријеме борби, а нарочито пошто су запаљени камиони, проузрокована је паклена експлозија артиљериских граната и минобацачких мина. Експлозије граната, мина и пушчане муниције трајале су више сати. Густи облаци дима запаљених возила и материјала прекрили су читав терен на неколико км унаоколо. То је онемогућило извиђачкој авијацији, која је стигла сат и по послије борбе и кружила изнад тог терена, да открије устанике.

Италијанска посада из Биоча није одмах интервенисала, већ је само из артиљериских оруђа отварала ватру у правцу гдје се водила борба. Међутим, гранате

Село Поткрш са дијелом пута на коме је била постављена засједа и вођена борба против Италијана 18 октобра 1944 год.

Ријека Пиперска са засеоком Радуновићи и коритом ријеке Мораче гдје се одиграла борба са Италијанима 5 августа 1941 — види стр. 101—102 — (са бијелим кружићем је означена пећина у коју су побјегли Италијани).

су падале у корито Мале Ријеке, јер дим и испресјецаност земљишта нијесу омогућавали прецизну ватру.

Мрцки герилски одред извршио је добијени задатак и у одређено вријеме прекинуо телефонско-телеграфску везу на Рабуши између Биоча и Подгорице и тако онемогућио везу између ова два непријатељска гарнизона за вријеме борбе. То је у приличној мјери допринијело да интервенција из Подгорице није благовремено услиједила, а италијанска посада у Биочу то није могла да учини, јер јој није стигло појачање из Подгорице.

Један сат послије уништења колоне италијанска посада из Биоча, пошто је успоставила везу са гарнизоном у Подгорици, напала је устаничко осигурање које се налазило на Оштрици. Међутим, то је за колону било исувише касно, јер су се устаници већ били обрачунали са њом. Дијелови на осигурању водили су борбу са непријатељем и успјешно су га задржавали. Кад су Италијанима на том правцу пристигла нова појачања, упућена је дијеловима на Оштрици у помоћ по једна чета батаљона „Јоле Пилетић“ и „Бијели Павле“.

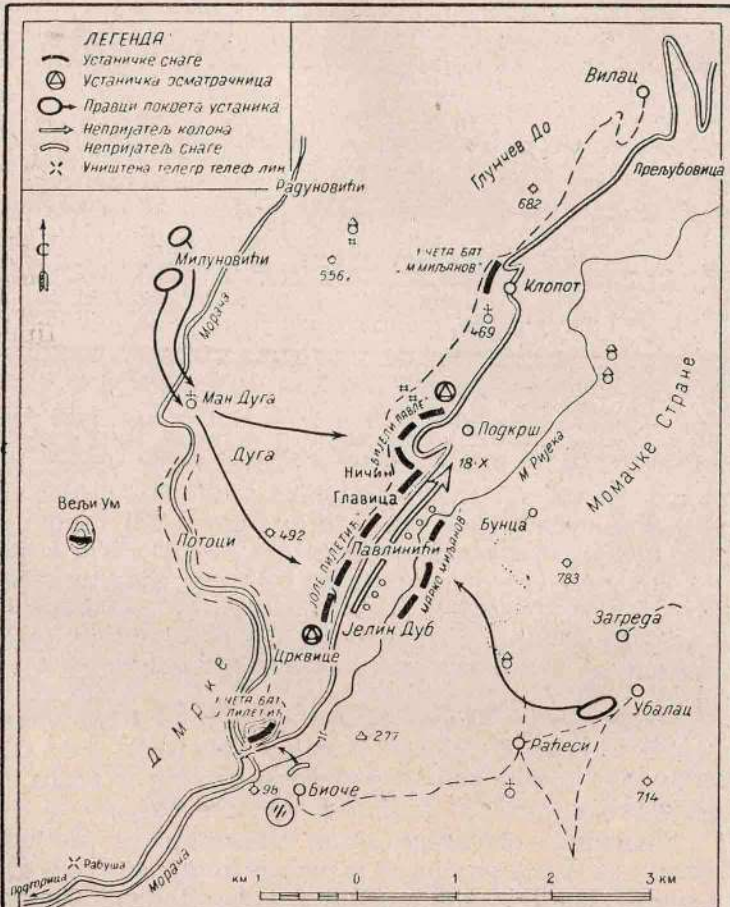
Непријатељски губици у овој борби су износили 150 мртвих и рањених официра и војника и 64 заробљена. (Међу заробљеним био је Радован Влаховић, шеф пореске управе у Колашину. И он је био наоружан). Уништена су 43 камиона са разном војном опремом (одећом и другим). Међу њима се налазило 8 камиона муниције и један камион бензина. Уништени су путнички аутомобил и мотоцикл који су се налазили у колони. Заплијењено оружје и дио муниције устаници су са заробљеним италијанским војницима понијели у Пипере.

Устаници су имали једног мртвог — Неда Јовановића, а теже је рањен Радосав Поповић члан ОК Подгорице, дугогодишњи партиски радник и један од организатора устанка у Срезу подгоричком.

Главнина (батаљон „Јоле Пилетић“ и „Бијели Павле“) са заробљеницима и ратним плијеном повукла се преко Тримојевића у Милуновиће (Ријека Пиперска) гдје је дат краћи одмор, а затим је покрет настављен преко Броћника за Радовче (Пипери). Један сат

послије повлачења главнине повукли су се и заштитни дијелови истим правцем прикључивши се главнини у Милуновићима. Батаљон „Марко Миљанов" повукао се у правцу села Убалца и Загреде.

Јединице које су учествовале у акцији добро су извршиле постављене им задатке. Напад је благовре-

Скица бр. 8. — Борбе на Јелин Дубу 18 октобра 1941 год.

мено и добро припремљен, а одвијао се онако како је планом предвиђено. Ово је довољан доказ о правилно извршеној организацији, а нарочито о добро изведеној припреми кадра. Борцима и руководиоцима објашњена је још прије напада политичка и војничка важност овог задатка. Добра политичка припрема бораца, поред осталих елемената, важан је предуслов за успјех.

Ово је најзначајнија побједа послије јулских борби; она је имала необично велики одјек у цијелој Црној Гори. Поред великог војничког успјеха, овај напад је имао и велики политички значај. Он најубједљивије говори о снази и спремности устаничких снага и њиховој способности да се ухвате у коштац са јачим и бројнијим непријатељем. Поред тога, он је итекако мобилизаторски дјеловао на територији Среза подгоричког и даниловградског са које су учествовале јединице у нападу, а нарочито у Кучима и Братоножићима. Може се слободно рећи да је ова борба претстављала прелом код маса не само тога краја, већ и читаве Црне Горе, тако да послије ње наступа период масовног прилива у устаничке јединице не само на територији Среза подгоричког и даниловградског већ и даље. Народне масе су се на дјелу увјериле у снагу Партије и Народноослободилачког покрета. Оне су видјеле снагу и ударну моћ наших јединица, храброст и пожртвованост борачког и руководећег кадра и њихову ријешеност на бескомпромисну борбу против окупатора и његових домаћих слугу до коначне победе. У овој борби се видно испољила способност и вјештина у вођењу борбе и дораслост за извођење већих акција. Подвизи бораца и руководилаца у борби и разбијање и уништење непријатељске живе силе, возила и материјала били су најбоље пропагандно средство међу широким народним масама.

Непријатељу је у овој борби задат прилично тежак ударац и спријечено је снабдијевање дивизије „Венеција" чији се штаб налазио у Беранима. Ради тога су Италијани били присиљени да реорганизују транспорт и ангажују далеко јаче снаге за обезбјеђење комуникација. Поред материјалне штете, непријатељ је и у моралном погледу доста изгубио. Уништење ко-

лоне, и поред јаког осигурања, дало је до знања Италијанима да устаници располажу јаким снагама и да су способни за веће подухвате.

Италијанска команда је послије ове борбе одмах тражила да се појачају гарнизони у Црној Гори и приступила је обезбјеђењу својих гарнизона савременим фортификациским објектима. Приликом покрета и транспорта из Подгорице и сусједних гарнизона, а нарочито приликом покрета аутоколона, Италијани су истурили јака осигурања (од чета па навише), јер се нијесу нигдје осјећали сигурним од напада устаника.

Непријатељ је због низа изведених акција и пораста покрета појачао будност, што се види и из извјештаја Градског комитета КПЈ за Подгорицу од октобра 1941 године Штабу Љешкопољског батаљона у коме се износи јачина, распоред и наоружање непријатеља у граду. Ево тог извјештаја:

„Нова Варош[4]

На врху Горице налази се артиљерија. Колика је јачина ове, непознато нам је. Са сјеверне стране, ивицом шуме и гребеном Горице до више куће Пејановића, затим у правцу поменуте куће — сјеверно од исте на, отприлике, око 100 м па све до главне цесте која води у правцу Дољана, налазе се митраљеска гнијезда, на растојању отприлике око 40—50 метара. Овај ланац се продужава преко цесте и имања Пека Вукчевића, сјеверно од куће истог на 100 метара, затим преко Савина Потока, па преко Ибричевине на Рибницу и преко исте — ниже некадашње ледаре (сада млина) на 80 метара, затим Ћемовским Пољем, односно од Рибнице преко приватних имања док не избије на комуницу[5] Поља, гдје скреће јужно у правцу бившег хангара. Кроз ова митраљеска гнијезда налази се извјестан број топовских. Исто

---

[4] Дио Подгорице (Титограда).

[5] Комуницама се називају у Црној Гори шуме и пашњаци који припадају читавом селу или општини.

тако налази се vis-à-vis куће ... једно укопано топовско гнијездо. Испред ових гнијезда на ... метара налазе се скроз стубови, измијешани гвоздени и дрвени, испреплијетани бодљикавом жицом.

Налази се 8 барака на мјесту сточног пазаришта. Поред ових налази се још једна омања, гдје је смјештена краљева војска. На ливади учитеља Вуксановића налазе се двије веће и једна мала барака, тј. на десној обали Рибнице, близу моста Коника, које служе за радионицу и штале за мазге. У Полицама, сјеверно од имања Шабанаџовића, као и у истом имању, које се налази више куће Вука Пудара, налазе се мали шатори за војску. На слободном простору код царинарнице налазе се 3 веће и 2 мање бараке. Код Вукове куће у Оџацима[6] налазе се 3 веће и једна мала барака, гдје је смјештен батаљон бацача mortais[7]. Код куће Зар. Митровића има 1 барака која је магацин, чега — не знамо. Исто тако соколана служи као магацин транспорта и мјесто гдје је Аутокоманда која снабдијева Колашин, Андријевицу, Беране, Бијело Поље. Исто тако иза соколане врши се паркирање аутомобила, као и код царинарнице, односно зан. школе. Код Вукове куће, куће претсј. суда Мандића, као и на ... и моста Коника налазе се мазге, као и код цркве. Групе мазги су од 30—80. Vis-à-vis зан. школе у жанд. станици су карабињери. У старој царинарници и иза ње у двјема баракама неколико топова за три митр. гнијезда, која бију Књегињин Мост, риву, улицу Марка Миљанова и преко купатила. Овдје је смјештена фин. стража. До кафане баба-Савете налази се магацин genio militare[8]. До куће Бошковића налази се коњушница. У бив. управном суду — Команда алпина. У комори је цивилни делегат. У „Европи" станују

---

[6] Тако се зове један дио Горице (брдашца сјеверно од града) гдје је каменолом.

[7] Бацач (на италијанском језеку).

[8] Војне инжињерије.

виши официри, а нижи свуда по граду. На ћошку (улице) Слободе и Херцеговачке (кућа Сакотић) налази се Аутокоманда у вези са Скадром. Више куће Вукове у Горици налазе се 4 бацача и 1 топ. У улици Слободе, у војној болници је италијанска болница. Бараке су дугачке по 36 м, а уређене су за спавање 72 војника. Западно од цркве по ливадама налази се око 30 шатора. У војном стану и око њега су велика слагалишта сијена, дрва и осталога. У касарнском кругу су двије или три бараке. На игралишту „Балшића" налази се болница и „полиција мотоциклиста". На истом терену налазе се двије бараке. Више Мораче и у парку има отприлике, јер не знамо тачно, 3—4 бараке и пуно шатора у самом парку. У ширим улицама парка налазе се смјештене колоне аутомобила. У Херцеговачкој улици до Јагоша Марковића налази се магацин хране, а преко пута овог — магацин са дрвима. У једном дијелу Претстојништва налази се неко мало надлештво алпина. У кући Душана Загоре налази се некакав магацин. У „Бати" налази се војна пошта. У Подгоричкој банци је Banco di Napoli[9]. На углу Његошеве и П. Гаврила је магацин. У Дирекцији је Команда мјеста. Око Дирекције су 3 мања и два већа тенка. У Официрском дому је магацин хране и све њихове телефонске везе. У кући Стевана Перовића и браће Пејановића су магацини хране. У „Империјалу" је болница. У Трговачкој академији команда tappo[10], ниже ње Команда краљевских карабињера, а у Среском суду је фашистичка Команда d'assalto[11]. У Поштанској штедионици је канцеларија Мин. унутрашњих послова и Команда моторизоване полиције. У Основној школи — фашисти. Примијећује се да је сваким даном мање фашиста, а све више алпинаца. Периферији града се цивили не могу примаћи. Прича се да је минирано Ћемовско Поље и (постављена) жица око

[9] „Напуљска банка".
[10] Етапна команда
[11] Јуришна команда

града. Разапети мали шатори око града на поменутим мјестима нијесу стални. Након детаљног испитивања дошли смо до закључка да у граду и околини има од 10—12.000 војника, а број им није сталан. Војска стално час долази — час одлази.

Стара варош:

У кући Беговића су карабињери . . . Пред кућом Божа Љумовића је покретна радиостаница са 6—8 војника. У II осн. школи налази се 28 војника, а преко (пута) ње су 4 тенкиста. Два тенка сваке вечери чувају Занатску школу, гдје је затвор и одакле се врши интернирање. У ту зграду долазе час алпини час артиљерија, а стално је до 8 карабињера. Код станице, односно магацина, налазе се двије бараке у којима су алпини. На станици је око 8 војника и 1 официр. У пекари Сава Ђекића је инт. пекара. Код мусл. гробља су двије бараке и стална стража од око 50 фашиста. Западно од силоса, који је као магацин нечега, налази се 9 барака. Источно од силоса су шатори са митр. гнијездима. Код игралишта је једна барака са шаторима. У три куће код хангара су Талијани. Иза куће Богдана Милића су 3 већа и један мањи шатор. Око католичког (гробља) и у самом гробљу су 17 барака. Овдје су алпинци. У кући Мрчарица у Кишмахали је магацин. На Љубовићу су 6 топова 65 мм и 6 до 8 топова мањег калибра. На самом врху има шатора са 120—150 војника, у подножју код цркве са 180—200, који се број у изванредним приликама повећава. Митраљези су постављени: на пролазу код Мораче — 1, у оџаку Перише Вујошевића — 1, код куће Гојка Радоњића — 1, код пута за Тузи — 1 митраљез и 1 топ и на муслиманском гробљу су 2 тенка. Код Крушевца су 6 бацача мина. Код цркве испод Љубовића су 5 бараке . . .

Свуда око града је испреплетена бодљикава жица. На старом војном стану је један митраљез, а на Старом Граду су . . . са око 20—40 људи.

Све ово није детаљно, а унутрашњост града, као и прилив и одлив трупа је промјенљив.“[12]

*

Са заробљеним италијанским официрима, подофицирима и војницима поступало се поштено и човјечно. Они су послије повлачења наших јединица пребачени у Пипере (Каменик). Ту су задржани свега два дана. Послије тога Милован Ђилас са члановима Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку[13] и ПК за Црну Гору, Боку и Санџак одлучили су да се 44 заробљена италијанска војника пусте на слободу и упуте у њихове команде. Осталих 20 заробљених официра, подофицира и војника (махом шофера и механичара) задржано је ради размјене са заробљеним и интернираним члановима Партије или припадницима Народноослободилачког покрета.

Послије ове одлуке, постројеним заробљеницима објаснио је Милован Ђилас циљеве и оправданост наше борбе и неоправданост и ничим неизазвани њихов злочиначки напад и поробљавање наше земље. Речено им је какво зло доноси фашизам не само нашем народу већ и њиховом, па и њима лично.

Затим је пред њима испитан заробљени издајник Радован Влаховић. Поред италијанске дозволе за слободно кретање и ношење оружја и сарадње са окупатором, утврђено је да је он са собом носио 2,000.000 лира које није хтио да преда партизанима, већ је дозволио да сагоре са осталим материјалом. На лицу мјеста донета је одлука и он је стријељан. Италијани су се уплашили. Почели су да говоре како су присиљени да дођу у Црну Гору и да их је фашистички терор увалио у рат против Југославије. Објашњено им је да се њима неће ништа десити, али да ће сваки фаши-

[12] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документ бр. 33.

[13] Средином октобра 1941 Штаб НОП одреда за Црну Гору, Боку и Санџак добио је назив Главни штаб НОП одреда за Црну Гору и Боку. Санџак је у војном погледу био издвојен и формиран је Главни штаб НОП одреда за Санџак, који је потпадао непосредно под Врховни штаб.

ста и издајник наших народа тако прођи. Затим им је саопштено да се њих 44 пуштају, а да се осталих 20 задржава за размјену.

Ослобођени Италијани су упућени 20 октобра у двије групе преко планина у правцу Никшића и Колашина.

Пуштање заробљених и човјечни однос према њима имали су утицаја на слабљење борбености и упорности италијанских војника у наредним борбама, јер се овај поступак убрзо разнио по свима гарнизонима у Црној Гори. Заробљеници су причали у својим јединицама и на другим мјестима међу војском о поступку и односу партизана према њима.

По војницима који су пуштени на слободу Главни штаб НОП одреда за Црну Гору и Боку упутио је 20 октобра 1941 године писмо италијанској команди у коме се захтијевало: да се обуставе паљевине, пљачке и интернирања невиног становништва; да се врате интернирани, иначе убудуће неће бити ни рањених ни заробљених непријатељских војника, него ће бити стријељани; да заробљене Италијане размијене са 20 Црногороца који су најмање три мјесеца у затвору.

НАПАД ИТАЛИЈАНА НА КУЧЕ У ОКТОБРУ 1941 ГОДИНЕ (Скица бр. 9)

Италијани су намјеравали да по сваку цијену изврше одмазду над становништвом због пораза на Јелином Дубу. Са незаштићеним становништвом су лакше излазили на крај иако не увијек без губитака.

Наредног дана послије акције на Јелином Дубу, 19 октобра 1941 године, италијанска команда из Биоча упутила је око 250 војника у села Загреду и Убалац у Кучима. Италијани су рачунали, пошто се у том правцу повукао батаљон „Марко Миљанов“, да су то устаничке снаге које су уништиле њихову аутоколону на Јелин Дубу. Ова су села била најближа њиховом гарнизону и намјеравали су да на њима искале свој бијес. Батаљон „Марко Миљанов“, који се 18 октобра повукао у ова села, налазио се прикупљен у њима. Италијани су са већ познатом окрутношћу уништава-

ли и палили све пред собом. Батаљон је одмах ступио у дејство и напао Италијане. Борба је трајала врло кратко, јер су Италијани, наишавши на јаку ватру, одмах окренули леђа и повукли се према Биочу. Поред бораца батаљона „Марко Миљанов" у борбу су прискочили и сељаци из Загреде, Убалца и извјестан број из села Кржање и других оближњих села.

20 октобра Италијани су предузели поновни напад на иста села (Убалац и Загреду) са задатком да униште устаничке снаге у селима Убалац и Загреда, а затим да потпуно угуше НОП у Кучима. За извршење овог задатка одредили су јаче снаге (око 400 добро наоружаних војника) и извршили све потребне припреме. Покрет је предузет у два ешелона; први, јачине око 120 војника наступао је правцем Убалац — Загреда, а други се кретао позади на извјесном отстојању. Наступање непријатеља подржавано је јаком минобацачком ватром.

Штаб батаљона „Марко Миљанов" благовремено је открио намјере Италијана, распоредио своје 3 чете на положајима у близини села Убалца и Загреде и дочекао непријатеља. Послије краће, али жестоке борбе одбијен је и овај напад. Италијани су били присиљени да се повуку уз осјетне губитке. Батаљон се храбро борио против двоструко бројно јачег и много пута боље наоружаног непријатеља. Заједно са партизанима[14] борили су се и сељаци. У борби је батаљон имао бројно мале, али врло тешке губитке. Пали су командант батаљона Рашко Павићевић и комесар прве чете Стеван Белевић, дугогодишњи члан Партије. Обојица су храбро пали бранећи сеоске куће од Италијана, дајући примјер осталим како се даје живот за слободу домовине. Поред њих погинуо је и омладинац Мило Прелевић.

Италијани су 21 октобра по трећи пут покушали са нападом, и то са још већим снагама. Они су насто-

[14] Пред извођење акције на Јелин Дубу (17.X) Блажо Јовановић саопштио је једној групи бораца и руководилаца у Ријеци Пиперској да се назив „герилац" замјењује са „партизан", сходно одлуци Врховног штаба. Истог дана он је говорио и о још неким новинама у нашој војсци, као напр. о ношењу тробојке (нациналне заставе) и др.

јали да овладају назначеним селима и разбију наше снаге. Међутим, партизанске снаге, иако далеко бројно слабије, захваљујући пожртвованости и борбености бораца и руководилаца, добрим познавањем и коришћењем терена, и овога пута су их натјерали на повлачење према Биочу.

У овим тродневним борбама Италијани су оставили на бојишту 32 мртва, а имали су око 40 рањених. Међу мртвим нађен је и један официр. Од материјала заплијењено је 55 пушака, 9 пушкомитраљеза, већа количина бомби, пушчане муниције и друге разне опреме.

*

Ове борбе су покренуле најшире масе у Кучима. Прилив нових бораца у партизанске јединице био је неколико пута бројнији него раније. У борбама су узели знатног удјела и мјештани.

Италијани нијесу очекивали овако снажан отпор у Кучима. Кад су увидјели да на овакав начин не могу ништа учинити, покушали су да то остваре преко познатих непријатеља НОП у Срезу подгоричком: Зарије Вуксановића (тада се налазио код Италијана у Подгорици), Сава Вујашевића, Милете П. Поповића и других. Преко њих су развили широку пропаганду и окомили се да створе раздор међу народом у Кучима.

Ови познати сарадници окупатора су преко својих прикривених сарадника по селима протурали и ширили разне лажне вијести, међу којима и да се Италијани припремају са великом војском да изврше одмазду над становништвом. Са тим су хтјели да поколебају повјерење сељака у снагу Народноослободилачког покрета. С друге стране, обећавали су сељацима да им Италијани неће ништа учинити само да не приступају партизанским јединицама. Једино ће тако, агитовали су ови издајници, сачувати домове од паљевине и пљачке, а себе од затвора, интернације и стријељања. Према њиховој рачуници, требало је да се сагне шија, да се сједи код своје куће и да се буде лојалан према Мусолинијевим фашистичким разбојницима. Овакве и сличне методе употребљавали су и

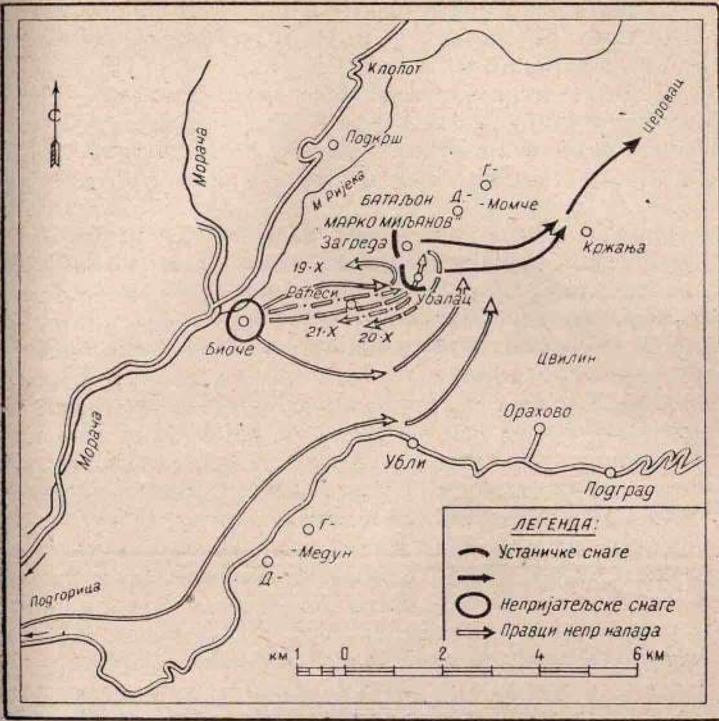
њихови једномишљеници из других мјеста у Срезу подгоричком. Сви ти изроди црногорског народа хтјели су на овај начин, по налогу својих господара, да разбију јединство народа и тако онемогуће отпор окупатору. Вјеровали су да ће у овоме имати успјеха, а пошто би извршили своју мисију у Кучима и „усрећили“ народ овога краја, наставили би своју злочиначку работу и на осталом подручју Среза.

Партиска организација и устаничке јединице реаговале су на овакву работу издајника појачаном будношћу, политичким радом и другим мјерама. Сељацима је објашњавано да је циљ окупатора само да их похвата и да све оне, који му се не ставе у службу, интернира или ликвидира. Међутим, близина непријатељског гарнизона и доста јака непријатељска пропаганда донекле су учинили своје. Један се дио сељака под утицајем непријатељске пропаганде почео колебати. Други нијесу хтјели да се замјере ни Италијанима ни устаницима па су остали код својих кућа мислећи да ће на тај начин, бар привремено, избјећи репресалије, а да ће своју привржeност Народноослободилачком покрету доказати касније када им се укаже повољнија прилика.

Ни Италијани нијесу сједели скрштених руку. Док су помоћу пропаганде изазивали ровито стање у Кучима, они су припремали казнену експедицију у јачини од око 1.200 војника и упутили је у два правца на Куче. Непријатељске колоне кренуле су ноћу једновремено и од Подгорице и од Биоча. Колона која је кренула из Биоча кроз Братоножиће, прије него што је напала на села у Кучима, повела је са собом 52 сељака које је нашла код кућа у засеоцима поред пута код Јелин Дуба и Биоча.

Пошто су се ове колоне спојиле, извршиле су напад на села у Кучима: Убли, Убалац, Загреда, Кржања, Момче и на засеоке на овом подручју.

Приликом надирања Италијана батаљон „Марко Миљанов“ повукао се на линију Дубравице — Кржања — Церовац. Окупатор је под борбом успио да за-

Скица бр. 9. — Напад Италијана на Куче у октобру 1941 год.

пали села Убалац и Загреду којом приликом је у једној кући запалио и једну старицу од 80 година.

Колона из Подгорице, при повратку кроз Куче, похватала је око 400 лица и одвела у затвор у Подгорицу. Међу њима се налазио велики број стараца, жена и дјеце. Да би што више заплашили народ, фашисти су своје жртве дуж цијелог пута дивљачки мучили, а при улазу у град тукли моткама, кундацима, ногама, шамарали, пљували у лице и малтретирали на разне, само њима својствене начине. Један дио ових је интерниран, док је остатак послије мјесец дана пуштен кућама. Поред тога, стријељали су 19 сељака из села Момча, а три из Косора.

Колона из Биоча стријељала је по повратку у Биоче свих 52 сељака[15] које је повела са собом кад је пошла у напад на села у Куче.

Водичи италијанским експедицијама кроз Куче били су Зарија Ивановић из села Врбица и Спасоје Прелевић из села Убли.[16] Да би се што боље додворили Италијанима, они су им помогли при хватању сељака.

Овакве мјере окупатора потпуно су разбиле све илузије сељака да могу остати мирно код својих кућа. Колебање извјесног дијела становништва, које се под утицајем непријатељске пропаганде ту и тамо појављивало у Кучима, а дјелимично у Братоножићима и Брскуту, престало је. Сељаци су листом приступали Народноослободилачком покрету. Томе је много допринијело, поред наших великих војничких успјеха и интензивног партиског и политичког рада, варварско поступање окупатора. Превирање је одмах престало. Сељаци су на својим сопственим леђима осјетили сву неистинитост лажне пропаганде и обећања окупатора и његових слугу. То је условило преокрет код сељака у погледу приступања Народноослободилачком покрету и ступања у јединице на читавој територији Среза, а нарочито у Кучима, Братоножићима и Брскуту. Устаничке јединице су знатно бројно нарастале, тако да се приступило формирању нових чета и батаљона.

2

ОРГАНИЗАЦИОНО СТАЊЕ ЈЕДИНИЦА КРАЈЕМ ОКТОБРА 1941

(Скица бр. 10)

Сви герилски одреди у Пиперима који су дејствовали под командом батаљона „Јоле Пилетић“ прерасли су у чете, које су формиране на територијалној основи. Чете су обједињене у батаљон, који је задржао исто име.

---

[15] У списку стријељаних налазе се сва имена.

[16] Обојица су послије кратког времена ликвидирани као сарадници окупатора.

Штаб батаљона сачињавали су: командант Божо Лазаревић, комесар Вуксан Љумовић, замјеник команданта Војо Тодоровић и начелник штаба Васо Јовановић.

Батаљон је у свом саставу имао ове чете: Стијенску (командир Јоле Марковић, комесар Милош Божовић) са око 125 бораца; Црначку (командир Милић Цанкић, комесар Ђорђе-Ђоле Шћепановић) са око 65 бораца; Мрцко-ријечку (командир Радуле Божовић, комесар Лука Ивановић[17] са око 68 бораца); Рогамско-ђурковићку (командир Милован Вукотић, комесар Драго Вучинић) са око 62 борца; Близанско-петровићку (командир Никола Ђуровић[18], комесар Вујадин Поповић) са око 50 бораца и Копиљску (командир Иван Пулевић[19], комесар Радош Љумовић) са око 43 борца.

Командант батаљона извршио је смотру чета којом приликом им је говорио о војничкој дисциплини, реду, залагању и о томе какви треба да буду народни борци.

Укупно бројно стање батаљона „Јоле Пилетић" износило је око 413 бораца са 645 пушака, 16 пушкомитраљеза, 3 митраљеза, 2 тешка бацача, 3.350 бомби и 78.000 пушчаних и митраљеских метака.

И на подручју Куча герилски одреди су прерасли у чете. Оне су ушле у састав батаљона „Марко Миљанов".

Штаб батаљона „Марко Миљанов" су сачињавали: командант Рашко Павићевић, комесар Драгиша Ивановић, замјеник комесара Милован Ивановић[20] и замјеник команданта Рашко Божовић[21].

Батаљон је имао у свом саставу ове чете: Маслинску (командир Новак Ивановић, комесар Митар Ивановић[22], са око 42 борца; Дољанску (командир Блажо

---

[17] Стријељан 1942 године од Италијана и четника.

[18] Прешао у четнике и погинуо.

[19] Прешао четницима 1942 године.

[20] Тешко рањен у партизанима као позадински радник децембра 1942 године и стријељан од Италијана и четника.

[21] Погинуо у селу Грахову, децембра 1942 године. За своје јунаштво и подвиге проглашен је за народног хероја.

[22] Погинуо у партизанима 1944 године у Далмацији.

Ивановић[23], комесар Стеван Белевић) са око 93 борца; Косорско-биочку (командир Радован Петровић, комесар Ђоко Прелевић[24]) са око 75 бораца; Убалску (командир Вукајло Павићевић, комесар Васо Радоњић[25]) са око 47 бораца; Ораховско-безијовску (командир Арсо Перић[26], комесар Мило Вујошевић) са око 55 бораца; Убалачко-момачко-загредску (командир Милан Чарапић, комесар Спасо Божовић) са око 34 борца и Кржањску (командир Милан Бојовић, комесар Вукић Гошовић[27]) са око 46 бораца.

Укупно бројно стање батаљона „Марко Миљанов" износило је 374 борца са 358 пушака, 15 пушкомитраљеза и 1 митраљезом.

Почетком септембра 1941 године, послије повратка Љешкопољског герилског одреда из Пипера у Љешкопоље, покрет је нарочито оживио на том подручју. Већ почетком октобра приступило се формирању чета. Чете су добиле имена по селима из којих су били њихови борци.

Формиран је Љешкопољски батаљон чији су штаб сачињавали: командант Јован Раичевић[28], комесар Марко Радовић[29], замјеник комесара Андро Мугоша.

Батаљон је имао у свом саставу чете: Момишко-толошку (командир Димитрије Поповић[30], комесар Бошко Ракчевић[31]) са око 40 бораца; Горњогоричку (командир Батрић Раичевић[32], комесар Драго Ђикановић[33]); Доњогоричку (командир Марко К. Милић[34],

---

[23] Погинуо 1942 године у Босни као командир чете у 1. пролетерској бригади.

[24] Члан ОК за Округ подгорички, погинуо као позадински радник. За показану храброст проглашен за народног хероја.

[25] Погинуо 1943 године у Петој непријатељској офанзиви.

[26] Стријељан од четника и Италијана 1942 године на Забјело.

[27] Погинуо у Петој непријатељској офанзиви на Сутјесци 1943 године.

[28] Командант Љешкопољског НО батаљона стријељан од Италијана и четника 1942 године на Забјело.

[29] Погинуо 1943 године у Петој непријатељској офанзиви.

[30] Стријељан од Италијана и четника 1942 године.

[31] Стријељан од Италијана и четника 1942 године.

[32] Погинуо 1941 године у борби против четника.

[33] Погинуо 1941 године.

[34] Стријељан од Италијана и четника 1942 године.

комесар Симо Мугоша[35]) са око 40 бораца; Доњококотску (командир Панто Мирановић, комесар Васо Асановић) са око 42 борца и Грбавачку (командир Ђоко Радиновић) са око 25 бораца.

На подручју Доњољешанске општине од герилских одреда формиран је у децембру 1941 године Доњољешански батаљон.

Штаб батаљона сачињавали су: командант Васо Вукчевић[36], комесар Видо Ускоковић, замјеник команданта Васо Раичковић[37], замјеник комесара Саво Кажић[38].

Батаљон је имао у свом саставу сљедеће чете: Дражевинску (командир Марко Глобаревић[39], комесар Константин Бурзановић[40]) са око 50 бораца; Градачкопарачку (командир Душан Ковачевић, замјеник Давид Давидовић[41], комесар Велимир Ђуришић, замјеник Душан Раичковић) са око 50 бораца и Круско-берску (командир Филип Цветковић[42], комесар Радоје Вукчевић[43], замјеник Владо Рацковић) са око 50 бораца.

У Зети је такође формиран батаљон. Ситуација је на овом подручју била доста тешка стога што су га, сем извјесних заселака, Италијани цијелог контролисали. Батаљон се и поред тога задржао на овом подручју. Дио бораца батаљона, због специфичних услова у Зети, налазио се у полуилегалности. У батаљону су постојале чете формиране на територијалној основи, које су биле организационог састава као у првим устаничким данима. Чете су кроз политички и војностручан рад и дејства очврсле, јер су изводиле мање акције против окупатора и домаћих издајника.

---

[35] Погинуо 1943 године на Пљешевици.

[36] Прешао у четнике и био командант четничког батаљона и отступио са Нијемцима, а касније ухваћен и стријељан.

[37] Стријељан од Италијана и четника 1942 године.

[38] Погинуо у партизанима 1943 године у Гацком (Херцеговина).

[39] Погинуо као четник 1945 године.

[40] Стријељан у Подгорици 1942 године од Италијана.

[41] Погинуо у партизанима 1943 године у Петој непријатељској офанзиви.

[42] Прешао у четнике.

[43] Погинуо у НОБ.

Штаб Зетског батаљона сачињавали су: командант Нико Мараш[44], комесар Спасо Дракић, замјеник команданта Никола Карадаглић[45], замјеник комесара Милан Вукотић[46] и савјетник у штабу Стеван Раичевић[47].

Батаљон је имао у свом саставу сљедеће чете: Матагушку (командир Ристо Вулетић, комесар Андрија Раковић) са око 40 бораца; Голубовачку (командир Драго Кукуљевић[48], комесар Душан Вуковић) са око 30 бораца; Балабанску — са Гостиљем — (командир Васо Алигрудић[49], комесар Зарија Мирановић) са око 35 бораца; Мојанску (командир Вујадин Домазетовић[50], комесар Драго Дракић[51]) са око 30 бораца; Горичанску (командир Душан Радичевић[52], комесар Војин Божовић[53]) са око 30 бораца; Бјелопољску — обухватала је и село Бериславци — (командир Бошко Мараш, комесар Марко Мараш[54]) са око 40 бораца; Понорско-бистричку (командир Марко Андрић[55], комесар Мило Мијовић[56]) са око 35 бораца; Вуковачку (командир Ђуро Ђуровић, комесар Машан Ђуровић) са око 20 бораца; Лајковичку — обухватила је и село Махалу — (командир Бошко Крстовић[57], комесар Шћепан Стијеповић[58]) са око 35 бораца; Ботунско-српску (командир Веселин Вукчевић[59], комесар Милован Ђуришић[60]) са око 30 бораца и Дајбапску (командир Мато Кнежевић[61]) са око 25 бораца.

---

[44] Погинуо у партизанима јануара 1942 године у Зети.
[45] Погинуо у партизанима марта 1942 године.
[46] Стријељан од стране Италијана 1942 године.
[47] Стријељан априла 1942 године.
[48] Погинуо у партизанима фебруара 1942 године.
[49] Погинуо у партизанима марта 1942 године.
[50] Погинуо у партизанима априла 1942 године.
[51] Погинуо фебруара 1944 године.
[52] Погинуо у партизанима јануара 1943 године.
[53] Погинуо у партизанима јануара 1942 године.
[54] Погинуо у партизанима јануара 1944 године.
[55] Погинуо у партизанима 1942 године.
[56] Погинуо у партизанима новембра 1942 године.
[57] Погинуо у Петој непријатељској офанзиви 1943 године.
[58] Погинуо у партизанима 1942 године.
[59] Погинуо у партизанима јануара 1944 године.
[60] Погинуо у партизанима јануара 1944 године.
[61] Погинуо у партизанима 1943 године.

На подручју Братоножића у припремном периоду налазио се један герилски одред[62]. Неколико дана послије пораза Италијана на Јелин Дубу формиран је још један герилски одред у селу Лутову, који је бројао 22 борца (командир је био Марко Кркељић). Сви борци су на дан формирања одреда положили заклетву. Поред герилског одреда, у Лутову је постојала и територијална устаничка чета. Она је била формирана по угледу на чете у првим данима устанка. Нарастање устаничких снага дијелом је услиједило одмах послије ликвидације издајника Вука Станишића, учитеља, организатора милиције у Братоножићима, коју је извршио Братоножићки одред непосредно послије акције на Јелином Дубу. Послије ових догађаја пооштрена је борба против петоколонашких елемената на подручју и милиција више није била у стању да одговори својим задацима према окупатору. Ликвидацијом изрода Станишића задат је страх непријатељским елементима у Братоножићима и масе су све више прилазиле НО покрету. Након неколико мањих акција и диверзија у Братоножићима је формиран и герилски одред у селу Сеоштица, који је бројао око 20 бораца (командир је био Василије Радошевић).

Штаб Зетског НОП одреда помагао је свестрано развој покрета на терену Братоножића. Упоран политички рад Партије, помоћ Штаба одреда, борба на Јелин Дубу и успешна борба против народних непријатеља условили су преокрет код становништва. Сузбијен је утицај непријатељске пропаганде, а приличан број нових бораца ступио је у герилске одреде, тако да су они прерасли у чете. Крајем новембра 1941 године формиран је батаљон на територијалној основи, који је добио назив „18 октобар"[63]. У његовом саставу су се налазиле 3 чете, и то: „Пелев Бријег", „Лутово" и „Бољесестра".

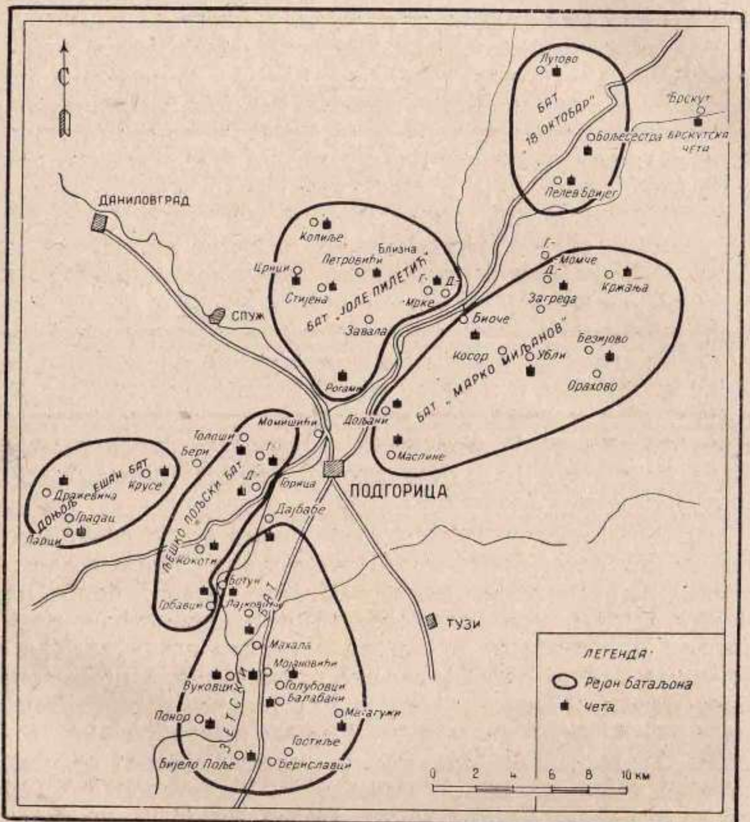
У Брскуту је 16 новембра 1941 године формирана устаничка чета на територијалној основи јачине 70

---

[62] Овдје је назив герилски одред уведен нешто касније него у другим дијеловима Среза.

[63] Батаљон је добио назив „18 октобар" по акцији на Јелин Дубу.

бораца. Руководство чете је било сљедеће: командир Љубиша Милачић, комесар Мирко Маровић, замјеник командира Јован Секуловић и замјеник комесара Никица Секуловић.

Скица бр. 10. — Организационо стање Народноослободилачких партизанских одреда крајем октобра 1941 год.

На подручју Среза налазило се у партизанским јединицама, 15 новембра 1941 године, преко 1.500 наоружаних бораца. То је била велика ударна снага, која је могла да се супротстави далеко бројнијем непријa-

тељу. Поред тога, кад би се ма која од јединица нашла у борби са непријатељем, прилазили су у великом броју и сељаци, тако да се може слободно рећи да је на слободној територији цијели народ био под оружјем, осим извјесних појединаца, који су као колебљивци били на нашој слободној територији.

Поред бројног пораста јединица, побољшала се и ситуација на ослобођеном подручју. Захваљујући правилном и упорном раду Партије и њеној сталној помоћи, органи власти су знатно ојачали. Они су свестрано помагали својој војсци и рјешавали текућа питања. Исто тако, видно је оживио и постао далеко садржајнији и бољи рад масовних организација, а нарочито омладине. Привржeност сељака оружаној борби постала је знатно јача, а активност народних маса на слободној територији видно је порасла. Партизанске јединице осигуравале су слободну територију помоћу сталних стража и патрола. Мада су комуникације, којима су се италијанске јединице пробијале са јаким осигурањем, пресијецале слободну територију, Италијани ипак, нијесу могли разорити везе између јединица и раздвојених дијелова слободне територије. Између њих је одржавана стална веза помоћу курира, и то већином ноћу.

3

РАЗМЈЕНА ЗАТВОРЕНИХ И ИНТЕРНИРАНИХ ПРИПАДНИКА НОП ЗА ЗАРОБЉЕНЕ ИТАЛИЈАНСКЕ ВОЈНИКЕ

Док су извођене акције и вршена мобилизација и реорганизација устаничких јединица, услиједио је у међувремену одговор команданта окупаторских трупа, армиског генерала Пирција Биролија, на писмо које је Главни штаб НОП одреда за Црну Гору и Боку упутио по италијанским војницима када су ослобођени и упућени у своје команде. Одговор је упућен преко Петра Пламенца, бившег црногорског министра. Ево тог писма:

„Главном штабу Народноослободилачких герилских одреда за Црну Гору и Боку
(гдје буде)

Тај штаб упутио је Команди окупаторских трупа за Црну Гору 20 окт. 1941 год. једно писмо у којем поставља извјесне услове у три тачке.

По пријему овог писма гувернер Црне Горе, г. генерал Пирцио Бироли ме је позвао и замолио као већ испољеног пријатеља црногорске младежи — како је г. генерал са многих мјеста извјештен — да се са Вашим старјешинама састанем и са њима говорим. Ја сам истовремено носилац одговора господина генерала Пирција Биролија на Ваше писмо од 20 октобра 1941 год., као и „прогласа" упућеног на Црногорце да се смире, устаници врате својим кућама и да ће свима и свакоме живот бити загарантован. Овај „проглас", датиран 16. окт. 1941 год., био је обустављен због сукоба код Биоча 18 овог мјесеца, тако исто због истог сукоба код Биоча био је обустављен већ наређени повратак интернираних из Албаније и пуштање на слободу ухапшених по разним затворима Црне Горе.

На молбу мојих пријатеља и моју данас је обустављен сваки покрет италијанских трупа, свако хапшење сумњивих, а поготово свако интернирање које је имало услиједити због догађаја на Биоче.

Налазим да је од велике потребе да се састанемо, на мјесту које Ви одредите, само да буде то у близини колског пута, јер ја због болести пјешачити не могу. Гарантујем Вам слободан долазак и повратак.

Ја сам са још тројицом својих пријатеља потпуно без оружја. Генерал ме је молио да дођу са нама четворицом још два италијанска официра без оружане пратње, који би такође хтјели са

Вашим вођама говорити. Надам се да нећете пропустити прилику да се састанемо и у потанкостима разговарамо о свему ономе што би олакшало данашње тешко стање нашег народа.

У Вашем одговору одредите ми мјесто и дан, по могућности 25 октобар, и час састанка. Ово Вам писмо шаљем по претсједнику Општине Мартинићко-брајовићке, господину Новаку Савељићу. Одговор чекам преко истог. У исто вријеме молим да на преговоре пошаљете мјеродавне претставнике своје.

Мартинићи, 24 октобра 1941 год.
у 12 сати прије подне

Петар Пламенац,
министар у пензији с. р.“[64]

Одмах послије добијеног писма Главни штаб је издао своје саопштење бр. 1 у коме је раскринкана намјера окупатора и његових домаћих слугу и објашњено партизанима и широким народним масама шта се крије иза тога. У саопштењу се између осталог каже:

„Главни штаб на то писмо има да изјави сљедеће: Група сепаратиста око Новице Радовића, Петра Пламенца и др. разликује се од издајничке клике Секуле Дрљевића и шпијунске петоколонашке банде преосталих из ранијих ненародних режима само утолико што се вјештије крије од Секулине банде шпијуна, паликућа и убица. Група издајица Радовић — Пламенац и комп. заједно са италијанском командом нашла се пред олујом народног гњева. Намјесто Секуле Дрљевића и осталих шпијуна, који се служе методом насиља, паљевине и терора, ова групица узела је на себе улогу да „мири“ црногорски народ са окупатором продајући туђину најбитније народне интересе, и то баш у тренутку када ско-

---

[64] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документ бр. 28.

ри слом фашизма постаје очевидан због пропасти Хитлерове офанзиве према Москви, када се разбуктала ослободилачка борба угњетених народа, а нарочито наше браће Срба и Хрвата, када нараста борбена воља црногорског народа да непријатеља протјера и више не пушта.

Из читавог писма Петра Пламенца избија да он под изговором спасавања народа врши улогу слуге, крвавог пса Пирција Биролија, који није очекивао тако тврд став партизана и отпор до којега је дошло приликом паљевине кућа у току 19-ог, 20-ог, 21-ог, 22-ог, 23-ег и 24-ог овог мјесеца, којом приликом је погинуло преко 70 Италијана и дошло до незадовољства у самој италијанској војсци, јер нема на свијету команде која може убиједити војску да треба да гине да би запалила кућу, стог сијена или појату.

„У пркос свему томе, иако Штаб није тражио разговор, по жељи је народа да се дође у званичан додир са непријатељем и да му се скрене пажња да ће са наше стране престати сви обзири хуманости уколико се непријатељ не буде понашао према цивилном становништву као у рату.“[65]

Поред тога Главни штаб је упутио Петру Пламенцу сљедеће писмо:

„Претсједнику Општине јеленачке

(За Петра Пламенца)
— Сиге —

Састанак наших претставника са Вама услиједиће 26 октобра 1941 год. код гроба гласовитог јунака Прље, погинулог у борби против Махмута везира у селу Мартинићима тачно у 10 сати прије подне.

Састанку морају присуствовати и италијански официри, јер су једино они мјеродавни за разговор. Исти могу бити наоружани, али без оружане пратње.

---

[65] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документат бр. 28.

Наши претставници доћи ће наоружани револверима, али без оружане пратње.

Дана 25 октобра 1941 год.
у 5 сати п. п.

Из Главног штаба
Народноослободилачких партизанских
одреда за Црну Гору и Боку"[66]

До састанка је дошло како су устаници захтијевали.

Од стране Главног штаба за Црну Гору и Боку пошли су на преговоре Блажо Јовановић, Пеко Дапчевић и Ђуро Чагоровић.

Делегати су се припремили за преговоре. Пошли су у пристојним партизанским униформама са знацима на капама и наоружани пиштољима. Приликом доласка на мјесто преговора поздравили су партизанским поздравом италијанске официре (потпуковника и мајора), а нијесу хтјели ни погледати Радовића, Пламенца, Ђурашковића и Вуксановића, акамоли да их поздраве или са њима разговарају.

Разговори су одмах почели. У току разговора се примијетило колебање код италијанских официра скоро по свим питањима. Међутим, они су нашли добре адвокате који су се боље залагали за интересе окупатора од самих њихових официра. Послије извјесног времена Италијани су поставили овакве захтјеве: да се положи оружје на чување кметовима; да се устаници врате кућама и да ће само вође и они који су убили Италијане бити суђени; и да ће, ако се захтјеви одбију, за сваког стријељаног Италијана стријељати 100 Црногораца.

Очигледно су Италијани са овим имали намјеру да заплаше делегате и тако добију што повољније уступке. Међутим, делегати су то одмах прозрели и одговорили су Италијанима на тај начин што су без икаквог

---

[66] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документ бр. 28.

коментара потпуно одбачена прва два захтјева, а на трећи су одговорили да не траже милост за себе, али да ће за сваког стријељаног невиног Црногорца убити 10 Италијана. Послије тога су партизански делагати изнијели своје захтјеве у којима се тражило да се за 20 заробљених италијанских официра и подофицира замијени 20 Црногораца који су најмање 3 мјесеца у затвору. Поред овога партизански делегати су захтијевали да се у року од 5 дана пусте сви интернирани и похапшени, и тек послије тога може доћи до евентуалног поновног контакта.

Италијански официри нијесу могли одмах одговорити на захтјев за размјену већ су тражили да о томе обавијесте своју вишу команду. Ради тога је за дефинитиван одговор споразумно остављен рок од 5 дана.

Послије неколико дана од састанка италијанска команда је обавијестила Главни штаб за Црну Гору и Боку да прихвата услове за размјену који су постављени приликом преговора, а затим је дошло до замјене заробљених Италијана са похапшеним борцима Ослободилачког покрета.

Преговори су показали да је окупатор присиљен, хтио не хтио, да призна нашу војску и Народноослободилачку борбу као зараћену страну, а што произилази из саме чињенице да је окупатор дошао на преговоре, а затим прихватио размјену заробљеника.

4

ДАЉЕ ОРГАНИЗАЦИОНО СРЕЂИВАЊЕ И УЧВРШЋИВАЊЕ ЈЕДИНИЦА

У овом раздобљу окупатор је држао своје посаде у Подгорици и њеној непосредној околини — у равници, затим на Биочу, Вранићким Њивама, у Тузи и Лијевој Ријеци. Саобраћај између гарнизона одржаван је само дању, и то уз јака осигурања. Прије но што би упутио колону, окупатор је упућивао јединице које су запосиједале и држале положаје поред комуникација и тако обезбјеђивале пролаз колони. Ноћу су повре-

мено упућиване комуникацијама јаче патроле или мање јединице са задатком да одржавају везу и онемогуће партизанима да руше путеве и кидају везе.

Територију коју је држао дјелимично или потпуно под својом контролом, окупатор је осигуравао од напада партизана већим јединицама које је ојачавао артиљеријом и тенковима. Те јединице су се кретале скоро свакодневно у равници око Подгорице и кроз села Зете, Љешкопоља, Љешанске Нахије, Дољана (Кучи), а дијелом и кроз Рогаме и Мрке (Пипери).

БОРБА ПРОТИВ НЕПРИЈАТЕЉСКЕ ПРОПАГАНДЕ

У партизанским јединицама на слободној територији пооштрена је будност. Иако је непријатељ протурао разне деморализаторске вијести, упорним политичким радом партиских организација, сваког члана Партије, СКОЈ-а и борца партизанских јединица благовремено се реаговало. Систематски се радило на сузбијању непријатељског утицаја и његове пропаганде. Предузете су мјере да се што више ограничи веза између села са слободне територије и непријатељских гарнизона, која је ионако из дана у дан слабила. У непријатељске гарнизоне су могла ићи само она лица која добију дозволу од органа народне власти (НО — народни одбори) и команди партизанских чета и виших штабова. Органи власти су издали наредбу којом су забранили сељацима да односе у град животне намирнице, дрва и друго, да би на тај начин отежали окупатору услове живота и да би му се и тим путем онемогућио утицај и роварење.

Међутим, Италијани су настојали да одрже везе са оним малобројним појединцима на ослобођеној територији, па су чак покушавали да те везе ојачају и учврсте. Ради тога они су повремено слали појединe своје сараднике да би потхрањивали своје истомишљенике. Но, скоро сваки такав покушај је уништен, јер је будност била толико изоштрена, да такви покушаји нијесу могли остати незапажени и некажњени.

Непријатељи Народноослободилачке борбе из Куча, на челу са Савом Вујошевићем и другима, да би се што боље додворили својим господарима, а у складу

са настојањем Италијана, користили су сваку прилику да формирају квислиншке јединице. Они су одобравали мјере својих господара, који су се из све снаге упињали да окупе што већи број издајника и да формирају четничко-квислиншке јединице. Мислили су да ће тако најбоље ушићарити. Крајем октобра 1941 године разбијачи НОП-а су покушали да искористе сахрану сарадника окупатора Спаса Прелевића, који је прије кратког времена предводио фашистичку казнену експедицију на Куче, за формирање четничких јединица.

Партиска организација и Штаб батаљона „Марко Миљанов" на вријеме су сазнали за ову њихову подлу намјеру. Чланови Партије, СКОЈ-а, борци партизанских јединица и остали симпатизери развили су врло живу агитацију да се скупи што више народа на сахрану. Захваљујући томе скупило се преко 1.000 лица. Поред осталих, дошли су скоро сви чланови Партије са терена и борци батаљона.

Комунисти и симпатизери имали су јак утицај на становништво у Кучима. Присуство овако великог броја лица искористило је руководство НОП-а те је политички комесар батаљона „Марко Миљанов", Драгиша Ивановић, објаснио окупљеном народу намјере и улогу издајника и шта они заједно са својим крвавим господарима спремају црногорском народу. Он је подвукао да издајници на рачун живота, части и поштења црногорског народа добијају лире и макароне. Сахрана издајника је претворена у манифестацију Народноослободилачком покрету. Непријатељи Народноослободилачког покрета не само што нијесу покушали да реализују своју замисао, већ нијесу смјели ни ријеч да проговоре. Ово је необично повољно дјеловало на масе и још више учврстило повјерење људи у оправданост борбе за национално ослобођење од фашистичких поробљивача.

УПУТСТВО ЗА ОРГАНИЗАЦИЈУ ПАРТИЗАНСКЕ ВОЈСКЕ

И у овом периоду су формиране партизанске јединице тамо гдје дотада нијесу биле формиране. Пошто су сада услови били нешто другачији од оних који су

постојали у вријеме формирања постојећих јединица, то се дешавало, чак и у истом срезу, да су јединице организационо и бројно биле различите. Исти је случај био и са формацијом и називом. Да би се што прије средило организационо питање јединица, Штаб НОП одреда за Црну Гору, Боку и Санџак издао је почетком октобра и одмах разаслао јединицама упутство за организацију партизанске војске и формирање њених јединица, које овдје у цјелини доносимо:

„Формациски предвиђене јединице у нашој војсци јесу: стрељачка чета, батаљон, бригада и одред.

Стрељачка чета је основна јединица. Састоји се из командира, политичког комесара, четног ађутанта, 100 до 140 војника формираних у 3—4 вода под командом водних официра, 4 товарна грла за муницију и кухиње.

Батаљон је основна тактичка јединица. Састоји се из командног дијела, 2—4 стрељачке чете, чете пратећих оруђа (митраљеза, бацача, топова 37 мм) и одјељења болничара.

Командни дио састоји се из команданта батаљона, политичког комесара и ађутанта.

Чета пратећих оруђа, зависно од броја оруђа којима располаже, има 1—3 вода, од по 2—3 оруђа.

Одјељење болничара састоји се од командира-љекара, санитетског помоћника и 10 болничара, односно болничарки.

Бригада је тактичка јединица. Састоји се из командног дијела, 2—4 батаљона, једног дивизиона артиљерије, мотомеханизованих јединица, вода за везу и бригадног превијалишта.

Командни дио састоји се из команданта, политичког комесара, начелника штаба, једног обавјештајног официра, једног артиљериског официра, једног ордонанс-официра, ађутанта, интенданта, два писара и једног стрељачког заштитног вода (30 бораца).

Артиљериски дивизиони формираће се према могућности, по потреби и конкретним приликама.

Мотомеханизоване јединице формираће се према могућности, по потреби и конкретним приликама.

Вод за везу има водника, једну курирску десетину (10 ордонанса), једну десетину коњаника (6—20), једну телефонско-телеграфску десетину и радио десетину. Ове двије посљедње десетине формираће се по могућности, по потреби и конкретним приликама.

Бригадно превијалиште састоји се из командира-љекара, љекарског помоћника и 20 болничара, које треба узети од болничара са бригадне територије.

Одред је виша тактичка јединица. Састоји се из штаба, двије до три бригаде, одредске артиљерије, мотомеханизованих јединица и осталих помоћних дијелова. Одред се формира према конкретним потребама.

Начин формирања јединица

Стрељачке чете треба формирати по ранијем црногорском обичају, тј. да братственици из најближих села, односно кметија, образују чету, с тим да се постигне број стријелаца 100—140.

Ако је број бораца у појединим селима, односно најближим селима и кметијама за нешто већи, односно мањи (10—20), онда у том случају не треба цијепати село, односно братство или кметију. Начело је да се они који су у обичном животу упућени једни на друге нађу у борби раме уз раме.

Бројна јачина чете добија се на тај начин што се броју бораца из већ формираних герилских (партизанских) водова за дотичну чету дода и број свих оних који су спремни да уђу и да се боре у редовима Народноослободилачке војске. Ове податке прибирају команде батаљона и командири герилских (партизанских) водова личним радом на терену разговарајући са сваким појединцем.

Командира стрељачке чете бира командни састав герилских (партизанских) водова (командир,

заступник и политички комесар и по један војник којега одреде војници герилских (партизанских) водова са дотичне четне просторије). Изабрано лице не мора бити из командног састава герилских (партизанских) водова, него то може бити и неко друго лице из вода или изван вода, али начелно са рејона дотичне чете. Може се догодити да прилив бораца буде већи од броја герилаца (партизана) који су преко својих старјешина учествовали у избору командира чете. У том случају мора се дати задовољење већини.

Ако за командира чете буде изабрано лице из командног састава герилских (партизанских) водова, онда оно врши своју улогу у воду све до активирања чете, када његово мјесто узима заступник.

Изабрани командир мора најбрижљивије прикупити и проучити статистичке податке своје чете — из којих се села формира чета, број цјелокупног за борбу способног људства, број људства по специјалности: пјешака (бораца, пушкомитраљезаца, митраљезаца, послужилаца на бацачима и топовима 37 милиметара, послуга противоклопних топова), артиљераца, коњаника, војника способних за рушење мостова експлозивом, људства за везу: телефонисти и радиотелеграфисти, способни пилоти и извиђачи.

Наоружање: пушке и од којих модела, пушкомитраљези, лаки митраљези и митраљези по моделима, топови свих врста, бацачи, рушећи материјал, ручне бомбе, телефонски материјал и тако даље, муниција по врстама, зборно мјесто чете, водници и одржавање конференција са њима, као и све оно што је од интереса за живот, рад и опрему чете у борбеном смислу.

Чете добијају имена по заслужним људима свога краја, по братству, селу или каквом познатом географском објекту.

Командиру чете припада тактичка употреба јединице, те поред ауторитета и моралних квалификација треба да поседује и војничка знања. Но,

у нашим борбама основно је: видовитост, храброст, енергичност и вјерност народу.

У служби везе, снабдијевању муницијом, специјалним борбеним задацима, четној администрацији, командира потпомаже четни ађутант, кога бирају командир и политички комесар, а његов избор потврђује команда батаљона.

Политичком комесару припада политичко-морална васпитна улога, старање о санитету и снабдијевању, као и све оне упуте предвиђене нашим упутствима за политичког комесара. Његов избор треба да одговара повјереним улогама.

Водови у чети треба такође да буду формирани по братствима, селима, односно кметијама. За воднике и политичке комесаре остају већ изабрани командири и политички комесари герилских (партизанских) водова са дотичне четне просторије. Ти водови аутоматски улазе у састав чете.

Ако на четној просторији има већи број герилских (партизанских) него четних водова, онда отпадају командири и пол. комесари бројно слабије формираних герилских (партизанских) водова.

Ако, пак, на дотичној четној просторији нема довољан број герилских (партизанских) водова, онда се четни водници и пол. комесари одређују одабирањем, о чему се стара изабрани командир и команда батаљона.

Батаљони се формирају по истим начелима као и чете задржавајући по могућству састав из раније црногорске формације. Дакле, батаљони се формирају по већим братствима, племенима или општинама. Ако из појединих општина, односно племена, нема довољан број бораца за формирање батаљона, онда се најближи сусједи спајају у заједничке батаљоне.

Батаљони добијају називе по именима народних великана, по племенима, географским објектима, итд.

Одређивање команданата батаљона и политичких комесара врши се избором у коме уче-

ствују сви командири и пол. комесари чета, као и водници и пол. комесари четних водова. Све што је речено у погледу избора лица и личности командира и пол. комесара чете важи и за команданта батаљона и политичког комесара батаљона

Улоге команданта батаљона и пол. комесара поклапају се са онима у чети, само у оквиру батаљона. Командант батаљона мора се старати о статистичким подацима свога батаљона. Они обухватају све оне податке као у чети, само у оквиру батаљона.

Батаљонског ађутанта одабирају командант и пол. комесар батаљона, а његов избор одобрава или поништава дотични командант бригаде.

Ађутант потпомаже команданта у служби везе, снабдијевању муницијом, администрацији, разним борбеним задацима, итд. Под њим стоје сви батаљонски ордонанси и болничарско одјељење.

Чета пратећих оруђа (митраљези, бацачи, топови 37 мм) формира се на тај начин што ће се према броју расположивих оруђа узети сразмеран број обучених војника са свих рејона батаљонских стрељачких чета. На свако оруђе рачунати по 5 војника (урачунат коњоводац) и два грла. Грла пописати од сељака, а узети их само за случај активирања батаљона.

Према броју оруђа пратеће чете треба формирати водове, рачунајући по 2—3 оруђа на вод, а затим одредити погодним избором или одабирањем воднике и политичке комесаре. О овоме се избору старају изабрани командири чета пратећих оруђа и команде батаљона.

Командир чете пратећих оруђа, њени водници и цијело људство треба да изводе обуку на овим важним оруђима. У том циљу оруђа треба расподијелити на дотичне четне рејоне са којих се узима људство за ову чету.

Батаљонског љекара одређује командант и полит. комесар, а његов избор одобрава или поништава командант бригаде. Болничаре, односно

болничарке треба узети сразмјерно са свих рејона батаљонских чета. За болничаре се узима млађе и за ту улогу обучено људство. У овом циљу команде батаљона образоваће специјалне курсеве под вођством љекара.

Бригаде се формирају по принципу батаљона, с тим што оне обухватају веће географске области.

Оне добијају назив по именима великана и јунака из наше прошлости, по племенима, по значајним географским објектима итд.

Одређивање команданата бригада, политичких комесара, начелника штаба и обавјештајних официра врши се одабирањем. Овако одабрани учествују у избору осталих лица из штаба бригаде.

Дужности команданта бригаде и политичког комесара исте су као и оних у батаљону, само у оквиру бригаде. Сва наређења десно потписује командант бригаде, а лијево политички комесар. Командант бригаде прикупља све статистичке податке за своју бригаду. Они треба да садрже све податке као и они у батаљону.

Начелник штаба припрема, разрађује и остварује све оперативне планове у бригади. Сва наређења потписује у средини и нешто ниже од команданта и политичког комесара.

Обавјештајни официр организује обавјештајну службу на територији бригаде и стара се о вршењу ове службе у батаљонима.

Артиљериски официр је референт по свима артиљериским питањима. Њему припада и организација противоклопне одбране. Води рачуна о расподјели, прикупљању и чувању оружја.

Ордонанс-официр и ађутант раде оне послове које им повјери начелник штаба.

Интендант се стара о цјелокупној служби снабдијевања (спрема, животне намирнице, огрев, освјетљење) у бригади.

Сви официри у штабу бригаде раде под надзором команданта бригаде и упутствима начелника штаба.

Засада ће штаб бригаде сачињавати командант, политички комесар и начелник штаба. Све остало људство треба предвидјети и имати га у евиденцији, а ступиће на дужност активирањем бригаде или по специјалном наређењу из штаба.

Остварење горње формације

Прво се формирају штабови бригада постављањем команданта, начелника штаба и политичког комесара. Имати у виду да овоме штабу припада велика улога у погледу припрема наше војске и извођења садашњих и будућих операција, па с обзиром на то извршити избор личности. Настојати да начелник штаба буде војнички што стручније лице.

Послије овога, у сагласности са командантом бригаде, наименовати и команданте батаљона и политичке комесаре. Треба изабрати агилна и енергична лица, која ће бити сигурна залога за обављање основног посла — формирање чета. Тек кад чете и њихови старјешински кадрови буду формирани на горе наведени начин, онда се пред њих поставља питање избора команданта батаљона. Жељети је да лица која су спроводила формацију и даље остану на дужности.

Имати у виду да је формирање јединица полазна тачка за наш будући рад и успјех у устанку, па овоме раду посветити сву пажњу. Формирање се не ради шаблонски, напамет, већ личним радом на терену и испитивањем снага. Не треба се задовољити констатацијом да су извјесна села и раније у црногорској војсци сачињавала чете, батаљоне и бригаде, па то могу и данас остварити. То би био несавјестан рад и за сваку осуду. Услови за прикупљање ефектива су се промијенили дејством петоколонаша и реакционарних елемената, па раније области чета, батаљона и бригаде неће нам дати по формацији тражене ефективе. Број бораца од 50—60 не може формирати чету, него се треба приближити броју 100 до 120.

Сем тога, треба имати у виду да се само на стварним подацима о расположивим ефективима могу доносити стварни планови. Исто тако треба штаб извјештавати о нарастању снага за народноослободилачку борбу, а то ће се моћи учинити непрекидним радом на терену будно пратећи услове за нарастање ефектива. Значи, једном пружени статистички подаци не остају непромјенљиви, па о свакој промјени водити рачуна и извјештавати. Кроз овај посао и акције показаће се сва способност наших најбољих кадрова. Зато данас у нашој народној војсци нема чинова, без обзира на положаје који се заузимају у народној војсци. Будућа народна влада одредиће положај сваког појединца према заслугама у Народноослободилачкој борби.

Предлог за организацју народне војске

За остварење горње формације пружају се сљедеће сугестије:

I. — *Ловћенска бригада:* треба да обухвати Цетињски, Барски и Бококотарски срез формирајући 4 батаљона („*Његошев*" — из општина: Цуце, Бјелице, Чево, Његуши и Ћеклићи; „*Баја Пивљанина*" — из општина: Соколске, Ријечке, Љуботињске и Цетињске; „*Јована Томашевића*" — из цијелог Барског среза; Четврти батаљон, дајући му име вође из морнарске побуне из 1916 г., треба да обухвати Боку Которску).

II. — *Зетска бригада:* треба да обухвати Подгорички срез, формирајући 6 батаљона („*Владика Данило*" — из обје зетске општине; „*Марко Миљанов*" — из обје кучке општине; трећи батаљон, дајући му погодно име, из Брскутске и Братоношке општине; четврти, из Пиперске општине; пети батаљон, са погодним именом, из општине Љешкопољске и Љешанске; шести батаљон, којему дати име „*Тито*", из Подгоричке општине).

III. — *Бјелопавлићка бригада:* обухвата Даниловградски срез и формира три батаљона са по-

годно изабраним именима. (Један може добити назив Блажа Бошковића).

IV. — *Никшићка бригада:* формира се на територији Никшићког среза, а треба да има три батаљона.

V. — *Дурмиторска бригада:* формира се са територије Шавничког среза, а треба да има три батаљона.

VI. — *Колашинска бригада:* формира се са територије Колашинског среза, а треба да има три батаљона.

VII. — *Горњовасојевићка бригада:* формира се са територије Андријевичког среза, а треба да има три батаљона.

VIII. — *Доњовасојевићка бригада:* обухвата Берански срез и треба да даде три батаљона.

IX. — *Лимска бригада:* формира се са територије Санџака, а треба да образује три до четири батаљона.

Формирање бригада у одреде

I. — *Ловћенска бригада* засада остаје самостална, јер се образује са велике територије. Но, ако би се са наведене територије према стварним ефективима могле образовати двије бригаде, онда ће се формирати *Ловћенски одред,* у ком случају би командант Ловћенске бригаде вршио дужност команданта Ловћенског одреда.

II. — *Зетски одред* образују Зетска и Бјелопавлићка бригада. Дужност команданта одреда вршиће, поред редовне дужности, командант Зетске бригаде.

III. — *Дурмиторски одред* образују Никшићка и Дурмиторска бригада. Дужност команданта одреда вршиће, поред редовне дужности, командант Никшићке бригаде.

IV. — *Комски одред* образују Горњо и Доњовасојевићка и Колашинска бригада. Дужност команданта одреда вршиће, поред редовне дужности, командант Колашинске бригаде.

V. — *Лимска бригада* засада остаје самостална, јер се образује са велике територије. Ако би на тој територији постојали већ сада услови за формирање двију бригада, онда би се формирао и Санџачки одред, у ком би случају командант Лимске бригаде вршио дужност команданта одреда, поред редовне дужности.

Без обзира на изнесене приједлоге, јединице треба формирати према стварним ефективима, земљишту и осталим условима. Број јединица у наведеним областима (батаљона и бригада) може се повећати, односно смањити, само настојати да се предвиђена формација реално оствари, држећи се горе изложених упутстава. Исто тако, давати јединицама (четама, батаљонима, бригадама, одредима) погодна имена, тако да борци и преко тога заволе своју јединицу и уђу у утакмицу са другим јединицама. Мјеста штабова наведених јединица треба одредити по могућству у средини територије дотичне јединице. Тако ће бити загарантована лакша веза и бољи утицај на људство. Виши штабови: штабови бригада и одреда су привремени.

Као врховно војно и политичко тијело формиран је *Штаб Народноослободилачких герилских (партизанских) одреда за Црну Гору, Боку и Санџак* као потчињени орган *Главног штаба Народноослободилачких партизанских одреда Југославије.*

Отсада ће овај штаб спроводити сва наређења надлежним путем преко формираних јединица.

Формирање свих наведених јединица има се извршити што прије, а најдаље до 1 новембра 1941 г. До тога рока треба поднијети сљедећи извјештај:

— назив одреда и мјесто штаба,

— назив бригаде, мјесто штаба,

— назив и број батаљона по бригадама са сљедећим статистичким подацима: мобилизациону територију, мјесто штаба, број цјелокупног за борбу способног људства, број људства по специјалности: пјешака (бораца, пушкомитраљезаца, митраљезаца, послужилаца на бацачима, пјешадиским и про-

тивоклопним топовима), артиљераца, коњаника, војника способних за рушење објеката експлозивом; људство за везу: телефонисти, радиотелеграфисти, сигналисти; способни пилоти и извиђачи, љекари и болничари, односно болничарке; наоружање: пушке и од којих модела, пушкомитраљези, лаки митраљези, митраљези и који модели, топови свих врста, бацачи свих врста, рушећи материјал, ручне бомбе по моделима, телефонски материјал, санитетски материјал, инжињериски материјал (пијуци, ашови, сјекире, тестере), муниција по врстама и зборно мјесто батаљона, као и све оно што је још од интереса.

За сваку чету по батаљонима треба доставити исте статистичке податке као и за батаљоне. Све ове извјештаје треба средити у виду прегледа и погодно их груписати да све старјешине имају јасан преглед о ономе чиме располажу. Све старјешине треба да задрже копију извјештаја. У ове извјештаје треба уносити све касније допуне. Ове податке прикупљати једновремено са мобилизациским списковима. Мобилизациске спискове морају имати командири чета и команданти батаљона и ови спискови морају бити готови до 1 новембра 1941 г. При обиласку претпостављених старјешина подносити ове спискове на преглед".[67]

Према овом Упутству на територији Среза подгоричког приступило се формирању нижих војних јединица. На подручју Зете и Љешкопоља, одмах у почетку, појавиле су се тешкоће. Ово је подручје по свом топографском склопу равничасто и повезано релативно добрим комуникацијама, а около се налазе јаки непријатељски гарнизони. Окупатор је, користећи своја техничка средства, контролисао ову територију. Због тога су се бројно мали и лако покретљиви герилски одреди далеко лакше на њој сналазили и дејствовали. Они су се могли лакше извући испод удара непријатеља него што би то могле веће јединице.

[67] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документат бр. 19.

Због пооштрене контроле и репресалија окупатора и рада домаћих издајника, у Подгорици није дошло, како је предвиђено, до формирања батаљона „Тито". Међутим, партиска организација, којом је руководио Саво Пејановић, и поред врло тешких илегалних услова, пожртвованим и упорним политичким радом успјела је да окупи око себе све симпатизере и све оне који су били спремни да се боре против окупатора и да појача свој утицај на масе.

Послије добијања Упутства тежиште рада Партије и војног руководства усмјерено је, у првом реду, на формирање и организационо сређивање чета и батаљона. Док су вршене те припреме, услиједила су нова упутства у духу савјетовања у Столицама[68], па је повучено наређење о формирању бригада. Зетска и Бјелопавлићка бригада као јединице нијесу ни формиране, већ су батаљони и остале самосталне јединице стављени под непосредну команду Штаба Зетског одреда.

Зетски одред су тада сачињавале устаничке јединице са територије Среза подгоричког и Среза даниловградског. Штаб одреда су сачињавали: командант Блажо Јовановић, политички комесар прво Јагош Усковић, а неколико дана послије формирања Владо Раичевић, замјеник команданта Срдан Новаковић и замјеник комесара Владо Божовић.

У то вријеме у саставу Зетског одреда налазиле су се сљедеће јединице са територије Среза подгоричког: пиперски батаљон „Јоле Пилетић"; кучки батаљон „Марко Миљанов"; батаљон из Братоножића „18 октобар", који је био у формирању; Брскутска партизанска чета; герилски вод у Подгорици који је брзо прерастао

---

[68] Савјетовање у Столицама крај Крупња одржано је 26 септембра под руководством друга Тита. На њему су присуствовали делегати из свих крајева Југославије. На савјетовању су донесене одлуке да се Главни штаб преименује у Врховни штаб партизанских одреда Југославије, а да се у покрајинама образују Главни штабови. Сем тога, дате су смјернице за даљи рад на организационом учвршћењу устанка и организацији народне власти у цијелој Југославији. Најважнија је била одлука о организацији партизанских одреда на строго војничкој основи у ком циљу су у одредима формиране чете и батаљони.

у чету; батаљон у Зети; Љешкопољски батаљон, а нешто касније и Љешански батаљон.

Поред ових, под командом Зетског одреда налазила се и Лијеворијечка партизанска чета са територије Комског одреда.

Штаб Зетског одреда је од свог формирања, у духу директива Врховног штаба НОВ и ПОЈ и Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку, издао или пренио низ наређења и упутстава што је итекако допринијело организационом учвршћењу јединица и јачању њихове борбене спремности. Поред тога, Штаб одреда је указивао непосредну помоћ у свакидашњем рјешавању проблема на терену путем обилазака, конференција, наређења и упутстава. Он је скоро свакодневно одржавао везу са подређеним јединицама и непосредно им помагао у руковођењу.

5

МЈЕРЕ У ПОГЛЕДУ ОРГАНИЗАЦИОНОГ УЧВРШЋЕЊА ЈЕДИНИЦА

У то вријеме није још било заведено у свима јединицама обавезно ношење ознака. Борци нијесу носили једнаке ознаке на капама, нити је поздрав са стиснутом песницом био свуда заведен. Да би се постигла једнообразност и што боља војничка дисциплина, Главни штаб НОП одреда за Црну Гору и Боку издао је наредбу бр. 1 од 25 октобра којом су регулисана сва та питања. Та наредба гласи:

> „Примијећено је да још увијек има партизана који насиједају петоколонашкој повици да не смију долазити наоружани у села, те се најоштрије осуђује такво невојничко држање и наређује:
>
> Да сви партизани морају бити стално под оружјем, а уколико би неко правио сметње њиховом доласку у села, томе се најенергичније супротставити. Који партизани и даље покажу слабост у том правцу, нијесу достојни да буду у

нашим борбеним јединицама, и према њима ће се најоштрије поступити.

У духу наредбе Врховног штаба Народноослободилачких партизанских одреда Југославије уводи се:

а) Војнички поздрав — стиснута десна песница код сљепоочнице.

б) Као знамење наше борбе уводи се знамење тробојни национални знак и црвена петокрака звијезда. Знак носе сви партизани на капи. Дужина заставе је три см, а ширина 1 и по см. Изнад заставе стоји црвена петокрака звијезда наслоњена са два крака на заставу. Од сталног ношења овога знака могу се изузети они партизани који живе на територији коју свакодневно контролише непријатељ, као и курири који пролазе кроз такве области.

в) Све јединице од батаљона навише морају имати своју војничку заставу: црногорска застава црвено-плаво-бијело, дужина 1 м и 25 см, ширине 70 см за батаљон; за бригаду дужине 1 м и 50 см (ширине 80 см). На средини средњег, плавог поља налази се црвена петокрака звијезда. Знаци на капама партизана и заставе јединица морају бити готови најдаље до 10 новембра 1941 године.

г) Досадашња најмања војна јединица-одред, отсада ће се звати вод.

ђ) Назив герилац замјењује се са партизан.

По извршењу наредбе писмено извјестити Главни штаб".[69]

У низу ових и оваквих мјера потребно је још истаћи упутство Штаба НОП одреда за Црну Гору, Боку и Санџак од октобра 1941 године за рад политичких комесара, којим су одређени дјелокруг рада и дужности комесара и команданта и штабовима, за чим се осјећала велика потреба. Оно је углавном садржавало:

---

[69] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документ бр 27.

„Борба коју води црногорски народ за своју слободу је антифашистички народни рат који укључује у себи антифашистичку револуцију, јер је окупатор фашистичка империјалистичка војска, коју помажу издајице нашег народа, а циљ рата је уништење фашизма у његовом коријену. Та борба је народноослободилачка, широко народна, јер у њој учествује цио народ. И тај народ тражи с правом да он сâм одлучује о својој управи, о својој војсци, о односима са другим народима. Руководиоци ове борбе су одабрани синови народа, људи који дјело народне слободе граде заједно са народом и имају потпуно овлашћење народа. Наше организоване герилске партизанске јединице већ назиру каква ће бити власт послије истјеривања окупатора. Знају да ће то бити народна власт и да ће они који највише крви пролише имати пуну слободу и учествовање у власти, зато, да би осигурали то, а узимајући и користећи искуство сличних борби у Кини, Шпанији, Монголији, још првих дана борбе јавља се уз командира (иако необучен) комесар јединице као гаранција очувања политичког карактера борбе".

. . .

„Наша борба је политичка, наиме, народ се бори за одређене политичке циљеве и он тражи унапријед обезбјеђење тих политичких циљева. Носилац тих циљева јесте и треба да буде наш политички комесар. Он је тај који се стара да нико (ова или она странка) не изврне карактер наше борбе, карактер који је јасан и одређен самим људима који учествују у борби. Комесар је чувар народног јединства, политичка гаранција, једном ријечи, душа народне војске. Комесар није претставник ниједне политичке странке, он је у условима гдје постоји народна влада, као што је случај са Кином, и Шпанијом[70], претставник, носилац народне политике, политике у војсци, а у

[70] Мисли се на револуционарну Кину и Шпанију.

нашим условима он је претставник народних стријемљења у герили. Он данас спроводи жеље народа, он их оформљава, дакле, не неку уску партиску, већ широку народну вољу.

Дужности нашег комесара су сљедеће: прво, да редовно одржава политичке састанке (вода, чете, батаљона). На тим састанцима ће бити вођени разговори о политичкој ситуацији у јединици, у селу, у нашој земљи и уопште у свијету. Ту комесар држи унапријед припремљено предавање а на састанку учествује читава јединица. Друго, да одржава сам или користи интелектуалце за одржавање предавања у одреду[71] из опште културе, географије, историје итд. Треће, да изучава заједно са својом јединицом историју црногорског и осталих њему сусједних и братских словенских народа, да сваког неписменог члана јединице, као и онога који зна слабо читати и писати, научи да чита и пише. Ово комесар не ради сам већ користи све оне из своје јединице који су за то погодни. При чети, батаљону и бригади комесар организује културну комисију за ове и сличне послове, а истом и сам руководи. Комесар лично руководи уређивањем зидних новина у мањим јединицама, а у већим то повјерава културним комисијама, али то сам контролише.

Комесар се брине да организује сигурност становања и да исхрана буде таква да у потпуности одговара интересима јединства јединице. Он мора захтијевати од командира редовне страже кад јединица путује, одржавање сталне везе са сусједним јединицама и са непријатељем преко сталног осматрања, одржавање оружја у исправном и чистом стању, редовно вјежбање наших војника у војним вјештинама, као и у (обуци на) оружју. За све ово он се савјетује са командиром, посебно са јединицом на општем састанку. Он се стара да ауторитет командног састава буде очуван и учвршћен.

---

[71] Герилском одреду, тј. воду.

Комесар учествује у састављању планова организације одбране и напада, а приликом операција помаже командиру који је једини командир на терену у боју и у стању логоровања, и будно прати рад свих војних старјешина као и читаве јединице. Заједно са командиром одабира војне и политичке кадрове и подиже их. *У боју и у изузетним случајевима може опозвати наредбу командира, али само онда када испуњење такве наредбе значи водити јединицу у отворену пропаст.* Командир мора опозвати наредбу, а комесар опозивање оправдати пред командним саставом веће јединице. У боју комесар мора бити један од првих у нападу, један од последњих у отступању. Комесар се стара да војници спољашно изгледају пристојно, те да су окрпљени, обријани и чисти да не би личили на комите и разбојнике.

Одржавање и јачање морала и бојевне способности јединице су најсветије дужности комесара, јер је то оружје којим ми побјеђујемо надмоћност непријатеља, а о томе нам најбоље сведоче наше досадашње борбе.

Политички комесар је у свим правима раван командиру своје јединице.

Обавеза је свих војника наше војске да одају поштовање комесару и командиру и да без поговора испуњавају наредбу. Осим ових задаћа, више војно-политичког карактера, дужност је политичког комесара да одржи тијесан контакт између јединице и народа, те да јединицу мобилише за помоћ сељацима и у мобама и у свему ономе што од њега село захтијева и он нађе за потребно. Комесар одржава заједничке састанке јединице и села, заједно и то чешће, на којима се рјешавају питања која су заједничка јединици и селу. Комесар организује борбу против пете колоне као разбијача народног јединства и помоћника непријатеља. Комесар организује забаве, сијела и културне вечери.

Овако велике задаће пред комесаром, као душом сваке војне јединице, налажу сваком политичком комесару да сам себе подиже политички, војнички и културно, јер он иначе неће моћи да одговара својим великим обавезама које му намећу данашње и велике сутрашње борбе. Комесара бира јединица, а смењује комесар веће јединице. Он мора имати увијек пред очима дјело народа које се налази у рукама народа. Њему ће помагати комесари већих јединица, но он мора знати да какав буде комесар, таква ће бити и јединица.

Наши борци, синови народне војске коју стварамо, показали су најбоље особине нашега народа, но на комесарима лежи да све то прошире и продубе, те тако политички припреме устанак и протјеривање окупатора. Они морају развијати до врхунца пожртвованост, дисциплину, оданост — те услове побједе и јединства".[72]

Упутство је прорађено у свима јединицама. На основу њега комесари су могли много лакше да се сналазе и далеко правилније да поставе и организују свој рад, да лакше сагледају све своје одговорне и тешке задатке и да их успјешније изврше.

*

Мада је у овом периоду вршена реорганизација и сређивање герилских, односно партизанских јединица, није занемарен ни главни задатак — борба против окупатора.

Већ 30 октобра 1941 године Мрцко-ријечка и Близанско-петровићка чета батаљона „Јоле Пилетић" у јачини од 120 добро наоружаних бораца и око 20 бораца из Братоножића порушили су пут Подгорица — Колашин у Братоножићима. Прије него што су пошли на извршење задатка припремљено је све што је било потребно за рушење пута. Ради обезбјеђења упућено

---

[72] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документ бр. 21.

је осигурање од 17 бораца према селу Поткрш, а 10 према Пелевом Бријегу. Ноћу 30/31 октобра порушен је пут на мјесту званом Платно у Братоножићима у дужини од 3 км са прекидима. На самом Платну друм је разрушен непрекидно у дужини од 180 м. Потпорни зидови и насип сурвани су у дубоки кањон Мале Ријеке. Пут је тако разрушен да га је непријатељ оправио тек послије 5 дана ангажујући велику радну снагу и јака осигурања, јер је пут био за њега од животне важности.

И на другим мјестима су извођене мање акције против окупатора. Италијани су се пред нараслим партизанским снагама повукли у гарнизоне. Они нијесу предузимали никакве испаде, осим што су својим моторним средствима и јаким осигурањем одржавали везу између гарнизона.

Ово релативно затишје искористиле су партизанске јединице за политички и стручан рад. Исто тако, интензивно се радило и са широким народним масама. Одржавани су зборови, конференције, растуране су вијести, прорађивани прогласи, леци и остала штампа до које се могло доћи.

Баш у то вријеме, 3 новембра 1941 године, ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак издао је свој проглас поводом прославе 24-годишњице Октобарске револуције. У јединицама су одржани реферати о значају Револуције. Послије тога изведени су мањи пригодни умјетнички програми. Свака јединица у Срезу организовала је прославу на свом подручју са органима народне власти и масовним организацијама, тако да је на свакој прослави, поред бораца, учествовала и маса народа. Уочи дана прославе на свим истакнутим и видним мјестима запаљене су велике ватре.

За ово релативно кратко вријеме упорним и правилним радом у Срезу подгоричком доста је урађено. Окупатору су задати доста осјетни ударци. Он је поново притијешњен у гарнизоне. Битка за мобилизацију народа за Народноослободилачки покрет захваљујући правилном партиском раду, добијена је. Наше јединице су бројно нарасле и организационо се сређивале. Оне су кроз непрестану борбу и диверзантске акције

стекле драгоцјено искуство и уздигле се како војнички тако и политички. Исто су се тако учвршћивали и јачали органи народне власти. Они су кроз рад и уз помоћ партиских организација, војних команди и штабова схватили своје задатке и развили врло успјешан рад. Масовне организације развиле су такође своју стваралачку иницијативу. Све у свему, наоружани народ се под руководством своје Партије нашао на окупу ријешен да очисти земљу од паликућа и убица и његових кукавних прирепака, да обезбиједи рад и развој истинске народне власти на ослобођеној територији и да тако створи темеље новом друштвеном поретку.

ПЕТИ ДИО

1

ПРИПРЕМЕ ЈЕДИНИЦА ЗА ОДЛАЗАК У САНЏАК И БОРБЕ НА ТЕРЕНУ СРЕЗА ПОСЛИЈЕ ТОГА

ПРИПРЕМЕ ЈЕДИНИЦА

Почетком новембра 1941 године партизанске снаге су биле толико нарасле да је Главни штаб за Црну Гору и Боку могао издвојити извјестан дио који се могао упутити у Санџак да помогне тамошњим снагама у разгарању устанка и чишћењу територије од Италијана и домаћих издајника.

У то вријеме је и Врховни штаб издао директиву Главном штабу за Црну Гору и Боку да преко Санџака успостави везу са партизанима у Србији. Главни штаб је одлучио да за тај задатак формира Црногорски народноослободилачки одред за дејство у Санџаку. Предвиђено је да се Одред формира са територије цијеле Црно Горе.

Главни штаб за Црну Гору и Боку, на челу са Иваном Милутиновићем-Милутином, био је мишљења да би, с обзиром на снаге и стање окупатора у Санџаку, било добро да се приступи протјеривању његових јединица и створи слободна територија у Санџаку. Тако би се спојиле слободне територије и устаничке снаге Србије и Црне Горе. То би бесумње био крупан успјех и ослободилачка борба би добила шири замах и чвршћу базу. Поред тога, чишћење Санџака било је важно за црногорске партизанске снаге и стога, што би добиле велике количине оружја, муниције и резервне хране, а и слободна територија би се знат-

но повећала. Ово је имало тим прије већу важност, што се у Црној Гори оскудијевало са храном, а то је отежавало мобилизацију и држање јединица на окупу.

> „. . . Све дотле док то не будемо имали“, (мисли се на храну, оружје и муницију) „ми не можемо тако брзо и лако мобилисати и пребацивати партизане из једног мјеста у друго, за што је најбољи доказ садашње мобилисање и пребацивање партизана у Санџак. Добијањем резерве хране, па донекле и оружја и муниције од Талијана приликом чишћења Санџака код нас би се лако поставило питање чишћења градова Никшић, Колашин, Беране и Андријевица, па чак и Цетиње . . .“[1]

Као што се види, рјешењем овога задатка створили би се повољни услови за извршење крупнијих и важнијих задатака којима се без тога није могло прићи.

Италијанске снаге у Санџаку биле су прилично бројно јаке и наоружане. Стога се припреми за извршење тога задатка приступило врло озбиљно и савјесно. Већ 6 новембра 1941 године Главни штаб издаје у том циљу наређење свима подређеним војним руководствима, у коме се одређује колико ће који одред одвојити и припремити бораца за Црногорски НОП одред за дејство у Санџаку. У наређењу је нарочито подвучено да се јединице формирају што прије и да се припреме врше у највећој тајности.

Наређењем је предвиђено да се за тај задатак у Срезу подгоричком формирају два батаљона од пробраних и провјерених бораца: један са територије Зете, Љешкопоља, Љешанске Нахије и из Поргорице, под именом „Зетски батаљон“, јачине 350 бораца; други са територије Пипера, Куча, Братоножића и Брскута

---

[1] Из извјештаја ГШ НОП одреда за Црну Гору и Боку од 26 новембра 1941 год. упућеног ВШ. о војно-политичкој ситуацији у Црној Гори и задацима Црногорског НОП одреда упућеног у Санџак. Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документ бр. 77.

јачине као и први, а носио би назив Пиперско-кучки батаљон „18 октобар“. Извршењу овога наређења у срезу приступило се одмах.

16 новембра 1941 године стигло је у Штаб Зетског одреда допунско наређење да се за четне и водне руководиоце батаљона који одлазе у Санџак одаберу провјерени и искусни руководиоци. Поред тога, наређено је да се јединице добро опреме оружјем, муницијом, одјећом, обућом, ћебадима или шаторским крилима и да се понесе што више санитетског материјала. За транспорт митраљеза и муниције наређено је да се обезбиједе товарна грла.

Приликом одређивања руководећег кадра за јединице које одлазе у Санџак поставио се пред партиске организације доста тежак задатак. Требало је послати руководиоце који ће бити у стању да одговоре тешком задатку који их тамо очекује, а на терену је било неопходно оставити испробане, способне и у масама утицајне људе ради даљег омасовљења и учвршћења јединица и вођења борбе. Међутим, и по овом питању је дошла до изражаја стална брига и помоћ ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак. Он је у првој половини новембра упутио директиву мјесним комитетима и политичким комесарима јединица у којој је објашњено ово питање. У директиви је наглашено да појединци и јединице свакако остану и даље на терену и да је то исто тако одговорна дужност као одлазак на Пљевља.

Приликом извршења овога задатка дошла је до видног изражаја не само висока политичка свијест бораца, већ и читавог народа и огроман ауторитет Партије у масама. Са највећим одушевљењем борци су се добровољно јавили. Народ је био спреман да дâ све што има, само да би се борци што боље опремили, па макар они код куће и оскудијевали. Не само што ниједан борац који је одређен да иде у Санџак није одбио, већ су многи и сами захтијевали да иду иако нијесу били предвиђени. Број добровољаца далеко је превазишао број који је требало упутити. Може се без претјеривања рећи да су се борци са одушевљењем такмичили ко ће се прије јавити за одлазак у

Санџак. Партиска организација је морала да уложи много напора да би убиједила борце како сви не могу да иду са јединицама на Пљевља, већ је исто тако потребно да остану и на терену.

Половином новембра 1941 године биле су у јеку припреме за напад на Пљевља. 15 новембра Главни штаб за Црну Гору и Боку узео је у своје руке све послове око даљих припрема. У наређењу су, које је тим поводом издато, прецизирани задаци јединицама које остају на терену. Њима се поставља као најпречи задатак да усмјере свој рад на омасовљавање постојећих и формирање нових јединица, подвлачећи притом, да се цио народ припрема за борбу. Јединицама које остају на терену, као и оним које ће се тек формирати, постављају се у наређењу задаци:

> „. . .
>
> а) заштита становништва од непријатељских репресалија;
>
> б) вршење свих додијељених оперативних задатака. Одласком наведеног људства сектори не смију затајити у борбеном погледу“.[2]

Поред ових задатака, појединим одредима се постављају и конкретни задаци који их очекују за вријеме припрема и одласка јединица у Санџак. Зетском одреду су у том наређењу постављени ови задаци:

> „. . Зетски одред продужиће рад на рушењу комуникација, веза, нападе на непријатељска мања одјељења, колоне, итд. . . .“ И даље: „. . . исто тако од 29 новембра предузеће што живље акције на свом сектору спречавајући нарочито непријатељско надирање правцем Подгорица — Колашин и Подгорица — Никшић.
>
> Основна оперативна идеја: док се изводи главно дејство Црногор. народ. ослобод. партизан. одреда у Санџаку јако ангажовати непријатеља

---

[2] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документ бр. 63.

на територији Црне Горе, спречавајући му упућивање појачања у правцу Санџака . . .“[3]

И осталим одредима у Црној Гори одређени су слични задаци са намјером да се непријатељске јединице у Црној Гори што чвршће вежу како не би биле у стању да упућују појачања у Санџак за вријеме дејства Црногорског одреда на том подручју.

СМЈЕНА ИТАЛИЈАНСКИХ ЈЕДИНИЦА

Баш у току припрема и формирања батаљона за одлазак у Санџак окупатор је у Подгорици и сусједним гарнизонима извршио смјену јединица. Дотадашње посаде у Срезу биле су из састава дивизије „Месина“, а сада су их замијенили дијелови дивизија „Венеција“ и „Ферара“ (Ferrara), који су били овако распоређени:

У *Подгорици:*

— Команда трупа Црне Горе (уствари Штаб XIV армиског корпуса),

— дијелови из састава дивизије „Венеција“: Штаб 19 артиљериског пука са 1, 2 и 4 дивизионом, 19 минобацачки батаљон, 19 чета противавионских топова, 6 минобацачака чета, 14 митраљеска чета, митраљески батаљон, 72 легија црних кошуља од два батаљона (72 батаљон из састава ове легије био је на подручју Спуж — Подгорица), и

— дијелови ван састава дивизије: II група алпинаца „Вале“ (састава два допунска батаљона „Леогра“ (Leogra) и „Пескара“ (Pescara) и дивизион артиљерије од двије батерије) и трећи батаљон финансиске страже;

— у Биочу се налазио 3 батаљон 47 пјешадиског пука дивизије „Ферара“;

— у Лијевој Ријеци 3 батаљон 83 пјешадиског пука дивизије „Венеција“, и

---

[3] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документат бр. 63.

— у Тузи албанске фашистичке формације[4].

Ове посаде су остале све до повлачења устаничких снага из Црне Горе марта 1942 године.

ФОРМИРАЊЕ БАТАЉОНА И ЊИХОВО УПУЋИВАЊЕ У САНЏАК

Зетски батаљон, који је предвиђен да уђе у састав Црногорског НОП одреда за дејство у Санџаку, формиран је 19 и 20 новембра 1941 године у селу Дражевини (Доњољешанска општина). У истом мјесту прикупљено је и људство батаљона и извршене су посљедње припреме за покрет. Формирани су водови и чете и одређен командни кадар. Штаб батаљона су сачињавали: командант Шпиро Мугоша, политички комесар Периша Вујошевић, замјеник команданта Велимир Терзић и замјеник политичког комесара Јагош Ускоковић.

У састав батаљона је ушло 105 бораца, који су из Подгорице изишли преко Љешкопоља по директиви Партије. Са подручја Зете ушло је 180 бораца, из Љешкопоља 98, а из Љешанске Нахије 55 бораца. Поред ових пријавило се још 15 бораца, те је тако бројно стање батаљона износило 453 провјерена борца.

Зетски батаљон је извршио покрет 20 новембра 1941 године правцем подножје Загарча — Слап Зете — Острог — Никшићка Жупа и даље за Пљевља.

На исти начин је формиран по четама на разним мјестима пиперско-кучки батаљон „18 октобар“. Он је имао у свом саставу три чете: 2 из Пипера и 1 из Куча, Братоножића и Брскута. Пиперске чете су формиране 19 новембра код Штаба Зетског одреда на Радовчу у Пиперима, док је чета из Куча, Братоножића и Брскута формирана на свом терену. Предвиђено је да се чете састану код Манастира Морачког.

---

[4] Дислокација је узета према скици — ситуација трупа Црне Горе 29 децембра 1941 године увече. — Документ у архиви Војноисториског института (нерегистрован).

Чете[5] су послије формирања извршиле покрет за Морачу, и то: Пиперске правцем Радовча — Броћник — Ровца — Морача, а Кучко-братоножићко-брскутска чета прикупила се у Ријеци Пиперској и одатле извршила покрет према Морачи. Бројно стање батаљона износило је 405 бораца.

Штаб батаљона сачињавали су: командант Васо Јовановић, политички комесар Мојсије Митровић[6], замјеник команданта Мило Тошковић[7] и замјеник политичког комесара Вуксан Љумовић.

Наоружање батаљона приликом одласка на Пљевља било је: код батаљона „18 октобар" 326 пушака, 14 пушкомитраљеза, 1 минобацач, 361 бомба и 34.075 метака; код Зетског батаљона 198 пушака, 4 митраљеза, 132 бомбе и 28.891 метак.

Према наређењу Главног штаба за Црну Гору и Боку, Зетски одред требало је да пошаље на Пљевља 770 бораца, а упућено је 858 бораца.

Јединице су добиле детаљна упутства о правцу кретања, маршевској дисциплини, раду и нападу који ће се извршити на Пљевља. Нарочито је наглашено питање конспирације.

Иако се у току припрема поклањала пажња тајности, непријатељ је због широке платформе за избор и обимних припрема сазнао за те припреме, па је појачао своје посаде у Санџаку, а нарочито у Пљевљима.

---

[5] 1 чета, командир Божо Божовић, комесар Петар Матовић (предратни члан КП, један од организатора устанка у Пиперима. Погинуо на Златном Бору у Петој непријатељској офанзиви);

2 чета, командир Радомир (Рацо) Божовић, комесар Милош Божовић (погинуо као комесар код Кључа у Босни 1942 године); и

3 чета, командир Блажо Ивановић, комесар Милија Секуловић.

[6] Погинуо у партизанима као комесар батаљона 1 пролетерске бригаде.

[7] Стријељан у Колашину 1942 године од Италијана и четника.

РЕОРГАНИЗАЦИЈА ЈЕДИНИЦА ПОСЛИЈЕ УПУЋИВАЊА БАТАЉОНА У САНЏАК

Упоредо са војничким и политичким радом на учвршћивању наших јединица и радом на терену вршене су диверзије на комуникацијама, држане страже према непријатељу и осигуравана села од евентуалних испада окупатора, иако исти у то вријеме није испољавао неку нарочиту офанзивност.

Једна комбинована чета батаљона „Марко Миљанов“ порушила је 15 новембра 1941 године пут Подгорица — Колашин на истом мјесту гдје је био порушен и 30 октобра (Платно у Братоножићима), јер је ту било најпогодније за рушење. Оправка и оспособљавање пута за саобраћај на том мјесту изискивали су велике напоре и релативно дуже вријеме стога што је материјал требало доносити са велике даљине. Поред тога, ту пут пролази кроз ненасељен планински предио и мјесто је доста удаљено од непријатељских гарнизона. Услијед тога окупатор и није могао на овом мјесту да држи сталну посаду, тим прије што су акције на читавом подручју Среза подгоричког биле учестале. Партизани из Зете прекинули су телефонско-телеграфску везу Подгорица — Плавница, а 2 новембра је прекинута и веза Подгорица — Тузи[8].

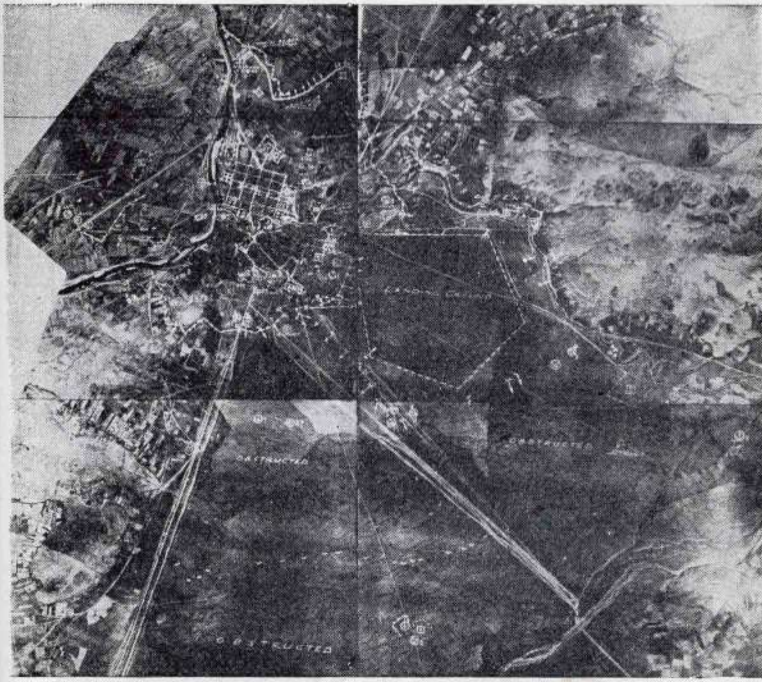
14 новембра су јединице Љешкопољског батаљона уништиле општинску архиву у Љешкопољу, а сљедећих дана прекинуле су везу Подгорица — Цетиње у дужини од око 250 м и срушиле око 25 телефонских стубова.

Послије одласка Зетског и пиперско-кучког батаљона „18 октобар“ на Пљевља, код јединица које су остале на терену извршене су извјесне организационе промјене. У Подгорици је послије изласка 105 бораца, по директиви Партије, остављено само 15 чланова Партије. Они су остављени да и даље у дубокој илегалности руководе партиским радом у граду.

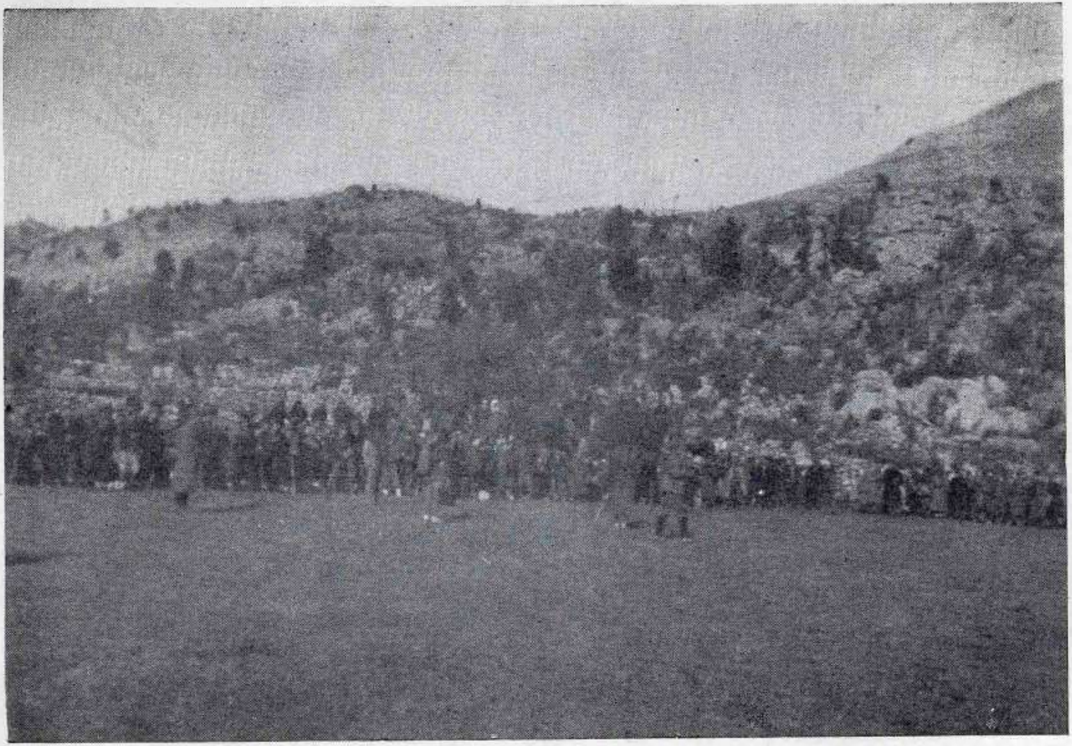
Батаљон „Јоле Пилетић“ био је у Пиперима, а до поласка јединица на Пљевља имао је у своме саставу

---

[8] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документ бр. 89.

Подгорица као утврђени непријатељски гарнизон 1942 године (по енглеским подацима)

Зетски батаљон за вријеме припреме у селу Дражевина (Љешанска Нахија) пред одлазак у Санџак

6 чета. Послије одласка бораца и појединих јединица и извршене мобилизације нових бораца, батаљон је почетком децембра 1941 године преформиран у 5 чета, с тим што су дотадашња Црначка и Копиљска чета спојене у чету „Црвено ждријело". Батаљон се сада састојао из сљедећих чета: Стијенска, командир Јоле Марковић, комесар Војин П. Божовић; „Црвено ждријело" (Црначко-копиљска) командир Милић Цанкић, комесар Радош Љумовић; „Жива" (ранија Близанско-петровићка) командир Никола Ђуровић[9], комесар Вујадин Поповић; „Бротник" (ранија Мрцко-ријечка), командир Радуле Божовић, комесар Лука Ивановић и „Вежешник" (ранија Рогамско-ђуровићка), командир Милован Вукотић, комесар Драго Вучинић.

Штаб батаљона су сачињавали: командант Божо Лазаревић, политички комесар Војо Тодоровић, замјеник команданта Илија Љумовић и замјеник политичког комесара Вукосав Божовић.

Бројно стање батаљона је износило 720 бораца, од којих 125 другарица. Наоружање је било: 705 пушака, 9 пушкомитраљеза, 2 тешка бацача, 3 митраљеза, 2.450 бомби и 45.000 пушчаних и митраљеских метака.

Послије упућивања људства и наоружања у Санџак, Зетски одред је, поред пушака, располагао и сљедећим наоружањем: 75 пушкомитраљеза, 7 митраљеза (од којих 3 система „Максим") и три тромблонке. Са пушчаном и митраљеском муницијом у прво вријеме није се оскудијевало.

2

СИТУАЦИЈА НА ТЕРИТОРИЈИ СРЕЗА ПОСЛИЈЕ ОДЛАСКА БАТАЉОНА У САНЏАК

ДЕЈСТВА ПАРТИЗАНСКИХ ЈЕДИНИЦА

Послије одласка јединица у Санџак, снаге Зетског одреда на подручју Среза подгоричког појачале су

[9] Послије дезертерства Н. Ђуровића, за командира чете је постављен Вујадин Поповић дотадашњи комесар, а за комесара Буто Михаиловић.

своју активност и испољиле дејство у духу раније добивених директива. Рушени су путеви, кидана средства везе и вршени напади на Италијане гдје се год за то указала повољна прилика. Сваки покушај непријатеља да продре на ослобођену територију онемогућаван је, а и када би покушао, дочекале су га наше јаке снаге и, као по правилу, увијек га натјеривале на повлачење. Ма шта Италијани покушали, увијек им је стало на пут партизанско оружје.

Ево неколико важнијих акција у то вријеме:

Брскутска партизанска чета, јачине 45 бораца, и Лијеворијечка партизанска чета, јачине 60 бораца, порушиле су 28 новембра 1941 године мост на ријеци Тари, на дну Веруше. Поред тога, порушиле су и скоро све телефонске стубове и покидале телефонске жице од Рашкова Гувна до Увача.

Пут Подгорица — Колашин, и поред мјера и настојања Италијана да га обезбиједе и користе за саобраћај, рушен је скоро свакодневно, тако да је саобраћај у другој половини новембра и током децембра 1941 године скоро био онемогућен. Акције су се из дана у дан повећавале, а учешће широких народних маса постајало је све веће.

Да би спријечио јачање и ширење покрета, нарочито у Кучима гдје је у то вријеме знатно нарастао и ојачао, окупатор је почео са нападима. Приликом упада на слободној територији, Италијани су вршили звјерске репресалије над становништвом са намјером да одвоје народ од своје војске и да тако разбију партизанске снаге.

Ноћу 29/30 новембра један батаљон Италијана, појачан топовима и митраљезима, предузео је покрет из Подгорице у правцу Куча и пред зору избио у близину Сјеничке Стијене (око 7 км сјевероисточно од Подгорице). Партизанске патроле примијетиле су покрет Италијана и одмах обавијестиле батаљон „Марко Миљанов", који се са три чете налазио на окупу у непосредној близини. Најхитније су извршене припреме и у саму зору 30 новембра чете су посјеле положаје Сјеничке Стијене. Италијани су пуштени да приђу на блиско отстојање, а онда су дочекани јаком ватром.

Развила се жестока двочасовна борба. Чак је долазило до борбе прса у прса. Захваљујући храбрости и сналажљивости бораца и руководилаца, као и добро организованој ватри, брзини покрета и упорности, италијански батаљон је потпуно разбијен и натјеран у панично бјекство према Подгорици. На бојишту је непријатељ оставио 75 мртвих, а заробљено је 74 официра и војника. Међу заробљеним Италијанима налазио се и један љекар-хирург који је упућен Штабу Зетског одреда. Заплијењено је 2 минобацача, 2 митраљеза, 17 пушкомитраљеза, 183 пушке, већа количина муниције и остале војничке опреме, међу којом и једна радиостаница. На страни партизана било је 5 мртвих и 6 рањених (три теже, а три лакше). Међу лакше рањеним био је и политички комесар батаљона Драгиша Ивановић. Заробљени италијански војници и официри смјештени су у с. Цвилин у Кучима.

За вријеме ове борбе Италијани су са 6 авиона бомбардовали села око Подгорице, Спужа и Даниловграда. Том приликом погинуле су двије жене, једна кућа порушена, а двије запаљене.

Колика је била храброст, пожртвовање и свијест бораца и руководилаца, као и народа, може се видјети из ових примјера. Приликом ове акције смртно рањени Милутин Јокановић узвикнуо је својим друговима: „Напријед, другови, већ смо их сломили; истрајте у борби, синови"[10]. А жена погинулог Милуна Ивановића, кад је чула о његовој погибији, рекла је свом сину: „Радивоје, сине, напријед у борбу са својим друговима до побједе над крвником"[11].

Одмах послије разбијања овог батаљона, окупатор није више упућивао јединице за разбијање устаничког покрета у Кучима, већ је само тукао устаничке положаје артиљериском ватром са Горице. Приликом дејства непријатељске артиљерије у правцу положаја на којима је разбијен италијански батаљон (Сјеница), порушено је и демолирано неколико кућа.

---

[10] У овој борби учествовала су 3 сина Милутина Јокановића.

[11] Она је поред сина Радивоја имала још 7 кћери.

Послије борбе, италијанска команда из Подгорице затражила је да дође у контакт са Штабом батаљона „Марко Миљанов“ и молила да јој се дозволи да шаље храну својим заробљеним војницима и официрима, што јој је послије вођених преговора дозвољено. Храна је слата пуна два мјесеца (хљеб, мармелада, уље и слично). Наше претстраже у селу Маслине код Подгорице примале су храну и достављале је у село Цвилин.

Ноћу 29/30 новембра 1941 године партизани Љешкопољског батаљона онеспособили су на два мјеста телефонску линију Подгорица — Цетиње помоћу кратког споја. Борци овог батаљона су 1 децембра 1941 године ухватили познату шпијунку окупатора Милку Вучинић, која је била и припадник фашистичке организације. Она је дошла са окупаторском војском из Италије гдје је живјела 13 година, а од доласка у Црну Гору живјела је у Подгорици. За свој издајнички и шпијунски рад је осуђена на смрт и стријељана неколико дана пошто је пала у руке партизана.

30 новембра 1941 године чета „Бротник“ пиперског батаљона „Јоле Пилетић“ у јачини од 55 бораца, са 7 бораца из Братоножића, порушила је пут Подгорица — Колашин у дужини око 180 м на мјесту званом Платно. Прије него што се приступило рушењу пута упућено је 17 бораца на обезбјеђење од правца Подгорице сјевероисточно од села Поткрша. Рушење је извршено ћускијама, ашовима и другим средствима. Потпорни зидови су сурвани низ падине корита Мале Ријеке. Тиме је саобраћај прекинут за неколико дана. Исте ове јединице порушиле су пут још на два мјеста, код Клопота и Поткрша. Приликом сурвавања потпорних зидова пута теже је повријеђен командир чете Радуле Божовић.

Партизани Љешкопољског батаљона заплијенили су 5 децембра 1941 године у Љешкопољу један путнички аутомобил и у њему ухватили, између осталих, и шпијуна Тома Кршикапу и Османа Мандића.

Истога дана партизани Братоножићког батаљона порушили су пут Подгорица — Колашин на мјесту званом Платно у Братоножићима. Пут је порушен у дужини од 30 метара.

Партизани Љешкопољског батаљона порушили су 7 децембра 1941 године пут под Вељим Брдом на комуникацији Подгорица — Никшић у дужини 200 до 300 метара и посјекли 16 телефонских стубова, а жице искидали и однијели. Да би спријечили диверзије код Вељег Брда, Италијани су тукли артиљеријом и бацачима према Вељем Брду, у правцу Љешкопоља и Пипера и других сусједних насеља.

Истога дана (7 децембра 1941 године) партизани Братоножићког батаљона заплијенили су на Пелевом Бријегу у Братоножићима 3 камиона који су ишли од Лијеве Ријеке за Подгорицу. Том приликом је заплијењено 5.000 кг јабука, 6 врећа сувих шљива и 21 мања или већа каца сира или пекмеза. Заплијењени аутомобили и материјал били су својина Омера Касумовића, Шабана Бурџевића и Абида Бишића трговаца из Бијелог Поља. По наређењу Штаба Зетског одреда камиони су склоњени у село Лутово, а један дио намирница пренијет је (добровољним радом омладине и жена из Пипера и Лутова) у Радовче, гдје су дате првенствено за потребе болница, а дјелимично и за друге јединице и установе. Један дио намирница задржао је Братоножићки батаљон у својој интендантури у селу Лутову, које су добродошле за прехрану партизана приликом припрема за напад на италијански гарнизон у Лијевој Ријеци[12].

Због ових и осталих акција окупатор је са положаја на Горици читава 3 дана непрестано тукао артиљериском ватром Веље Брдо, Вежешник и села која су контролисали партизани (слободну територију) у Пиперима, Љешкопољу, Кучима, а повремено и у Зети.

Са својим јединицама и уз помоћ народних непријатеља окупатор је на територији Зете, Љешкопоља и Доњољешкопољске општине контролисао терен и упадао у села. Ти његови стални упади много су отежавали рад партиских организација и партизанских јединица, тако да су оне на једном дијелу овога терена морале да раде у полуилегалности.

---

[12] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документ бр. 125.

16 децембра 1941 године у 5 сати изјутра једна италијанска чета изненадила је стражу Љешкопољског батаљона која се налазила на осигурању према Подгорици и скоро непримијећено упала у село Доњу Горицу, гдје су се налазили партизани. Водичи италијанске чете били су четници из Љешкопоља и само захваљујући њима Италијани су се неопажено провукли и опколили село. Помоћу патрола почели су да претресају куће. Једна јача патрола упала је у кућу Андра Мугоше, који се у том тренутку налазио у дворишту без оружја. У кући се налазио Васо Стајкић. Нашавши се очи у очи са Италијанима, Андро није имао куд већ се онако без оружја ухватио у коштац са једним војником из патроле. Када је то видио Стајкић, отворио је пушчану ватру из куће кроз прозор. Ватра је збунила Италијане. То је Андро искористио, отргао се од италијанског војника, ушао у кућу и дохватио се оружја. Тада су њих двојица осули паљбу на Италијане и успјели да се под борбом повуку у правцу батаљона.

Стража Љешкопољског НОП батаљона ступила је у борбу тек кад је чула ватру у селу. Батаљон је напао Италијане, али је ускоро био принуђен да се под борбом повлачи ка ријеци Ситници у правцу села Бери. Задњи се повлачио Блажо Мугоша штитећи отступницу. Успјело је да се сви другови повуку, па чак да се евакуише и рањеник са Пљевља Марко Мугоша. Међутим, Блажа Мугошу су Италијани опколили. Иако опкољен, он се борио са Италијанима све док није јуначки погинуо. Видећи да му је пропао план уништења војних и партиских руководилаца, а био је добро обавијештен да се у селу налази Андрија Мугоша и други, непријатељ се повукао у Подгорицу. Приликом повлачења одвео је са собом 70 сељака из Доње Горице од којих је један број касније интерниран. Том приликом је окупатор опљачкао велике количине разних намирница.[13]

Послије повлачења Италијани су отворили артиљериску ватру у правцу Љешкопољског батаљона (Бе-

---

[13] Ови подаци су узети према изјави Васа Стајкића које је дао 1949 године у Подгорици.

ри — Зеленика). У току ове борбе погинуо је Блажо Мугоша. Непријатељски губици су непознати.

19/20 децембра 1941 године јединице Љешкопољског батаљона, јачине око 50 бораца, у заједници са јединицама одреда „Бијели Павле", порушиле су друм Подгорица — Даниловград под Вељим Брдом у дужини од 1 км. Рушење пута је извођено под непријатељском артиљериском ватром, али су партизани ипак успјели у свом подухвату и тиме прекинули саобраћај.

ПОЛИТИЧКИ РАД НА ТЕРЕНУ

30 новембра 1941 године у Стијенском Брду (Пипери) одржана је покрајинска конференција омладине у циљу учвршћивања омладинске организације. Конференцији су присуствовали и претставници са окупиране територије. На њој је формирана „Црногорска народна омладина". У име ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак конференцију је поздравио Блажо Јовановић, а у име Привременог покрајинског одбора Црногорске народне омладине реферат је одржао Будо Томовић. Послије конференције на Копиљу у Пиперима одржан је велики митинг на коме су говорили Блажо Јовановић и Будо Томовић.

Конференција је претстављала снажан потстрек за даљи рад и мобилизацију омладине. Значај конференције ускоро се осјетио у погледу учвршћења омладинских организација и окупљања омладине.

Према извештају претставника Среске конференције ЦНО за Срез подгорички стање у Срезу подгоричком на дан 30 новембра 1941 године било је:

> „2.300 чланова (од среске конференције прилив 420). Митинзи су одржани у свим општинама и на њима је присуствовала скоро сва омладина. Политички рад се спроводи преко конференција сеоских и општинских.
>
> Бојкот школа у почетку није успио услијед недовољног схватања и политичког рада (уписано је 800 ђака, школа још није прорадила).
>
> Прилози за ЦНО се купе."

Тих дана један број партиског кадра послат је на други терен. Војо Поповић пошао је у Херцеговину, Владо Мартиновић (Баица) на терен Андријевичког среза. Један број је одређен код Штаба Зетског НОП одреда и Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку, као Вукалица Милутиновић, Лука Вучинић, Душан Милутиновић и други, а код ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак Јован Божовић, Стево Краљевић и други.

Пирцио Бироли у свом „прогласу", упућеном црногорском народу новембра 1941 године, обећао је оправку кућа, враћање интернираних, као и амнестију скоро свих оних који су устали против окупатора, само ако устаници положе оружје и врате се својим кућама.

На овај „проглас" изашло је новембра мјесеца саопштење Главног Штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку у коме се , између осталог, каже:

> „Бироли - Радовић - Пламенац - Вукотић траже пушке и обећавају милост! Пушке неће добити, а милост ће тражити они. Плаше паљевинама и репресалијама, а ми им велимо — паљевинама и репресалијама се ниједан народ, па ни наш, није натјерао да буде издајица самога себе, својих најбољих синова, своје славе, части и будућности.
>
> Кукавицо Бироли! Кад би ти знао шта се кува у души нашег народа и његовог цвијећа — партизана, никад ти не би пале на памет тако наивне ствари да тражиш оружје и предају. А можда и знаш, али се лудо надаш да ћеш одвојити народ од партизана, који су крв крви народне, со соли наше намучене, али никад не покорене домовине!"[14]

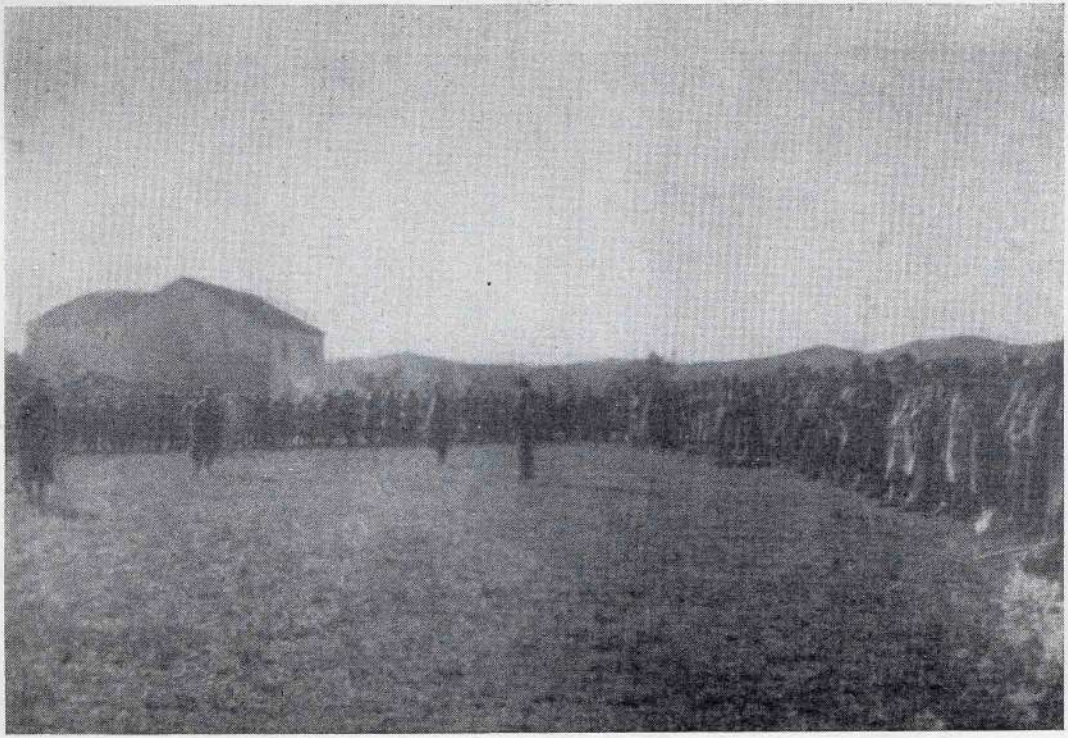
Овај чланак из „Саопштења" прорађен је у масама и у војсци и правилно је схваћен, тако да се скоро нико није ослонио на његова лажна и подла обећања, а у исто вријеме пријетња није имала никаквог утицаја на масе.

---

[14] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документ бр. 87.

Борци прије одласка на Пљевља

Смотра Зетског батаљона у селу Дражевина (Љешанска Нахија) пред одлазак у Санџак

„Саопштење“ је још више развило повјерење код маса у наше снаге и поткријепило праксу окупатора у његовим злочиначким намјерама, јер су масе то на пракси увидјеле и све се више везивале за Народноослободилачки покрет.

Италијани су за све вријеме од почетка оружане борбе, као што је већ речено, систематски распиривали мржњу између Арнаута из пограничних албанских крајева и Црногораца у Зети, Кучима и осталим пограничним крајевима. По наговору и дозволи Италијана, наоружане албанске фашистичке банде упадале су у села Зете, пљачкале, злостављале и хапсиле народ. Како су то били искључиво пљачкаши и криминалци, није их требало много наговарати на злочине. Ово су користили народни издајници Саво Вулетић, Васо Анђушић и други, да би се пред народом приказали као његови спасиоци, па су код Италијана интервенисали да се појединци пусте и да се понешто од опљачканог врати. Сељаци су пуштани кућама, али не због интервенције издајника, већ стога што су оваква хапшења била само метод застрашивања коме су Италијани доста често прибјегавали.

Међутим, нетрпељивост Зећана и Арбанаса, коју су распаљивали и окупатор и његове слуге, стално је постојала. Непријатељи су то користили кад год им је затребало. Партија је стално настојала и радила да се ти односи среде и потпуно изгладе, јер је то имало негативног утицаја на распламсавање оружане борбе у пограничним крајевима према Албанији. Чак је ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак по том питању интервенисао. Ево шта он, између осталог, пише Окружном комитету за Округ подгорички.

> „. . . Радите активно да се односи између Зећана и Арбанаса ријеше у знаку солидарности у борби против окупатора као заједничког непријатеља . . .“[15]

*

[15] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документ бр. 152.

Сталном бригом и упорним радом Партије ови су се односи поправили и средили до те мјере да се народ овога краја, без обзира на границу, уједнинио у каснијем периоду у борби против окупатора. Тако је, захваљујући једино нашој Партији, и народ Албаније схватио ко му је заклети непријатељ, и који је прави пут до слободе. Несебична помоћ наше Партије отворила је очи албанском народу и он је пошао једино могућим путем и са пушком у руци дошао до ослобођења своје земље.

*

Истовремено са дејством партизанских јединица и политичким радом на терену Среза, активно је радила у духу добијених директива и партиска организација у Подгорици, гдје је стање било врло тешко, а рад у партиској организацији знатно отежан због јаке контроле окупатора и његових помагача.

Послије изласка бораца из града, приступило се провјеравању и придобијању људи за Ослободилачки покрет. У томе су постигнути видни резултати што се види из извјештаја Бироа градског комитета КПЈ за Подгорицу од 12 децембра 1941 године, упућеног Мјесном комитету за Срез подгорички:

> „... Према посљедњим упутствима штаба нашег батаљона, а након темељитог испитивања људи на терену, наишли смо на око 100 људи — герилаца, који су се изјаснили да ће, на наређење свога командира и пол. комесара, безусловно и под ма каквим приликама одговорити датим наређењима. Од ове чете, чији су спискови већ готови, сада су у току формирања водови, којих мислимо створити 4. Одмах након формирања, што ће бити готово још за 4 дана, свака десетина ће имати састанке, и то најмање сваки 15-ти дан, на којима ће се, поред политичког уздизања, поучавати герилци у руковању оружјем и вршити обука у ратној служби, уколико нам то прилике дозвољавају.
>
> Исто тако смо, по посљедњим директивама, скоро при крају са формирањем болничарског

курса, тако да ће рад отпочети још у току данашњег дана.

Ето, у најгрубљим цртама, како стоје ствари код нас по војној линији“.[16]

Услови за рад у Подгорици били су врло тешки. Италијани су постали још окрутнији. Из дана у дан су вршили рације, затвори су пуњени, а недужно становништво одвођено је у интернацију и стријељано. Међутим, и поред свега тога, партиска организација је интензивно радила. Прикупљан је материјал, одржаване су конференције, придобијани су нови борци, растуране вијести, прикупљани су подаци о бројној јачини и наоружању непријатеља, и достављани устаничким јединицама итд. Рад Партије је био тако добро организован да се за све вријеме тешких илегалних услова није десила ниједна јединa провала, али су приликом масовних хапшења поједини чланови Партије ипак падали у руке непријатеља. Сви они који су остали да раде у граду, до марта мјесеца 1942 године пали су кроз масовна хапшења у руке Италијанима.

ПРИВИДНО ЗАТИШЈЕ

Непрестана офанзивна дејства партизанских јединица, диверзантске акције и напади натјерали су непријатеља и његове домаће помагаче да схвате да су наше снаге нарасле и да се НОП нагло развија и учвршћује. Да би бар донекле спријечили разгарање покрета и одвојили народ од партизана, Италијани су почели да употребљавају и авијацију у борби против партизана. Ескадрила од 6 бомбардера стално је бомбардовала села око Подгорице.

Јединице пиперског батаљона „Јоле Пилетић“, кучког батаљона „Марко Миљанов“, Љешкопољског батаљона и Доњољешанског батаљона (налазио се тада у формирању) држале су непрекидне страже према окупатору и на тај начин осигуравале слободну територију од упада непријатељских патрола и јединица.

[16] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документ бр. 136.

Страже према окупатору постављене су на врло блиском отстојању од окупаторских положаја (30—40 м) тако да је стално праћен сваки његов покрет. На слободној територији пооштрена је контрола у погледу одласка сељака у непријатељске гарнизоне.

У Зети је Зетски батаљон, иако је дејствовао у равници, под веома тешким околностима, организовао страже и помоћу патрола контролисао кретање окупатора.

Батаљони су добијали свакодневно помоћ од Штаба Зетског одреда, а они су редовно пружали помоћ својим нижим јединицама. На подручјима батаљона појачан је политички и стручни рад. Детаљно су објашњавани борцима задаци који су стајали пред појединим јединицама. Команде чета посветиле су велику пажњу учвршћењу војничке дисциплине и што бољој припреми појединих напада. Контрола извршења задатака такође је била добро организована. Редовно су одржаване конференције по селима на којима су се мјештани упознавали са политичком ситуацијом, развојем покрета и успјесима партизана.

7 децембра 1941 године јединице партизанског батаљона „Марко Миљанов" бројно су толико нарасле да је руковођење тако великим бројем бораца у једном батаљону било отежано. Због тога је донесена одлука да се од тога људства формирају два батаљона. Све људство је окупљено 12 децембра у Ублима, гдје је извршена смотра бораца и људство распоређено у два батаљона. Батаљони су добили назив „Марко Миљанов-I" и „Марко Миљанов-II"[17]. Јединицама су пренијете директиве и наређења Штаба одреда у погледу дисциплине, начина дејства и уопште рада јединице. Бројно стање батаљона са стражама на терену и четом која је ушла у састав Црногорског НОП одреда за дејства у Санџаку износило је 1312 бораца.

Поред тога, Штаб одреда је упорно радио на јачању и учвршћивању свих партизанских јединица на свом подручју и политички дјеловао на терену.

---

[17] За команданта батаљона „Марко Миљанов-I", послије погибије Рашка Павићевића, постављен је Рашко Божовић, а за команданта батаљона „Марко Миљанов-II" Арсо Перић, политички комесар Милован Ивановић (послије њега Спасоје Ивановић), а за замјеника политичког комесара Раде Прелевић.

Главни штаб НОП одреда за Црну Гору и Боку ових дана је формирао радионицу за поправку оружја, која је смјештена у Гостиљу. Ту се упућивало неисправно оружје са територије одреда и оно је успјешно довођено у исправност.

У то вријеме Врховни штаб је наредио Главном штабу НОП одреда за Црну Гору и Боку да што прије оспособи аеродром код Радовча у Пиперима.

По наређењу Главног штаба оспособљавање и уређење аеродрома имао је да обави Зетски НОП одред, који је за тај задатак ангажовао пиперски батаљон „Јоле Пилетић“. Радовима се приступило одмах. Батаљон је код аеродрома поставио сталне страже, којима је наређено да обезбиједе дрва, сламу и остало за паљење великих ватри које су биле предвиђене као уговорени знак за спуштање авиона. Страже су редовно палиле велике ватре и ишчекивале да чују звук авионских мотора. Међутим, авиони се никако нијесу појављивали. Најзад, послије дугог узалудног ишчекивања, пошто је нападао велики снијег, престало се са тим узалудним послом.

Аеродром се припремао за спуштање совјетских авиона, који не само што нијесу дошли тада, већ ни онда када је ситуација за нашу оружану борбу била далеко тежа и судбоноснија, тј. када су били у питању животи хиљада наших рањеника и када се радило о бити и не бити. Онда нам није било јасно због чега авиони не долазе. Сами смо налазили оправдања: даљина, вријеме, итд. Међутим, данас нам је све то као дан јасно. Нијесу биле у питању само техничке немогућности, већ настојање московских империјалиста, не само кроз ово већ и кроз многа друга питања и махинације, да са нашом Народном револуцијом ураде оно што су раније урадили са борбом шпанског или у новије вријеме грчког и других народа. Сада су нам јасни ти њихови поступци, јер их је пракса много пута потврдила.

ЕВАКУАЦИЈА СТАНОВНИШТВА И ПОКРЕТНЕ ИМОВИНЕ

У циљу заштите живља и материјалних добара села која су се налазила под непосредним ударом окупатора, ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак издао

је, средином децембра 1941 године, директиву о евакуацији становништва и покретне имовине из зона које се налазе под непосредним ударом окупатора.

Та директива гласи:

„Да би се услијед непријатељских репресалија сачувало како људство тако и материјална добра, потребно је извршити евакуацију становништва из оних мјеста која долазе под непосредни удар непријатељске војске. Таква мјеста, као што су насеља поред главних путева и у близини градова, у равници и слично, треба евакуисати. Евакуација ће се извршити под контролом народноослободилачких одбора а уз сарадњу партиских организација које ће политички припремити масе за евакуацију. Народноослободилачки одбори постараће се одмах да створе мјеста за склоништа у оним селима која су за то најподеснија. Прво евакуисати људску храну, а затим, по могућности, сточну и стоку, а потом одмах дјецу и старце. Народноослободилачки одбори треба да пронађу слободне куће гдје ће се смјестити веће количине резервне хране оних који се евакуишу. На те количине дати потврде и организовати стражу од партизана који ће чувати такве магацине. Потребно је народноослободилачким одборима скренути пажњу да се евакуација изврши без панике и у потпуном реду, о чему партиске организације морају строго водити рачуна.

Противу окупатора морају се примјењивати све форме борбе. Борбу треба развити до тих размјера да се не смије дозволити да непријатељ користи наше производе за људску и сточну храну. Данас, када се код окупаторске војске примјећује да оскудијева у намирницама и слично, свако снабдијевање непријатеља људском и сточном храном омогућава му да бар донекле то стање поправи и шкоди народној борби. Зато се народне масе морају васпитавати до те мјере да оне количине сточне и људске хране за које постоји опасност да падну у руке непријатељу сами униште. Кроз

то ће се огледати родољубље и мржња према окупатору“.[18]

Партиске организације су, уз пуно ангажовање партизанских јединица, органа власти и других масовних организација доста успјешно спровеле директиву ПК КПЈ.

Италијани су покушавали да помоћу патрола контролишу села која су се налазила непосредно испред њихових положаја. Патроле су упадале у села, пљачкале и злостављале народ и хапсиле све оне сељаке за које би сазнале да судјелују, активно помажу или симпатишу ослободилачки покрет. Тако су Италијани упутили, 9 децембра, са својих положаја на Горици, сјевероисточно од Подгорице, једну патролу од три војника у Загорич. Патрола се упутила право кући Милије Перића који се баш тада налазио код своје куће. 70-тогодишњи Милија Перић био је борац друге чете батаљона „Марко Миљанов“. Патрола је упала у кућу и затекла га без оружја. Стари Перић се није дао да падне жив у руке непријатељу. Скочио је као младић на једног непријатељског војника из патроле, отео му пушку, отворио ватру и првим метком убио једног Италијана. Послије тога ранио је другога, а трећи је, када је видео шта се дешава, побјегао према положајима својих јединица. Сналажљивост и одважност храброг старца истицани су касније као примјер у јединицама НОП батаљона „Марко Миљанов“.[19]

3

ДЕЈСТВА НА ПОДРУЧЈУ ЛИЈЕВЕ РИЈЕКЕ

Раније смо напоменули да се у Лијевој Ријеци налазио као посада 3 батаљон 83 пјешадиског пука дивизије „Венеција“. Батаљон је бројао око 1.000 добро

---

[18] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, докуменат бр. 140.

[19] За овај подвиг Главни штаб НОП одреда за Црну Гору и Боку писмено је похвалио Перића.

наоружаних војника. Штаб дивизије „Венеција" налазио се у Беранама.

У околним селима налазио се издајник Ђорђије Лашић са око 100 четника, окорјелих шпијуна и издајника.[20] Четничку организацију у Лијевој Ријеци четници су назвали „Гвоздена рука". Италијани и четници уско су сарађивали у сваком послу. Четници су служили Италијанима као непосредно осигурање од устаничких снага. Они су заједно контролисали околна села, терорисали голоруке сељаке, тукли, хапсили и малтретирали народ на њима својствен начин, нарочито породице бораца, припадника и симпатизера Ослободилачког покрета. Ови вјерни савезници осигуравали су заједничким снагама друм Лијева Ријека — Матешево.

Подручје Лијева Ријека — Матешево нарочито је привукло пажњу устаничких снага за вријеме борби Црногорског одреда у Санџаку.

Штаб Зетског одреда свакодневно је пружао непосредну помоћ партизанима са подручја Лијеве Ријеке[21], упозоравајући их на будност према непријатељу и на још јачи политички рад са масама. Тако је 9 децембра 1941 Зетски одред упутио Лијеворијечкој чети сљедећи допис:

> „Скрећемо вам пажњу да се чувате да вас не би окупатори заробили уз помоћ петоколонаша Ђорђије Лашића; због тога морате и дању и ноћу редовно држати стражу.
>
> Наставите са одржавањем конференција по селима и разбијајте акцију Ђорђије Лашића и његових људи. Пазите да вам не приреде какве засједе.

---

[20] Поред Лашића, на подручју Лијеве Ријеке истицали су се као издајници Ђоко Лашић, командир милиције, Алекса Дујовић и други.

[21] У циљу помоћи на организовању јединица на територији Братоножића, Брскута и Лијеве Ријеке Штаб Зетског НОП одреда слао је своје делегате. Исто тако, у циљу формирања и учвршћивања НО одбора ишао је на овај терен Јагош Јовановић.

Са рушењем мостова и путева на вашем терену наставите. Координирајте рад са партизанским батаљоном „18 октобар".

Повежите се и чврсто одржавајте везу са Штабом Комског одреда".[22]

По директиви Главног штаба за Црну Гору и Боку Штаб Зетског одреда приступио је припремама за уништење непријатељског гарнизона у Лијевој Ријеци. Уништавањем овога гарнизона били би ликвидирани и Лашићеви четници који под окриљем Италијана харају у овом крају. Штаб одреда је за извршење овог задатка одредио сљедеће јединице: двије чете из батаљона „Јоле Пилетић", једну чету одреда „Бијели Павле", дијелове батаљона „Марко Миљанов-II", Братоножичко-брскутски батаљон и Лијеворијечку партизанску чету. Као што се види из ангажованих снага, рачунало се са доста јаким противником.

16 децембра 1941 године пристигла је чета из одреда „Бијели Павле" и размјестила се у селу Лутову заједно са двије чете батаљона „Јоле Пилетић". Братоножићко-брскутски батаљон се налазио подијељен на два дијела. Дио људства са територије Братоножића налазио се у селу Лутову, а остатак из Брскута у свом селу. Дио из Брскута држао је сталну стражу на Планиници (к 1586). Лијеворијечка партизанска чета налазила се на свом терену у близини Лијеве Ријеке. Дијелови батаљона „Марко Миљанов-II" прикупљали су се у Брскуту[23].

Колико су озбиљно схватили овај напад Главни штаб за Црну Гору и Боку и Штаб Зетског одреда види се и по томе, што је њиме требало да руководи лично

---

[22] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документ бр. 124.

[23] За вријеме непосредних припрема за ослобођење Лијеве Ријеке и разбијања четника и остале реакције услиједио је проглас ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 9 децембра 1941 године. Тим путем је ПК упознао партиске организације, чланове и најшире народне масе са разбијачким радом и пакленим намјерама народних непријатеља за рачун окупатора. Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документ бр. 120.

командант одреда Блажо Јовановић. Таква обазривост је изискивала онако јака посада са добрим наоружањем и солидно уређеним положајима.

Командант одреда је заказао збор мјештана са подручја Лијеве Ријеке. Збор је одржан у селу Леваји. На њему је Блажо Јовановић говорио окупљеном народу о ситуацији, развоју борбе на овом подручју, издајничком раду четника и о потреби јединства у борби против окупатора. Позвани су сељаци да раскину све везе са окупатором и да збију своје редове у борби против туђина и његових домаћих помагача. Поред тога, Блажо Јовановић је нагласио да ће устаничке снаге напасти Италијане у Лијевој Ријеци и да ће се са свима онима који се нађу под оружјем у непријатељском гарнизону поступити као са Италијанима.

Међутим, извјестан број непријатељски расположених сељака није био за то да се напада овај непријатељски гарнизон и изјаснили су се да ће се борити против партизана на страни окупатора.

И поред тога, издато је наређење подређеним јединицама да поруше путеве који везују Лијеву Ријеку са околним гарнизонима, да прекину везе и да се италијанској посади онемогући сваки контакт са осталим њиховим посадама. Затим се приступило детаљном проучавању ситуације и услова под којима је требало извршити напад. Проучавањем ситуације, а нарочито узимајући у обзир бројни однос снага и наоружања, дошло се до закључка да би напад био скопчан са великим губицима, а да при свему том не би имао велики изглед на успјех. Стога је донијета одлука да се одустане од предвиђеног напада. Поред тога, командант је дошао до закључка да је корисније да се непријатељу у Лијевој Ријеци онемогући веза са осталим гарнизонима, због чега ће његова посада бити принуђена да сама напусти гарнизон. У том случају могли би јој се нанијети осјетни губици за вријеме покрета.

Тако је, захваљујући четницима, остао тада неуништен италијански гарнизон у Лијевој Ријеци. Они су и овог пута још једном доказали да су им пречи интереси нових господара него свога народа. Они су своју судбину нераскидиво везали за Италијане, па су кроз

ту призму гледали и своје интересе, а све оне који се нијесу слагали са том концепцијом сматрали су непријатељима.

Како је било зимско вријеме са великим снијегом, а услови смјештаја и исхране партизанских јединица доста тешки, ријешено је да се дијелови батаљона „Јоле Пилетић“, „Марко Миљанов-II“ и чета одреда „Бијели Павле“ повуку на своја подручја. Опсаду гарнизона у Лијевој Ријеци имала је да одржава Лијеворијечка чета са Братоножићко-брскутским батаљоном. Ове јединице су добиле задатак да пажљиво мотре на непријатеља и уколико овај изврши покрет према Матешеву, да га нападну на погодном мјесту.

Дијеловима батаљона „Јоле Пилетић“ и „Марко Миљанов-II“, као и чети одреда „Бијели Павле“, наређено је да приликом повлачења поруше на погодном мјесту пут Подгорица — Колашин ради онемогућавања дотура хране посади у Лијевој Ријеци.

Чете батаљона „Јоле Пилетић“ са четом одреда „Бијели Павле“ порушиле су пут код Поткрша (Прељубовица) у Братоножићима у дужини од неколико стотина метара.

Снаге које су остављене да дејствују око гарнизона у Лијевој Ријеци поступиле су у духу добијених упутстава команданта Зетског одреда. Братоножићко-брскутски батаљон издао је наређење Стравачкој партизанској чети да посједне положај поред друма Рашково Гувно — Хан Горанчића са задатком да не дозволи пристизање појачања посади у Лијевој Ријеци, а у случају да посада отпочне извлачење у правцу Матешева, да је нападне и нанесе јој што веће губитке.

Стравачка партизанска чета, јачине 60 бораца, наоружаних поред пушака и бомби, још и са два пушкомитраљеза, извршила је, послије добијеног наређења, покрет према додијељеним положајима. Она је заједно са Лијеворијечком партизанском четом, која се налазила на том терену, поставила засједу на Рашковом Гувну. Засједа је постављена баш овдје због тога што је Рашково Гувно близу непријатељског гарнизона, а пошто Италијани не очекују засједу на тако блиском отстојању, могуће је изненађење.

Тако је Стравачка чета 3 јануара 1942 године, око 12 часова, запосјела друм Лијева Ријека — Матешевс са јужне стране, док је са сјеверне стране запосјела положаје Љеворијечка партизанска чета. Положаји су добро уређени и маскирани. Засједи је наређено да у случају наиласка колоне не отвара ватру све док чело колоне не дође до пред сам излазак из засједе.

3 јануара 1942 године око 15.30 часова наишла је непријатељска колона од 20 камиона са намирницама и муницијом путем од Матешева за Лијеву Ријеку. На камионима се као обезбјеђење налазила једна ојачана чета Италијана, која је требало да остане у Лијевој Ријеци као појачање посаде.

Борци су пустили колону у засједу и поступили тачно према наређењу. Када је чело колоне стигло пред излазак из засједе, на дати знак, отворена је ватра. Пушкомитраљеском и пушчаном ватром одмах су онеспособљена 4 камиона. Са зачеља колоне посада је почела да искаче из камиона и посиједајући положаје на косама поред пута ступила је у борбу. Док су партизани водили борбу са челом колоне, непријатељ је на зачељу са доста велике даљине отварао непрецизну ватру, покушавајући да само ватром разбије засједу и одбрани колону. Са онеспособљених камиона партизани су одмах почели да скидају и извлаче плијен, а затим су приступили њиховом уништењу. Услијед тога ватра је ослабила. Тако је дозвољено непријатељу да оцијени снаге партизана, да се прибере, среди и да најзад противнападом на десно крило Стравачке партизанске чете натјера партизане на повлачење.

При извођењу ове акције нијесу били довољно прецизирани сви задаци борцима, па ни самим четама. Стога ни ватра није имала нарочито добро дејство, што се одразило за вријеме борбе. Баш то је и омогућило непријатељу са зачеља да се развије и изврши противнапад. И поред тога, партизани су успјели да нанесу непријатељу осјетне губитке и да извуку и однесу извјестан дио заплијењене опреме.

У овој борби непријатељ је имао 25 мртвих (од којих 2 официра), 10 рањених, 6 заробљених и 4 камиона уништена. Партизани су заплијенили 2 пушкоми-

траљеза, 8 пушака, 2 сандука муниције, нешто шаторских крила, одјеће, ципела и др. На страни партизана био је један мртав (ваздухопловни поручник Радомир Милачић).

Стални притисак на гарнизон у Лијевој Ријеци, напади, диверзантске акције и онемогућавање дотура хране, муниције и осталог материјала условили су да су Италијани 4 јануара 1942 године били приморани да напусте Лијеву Ријеку и да се повуку у правцу Андријевице. Заједно са њима повукао се и Лашић са својом бандом.

Показало се да је процјена команданта Зетског одреда приликом припреме напада на овај гарнизон била правилна, а тако исто и одлука о одлагању напада. Освајањем овога мјеста проширила се слободна територија и снаге које су биле ангажоване око Лијеве Ријеке сада су се могле без икаквих посљедица употријебити на неком другом мјесту. Сада је била ослобођена сва територија у Срезу подгоричком, изузев појаса уз комуникације Подгорица — Скадар, Подгорица — Цетиње, Подгорица — Даниловград — Никшић и самог града.

4

ДЈЕЛАТНОСТ И ДЕЈСТВА ПОСЛИЈЕ ПОВРАТКА ЈЕДНОГ ДИЈЕЛА БОРАЦА ИЗ САНЏАКА

РАД НА ТЕРЕНУ И БОРБА ПРОТИВ НЕПРИЈАТЕЉСКОГ УТИЦАЈА

Послије борбе на Пљевљима већи дио бораца са територије Среза подгоричког остао је у Санџаку и касније ушао у састав 2. батаљона 1. пролетерске бригаде. Један мањи дио поколебао се и вратио својим кућама. Они који су се вратили произвољно су причали о разлозима неуспјеха. У борби са Италијанима на Пљевљима пало је 12, а рањено 20 бораца из Среза подгоричког.

Око тога су се проносиле разне вијести које је непријатељ користио и ширио. Међутим, Партија је ту опасност уочила и одмах је приступила објашњавању

стварних узрока толиких жртава и зашто Пљевља нијесу ослобођена. Партиске организације и борци партизанских јединица обилазили су породице палих бораца и изјављивали им саучешће. Партија је организовала по селима помене борцима који су пали на Пљевљима. На помене се окупљало не само становништво села, већ су долазили и из сусједних села, па чак и из далека. На поменима је изношено зашто су погинули положили своје животе, и објашњавана је војно-политичка ситуација у земљи и у свијету. Раскринкаване сv лажи и тенденциозне вијести које су ширили непријатељ и злонамјерни елементи са намјером да се отупи оштрица борбе против окупатора. Објашњавано је да су црногорске јединице успоставиле преко Санџака непосредну везу са братским снагама у Србији и указивано је на перспективу даљег вођења борбе против непријатеља.

Главни штаб народноослободилачких партизанских одреда за Црну Горv и Боку изразио је у виду прогласа саучешће породицама палих партизана. Проглас је упућен свим јединицама и свим породицама из којих је неко погинуо код Пљеваља. Он је читан на конференцијама и са њим је упознат сав народ. У њему се, између осталог, каже:

> „Кажите свима да ће борба за Пљевља бити још један прилог слави црногорског оружја, прилог утолико већи што смо ми са Пљеваља пружили руку за заједничку братску борбу српским партизанима, партизанима Босне и Санџака и гробовима наших јунака, запечатили почетак новог, великог братства свих народа Југославије у заједничкој борби против мрских злочиначких окупатора, за нови и бољи живот. . .
>
> Наши пали другови су то знали, па су стога прегли да даду највећу жртву што је човјек може дати да до тога не дође. Рекли су: „Боље је стојећи погинути, него на кољенима живјети!" Пред величином њихове жртве, пред замахом њиховог прегнућа, ми савијамо наше борбене заставе и кажемо: „Вјечна вам хвала, другови!"

Нека се око ових свијетлих гробова искује борбено јединство нашег напаћеног народа! Нека се над овим невиним жртвама фашистичког разбојништва сва срца испуне мржњом према тиранима и пламеном освете према крвницима људског рода, побијеснелим фашистичким псима. Пали другови, ми вам се заклињемо — осветићемо вас! Наша борбена парола биће отсада — крв за крв, смрт за смрт!. . .

Главни штаб позива све што родољубиво и поштено мисли да се уједини у овој највећој борби своје историје, у овој задњој борби за своје ослобођење, за своју независност, за бољи живот, за велику братску заједницу свих Словена. Зато сви што пушку носите у наше храбре партизанске јединице да би, када се помене име палих јунака, могли с поносом рећи: „И ја сам био њихов друг!"

Главни штаб позива све партизане да свијетле ликове јунака са Пљеваља и из осталих борби имају увијек пред очима; да се на њиховом примјеру уче како се воли слобода и домовина, а мрзи ропство и неправда; позива их да никада не забораве да се само преко великих жртава иде великом циљу.

Слава вам, пали другови!"[24]

Тако је правилним и благовременим радом партиских организација и бораца партизанских јединица благовремено и правилно објашњавана новонастала ситуација и раскринкане намјере непријатеља. У овом периоду Партија и јединице развиле су пуну активност у масама и тако паралисале неправилно тумачење појединих догађаја.

Поред политичког рада, партизанске јединице нијесу запостављале ни своје стручно уздизање и дејство против непријатеља, иако се Италијани нијесу покретали из својих гарнизона. Истина, патроле или поје-

---

[24] Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књига 1, документ бр. 156.

дини окупаторски војници залазили су у оближња села да би што опљачкали или украли, али су их партизанске јединице свугдје, гдје су год могле онемогућавале.

Један вод 2 чете батаљона „Марко Миљанов-I", који је иначе дејствовао у рејону Дољана (непосредно поред Подгорице), слао је своје патроле у засеоке које је непријатељ контролисао и који су се налазили поред самих непријатељских положаја. Борац овог вода Илија Вујошевић пошао је 24 децембра 1941 године, сам, без оружја, у село Загорич. Чим је стигао у село обавијестили су га да се у селу налази један италијански наредник (Заполо Отерино), који је познат у селу по злу. Овај зликовац је из дана у дан злостављао, малтретирао, мучио и пљачкао мјештане села Загорича. Вујошевић се није много размишљао, те се поближе обавијестио гдје се он налази. Када је и то сазнао, неопажено се привукао италијанском нареднику, и без оружја га напао из непосредне близине. Послије жилавог отпора успио је да га савлада и одведе у своју јединицу да одговара за злодјела која је учинио голоруком народу.

Овај вод је стално крстарио по селима и засеоцима. Патроле су долазиле непосредно до самих непријатељских положаја. Једна његова патрола заробила је, 27 децембра 1941 године, три италијанска војника близу самих италијанских положаја.

За све ово вријеме чланови Штаба Зетског НОП одреда су користили сваку прилику и могућност да обиђу јединице и пруже помоћ на терену. Та помоћ је била честа и врло значајна. Командант одреда Блажо Јовановић и замјеник комесара Владо Божовић обишли су све јединице и партиске организације, као и органе власти. Командант се 28 децембра вратио са обиласка из Братоножића и Брскута у Пипере. Одатле се заједно са замјеником комесара пребацио у Љешкопоље, гдје је обишао сваку чету и одржао у њима састанке. Затим је у селима Бистрици, Бијелом Пољу и Матагужима одржао сеоске конференције. Том приликом је у Љешкопољу одржан помен палим борцима са Пљеваља на коме су говорили Блажо Јо-

вановић и Јован Ћетковић. Из Љешкопоља су пошли у Куче. И овдје су обишли устаничке јединице и одржали састанке у њима. Најпослије су обишли Братожићко-брскутски батаљон и јединице у Пиперима, а онда се вратили у Штаб одреда на Радовче.

Њихов обилазак је много користио јединицама, партиским организацијама и органима власти. Они су непосредно указивали на пропусте и недостатке, помагали у рјешавању појединих проблема, указивали на начин како ће се најбоље окупити народне масе, како са њима радити, итд. Овај обилазак је нарочито користио у Зети, јер је требало доста умјешности, сналажљивости, политичке зрелости и довитљивости па да се обухвате и укључе најшире народне масе у борбу, поготову на територији коју је окупатор повремено контролисао. Овакав начин помоћи у раду био је сасвим користан.

Јединице батаљона „Јоле Пилетић“ у Пиперима, поучене дотадашњим искуствима, стално су биле на опрези и већином на окупу. Да би што боље осигурао слободну територију, батаљон је стално држао јаче страже према окупатору на линији: Моромиш — Рељин Бријег — Пазариште — Казновица — Дољани — Г. Рогами — Г. Мрке — Потоци. Поред тога, батаљон је упућивао сталне патроле и тако штитио и контролисао све погодне правце у циљу заштите слободне територије од упада Италијана. Исто тако су дејствовале и остале партизанске јединице одреда на својим теренима.

ПОЈАЧАНА АКТИВНОСТ ЧЕТНИКА

У Васојевићима је у то вријеме наступило извјесно превирање код једног дијела маса. Четништво је овдје постало фактор са којим се морало рачунати. Тамошње партизанске снаге водиле су са промјенљивом срећом огорчене борбе против удружених снага Италијана и четника. Из партизанских јединица су се почели осипати колебљивци, непријатељски настројени елементи, шпекуланти, шићарџије и сви они који ма су били милији италијански макарони од части

и поноса. Они су напуштали устаничке јединице и прилазили четницима.

Италијани су четнике обилато помагали и настојали су да помоћу њих разбију устанички покрет не само у Васојевићима, него и у читавој Црној Гори. Непријатељ је ставио у покрет сав свој апарат да би што боље омасовио ову своју авангарду и тако себе заштитио од убојитог партизанског оружја. Поред тога, и економска ситуација је била доста тешка. Италијани су много обећавали, а понешто и давали, и то нарочито онима који су им то узвраћали издајом свога сопственог народа.

И на територији Зетског одреда[25] почели су под утицајем ситуације у Васојевићима дизати главу прикривени непријатељски елементи, разни шпекуланти и колебљивци. На ослобођеној територији почела се појављивати пета колона. И поред дјеловања партиских организација, партизанских јединица и масовних организација, ситуација се на терену погоршавала. Такву ситуацију су потхрањивале и вијести које су свакодневно кружиле о борбама у Васојевићима које нијесу биле нимало повољне.

Ни издајници из Зете нијесу сједели скрштених руку, већ су користили сваку прилику да напакосте партизанима. Они су на неки начин сазнали да ће 7 јануара 1942 године у Зети бити командант Зетског одреда Блажо Јовановић. О томе су одмах обавијестили своје господаре. Мислили су да ће му том приликом доћи главе и да ће чак разбити партизанске снаге у Зети. Италијани су то једва дочекали и упутили су из Подгорице јаче снаге у Зету. Два моторизована батаљона, на челу са познатим сарадницима окупатора Вељом Радовићем, претсједником Горњозетске општине и његовим братом Нешом, опколили су више од половине села Зете. Ове су јединице успјеле да у селу Махали опколе команданта Зетског батаљона Ника

[25] До 29 новембра 1941 године територија Зетског НОП одреда обухватала је Срез подгорички, Срез даниловградски и дио Љешанске Нахије Среза цетињског. Наредбом Главног штаба од 29 новембра 1941 године на територији Среза даниловградског формиран је одред „Бијели Павле", док је на осталом дијелу територије и даље остао Зетски одред.

Мараша са још 6 другова, који се налазио на сеоској конференцији. Партизани су, иако изненађени, покушали да се извуку. Мараш се са још 4 друга повукао према ријеци Морачи са намјером да је препливају и да се докопају супротне обале. Међутим, приликом препливавања Мараш је убијен заједно са комесаром Горичанске чете Војином Божовићем. Борац Милутин Марковић остао је да штити повлачење своме команданту батаљона и сам је водио борбу са Италијанима све док није пао смртно погођен.

Међутим, радост ове двојице издајника због погибије команданта батаљона била је кратког вијека. Истога дана увече Душан Вуковић је са групом од 20 бораца упао у село Махалу, и том приликом партизани су ухватили Веља и Неша Радовића и ликвидирали их.

*

И поред тога што је непријатељ почео предузимати испаде, партизанске су јединице појачавале своја дејства. 10/11 јануара 1942 године порушен је пут Подгорица — Биоче у дужини око 60 м на мјесту званом Коловратске Лазбе у Пиперима (9 километара од Подгорице).

Сљедеће ноћи, 11/12 јануара, борци из Грбавца (Љешкопоље) пресјекли су телефонско-телеграфске линије и на друму Подгорица — Цетиње порушили стубове у дужини од 200 м.

Група партизана Љешкопољског батаљона напала је 12 јануара на Крушевац (непосредно код Подгорице) и заплијенила 39 оваца које су се налазиле на ранијем бановинском добру. Овце је окупатор користио за своје потребе. Један дио службеника на Крушевцу помагао је ову акцију, а затим су одмах пошли са партизанима.

Истога дана Италијани су извршили напад на села Дај-Бабе, Махалу и Горичане. У овим селима се налазио дио бораца Љешкопољског батаљона. Наступање Италијана више је личило на руљу која иде да хапси и пљачка него на напад. Италијани су похапсили 36 сељака, међу којима се налазило и неколико бораца Зетског батаљона који су били дошли својим кућама.

Дијелови Зетског батаљона напали су Италијане док су хапсили и пљачкали. Развила се жилава борба која није дуго трајала, јер су Италијани били присиљени на повлачење. Њихови губици нијесу познати, док су устаници имали 3 мртва.

Стални упади Италијана у Зету створили су такву ситуацију да је било скоро немогуће да партизани остану и дејствују на том подручју. Због тога се један дио бораца, међу којима је била већина оних који су изишли из Подгорице, пребацио на терен Љешкопољског батаљона. Овај батаљон је имао своју слободну територију и успјешно је водио борбу против италијанских пљачкаша и његових слугу. Повлачење дијела бораца са подручја Зете знатно је ослабило тамошње партизанске снаге, а то је ишло у прилог непријатељима народа.

У то вријеме прикривени народни непријатељи активизирали су се скоро на цијелој територији Зетског одреда. Они су у Пиперима то радили необично обазриво, јер је овдје била снажна и утицајна партиска организација, а цијели народ овог племена, осим врло малог изузетка, био је познат по својој привржености Народноослободилачком покрету. Сваки сељак који је могао носити пушку налазио се у партизанским јединицама. Због тога су Италијани настојали на сваки начин да у Пиперима успоставе своју мрежу и да покрет разбију изнутра. Италијани су тражили оне који ће им вјерно служити и на које се могу сигурно ослонити. Они су и у Пиперима нашли такве изроде. То су били артиљериски капетан бивше војске Јовица Бољевић, бивши срески начелник Милован Бешић и бивши претсједник општине Павле Бешић. Јовица Бољевић је још раније тражио дозволу од Штаба пиперског НОП батаљона „Јоле Пилетић“ да иде за Београд. На тај начин је мислио да ће најлакше успоставити везу са својим једномишљеницима — четницима Драже Михаиловића.

Да би се што боље прикрила, ова се тројка налазила формално у партизанским редовима. Они су на ријечима били присталице Народноослободилачког покрета, али су користили сваку прилику да би међу

сељацима организовали своју шпијунску мрежу. Због тога су и залазили код појединих својих пријатеља којом су приликом обишли сљедећа села: Стијену, Петровиће, Сеоца и Копиље, гдје су разговарали са појединим сељацима, које су сматрали својим једномишљеницима. Распитивали су се за ситуацију и расположење сељака и истовремено износили своје погледе и мјере које је по њиховом мишљењу требало предузети. Они су кроз разговор вјешто протурали и ширили разне деморализаторске вијести и тиме уносили раздор међу сељаке. Њихов непријатељски рад примијетила је одмах партиска организација и предузела мјере да их у томе спријечи.

Партизани су овим издајницима поставили клопку док су се налазили у селу Копиљу. Међутим, они су то избјегли на тај начин што су искористили ноћ и по мраку се вратили својим кућама у Стијену. Ту су се одмах повезали са издајником Савом Божовићем-Дмитровићем, артиљериским капетаном бивше Југословенске војске и његовим сарадницима. Ова их је веза охрабрила, те су одлучили да не бјеже одмах Италијанима у Подгорицу, вјерујући да ће им непосредна близина окупатора омогућити да се што више задрже на терену, а да притом не падну партизанима у руке. Тако охрабрени почели су да иступају отвореније и смјелије. Чак су почели да организују и неке тајне конференције, на које су позивали искључиво своје истомишљенике, али како их је у Пиперима било мало, конференције су биле слабо посјећене.

Чим је Штаб Зетског одреда сазнао за овај случај, издао је наређење Штабу пиперског батаљона „Јоле Пилетић“ да најхитније предузме мјере да се ова група похапси. Одред је сем тога наредио да се похапсе и сви њихови сарадници. Према наређењу штаба батаљона пошла је 17 јануара 1942 године Стијенска партизанска чета да похвата и казни ове издајнике. Борци су у току ноћи, по групама, опколили куће у којима су они становали. Пред саму зору борци су позвали издајнике да предају оружје. Кад су видјели да су опкољени и да им преостаје само да се предају или да буду убијени, положили су оружје Јовица Бо-

љевић, Павле Бешић и Милован Бешић. Саво Божовић-Дмитровић није пронађен том приликом. Код ових издајника је пронађено од оружја 2 пиштоља, 3 бомбе и нешто муниције.

Издајници су одмах упућени Штабу одреда. Приликом саслушања, притјешњени доказима, признали су свој непријатељски рад, па и то да су покушали да организују четнике у Пиперима да би на тај начин разбили изнутра Народноослободилачки покрет. Војни суд при Штабу Зетског одреда осудио је ове издајнике на смрт и они су стријељани.

Капетан бивше Југословенске војске Саво Божовић-Дмитровић, чим је избјегао хапшење, повезао се са Италијанима на Врањићким Њивама и затражио од њих да му се нађу у невољи и да му омогуће пребацивање у њихову средину. Италијани са Врањићких Њива су му удовољили тражењу и упутили једну своју чету према његовој кући и осигурали му пребацивање са наше слободне територије. Овај издајник је приликом одласка однио својим господарима као знак оданости и вјерности пушкомитраљез са нешто муниције.

Послије ликвидације ове групе ситуација у Пиперима се побољшала. Том приликом је разоружано неколико сумњивих сељака и стављено под присмотру. Пракса је касније показала да су сви који су разоружани били притајени непријатељи Народноослободилачког покрета. Они су или побјегли код Италијана или касније ликвидирани као њихови сарадници.

Партиске организације и партизанске јединице имале су и на осталим подручјима Зетског одреда сличну ситуацију због појачане активности отворених и прикривених непријатељских елемената. Енергичним мјерама непријатељски рад је онемогућен, а колебање које се појавило код појединаца донекле је сузбијено и заустављено. На слободној територији живот се одвијао нормално. Партизанске јединице су вршиле мобилизацију, политички се уздизале и дјеловале међу народом, организационо се сређивале и стручно-војнички оспособљавале. Оне су држале сталне страже

према непријатељским посадама, онемогућавале његове испаде на слободну територију и сузбијале и онемогућавале дејства његових патрола.

*

Око 20 јануара 1942 године постојали су извјесни знаци да ће Италијани из Подгорице извршити покрет према Цетињу или Лијевој Ријеци. Због тога је Главни штаб за Црну Гору и Боку издао наређење Зетском одреду да појача своју активност и да интензивно приступи рушењу друмова и кидању средстава везе. Према овом наређењу батаљони су на својим теренима посјели вјероватне правце непријатељског покрета, а то су комуникације које од Подгорице воде за Даниловград, Цетиње и Лијеву Ријеку. Све расположиве партизанске снаге ангажоване су на рушењу путева и кидању веза. Сви су друмови били порушени на више мјеста тако да је саобраћај био онемогућен. Телеграфско-телефонске везе такође су прекинуте, стубови посјечени, а жице однесене. Од жице која је скинута са сталних линија успостављена је за потребе устаничких јединица телефонска линија од Биоча до Штаба одреда на Радовчу. Поред тога, још више је пооштрена контрола одласка у непријатељске гарнизоне и предузета широка агитација и пропаганда међу сељацима са намјером да им се детаљно објасни ситуација и мјере непријатеља. Одлазак у Подгорицу сведен је на најмању могућу мјеру.

Борба између народа под руководством Партије, с једне стране, и окупатора са његовим слугама, с друге стране, све се више заоштравала. Непријатељи Народноослободилачког покрета свих боја ујединили су се у борби против свога народа и његових животних интереса. Свестрано помагани од Италијана, они су постали све дрскији, бруталнији и бестиднији. Не презајући ни од чега у борби против свега напредног, њихово издајство постало је све отвореније па су, пошто их се искупио извјестан број, на миг Италијана, почели да формирају своје издајничке четничке јединице.

Окупатор их је снабдијевао оружјем, муницијом, опремом и другим потребама. Он је то систематски радио са намјером да изазове братоубилачки рат и извуче из тога што више користи. Италијани су се овога пута придржавали пароле „завади па владај“, а у томе су им свестрано помагали сви непријатељи истинске слободе и бољег живота народа. Док су партизани били за бескомпромисну борбу против окупатора, дотле су се издајници борили за своје личне интересе и положаје не презајући да у циљу остварења својих прљавих намјера газе преко згаришта домова и лешева стараца, жена и дјеце.

Четници су већ водили борбу против партизана у Васојевићима под руководством издајника Ђорђије Лашића и Павла Ђуришића. Под утицајем ове борбе непријатељски елементи су настојали да и у другим мјестима Црне Горе формирају четничке јединице и да отпочну свој крвави поход против свог властитог народа, а за рачун Мусолинијевих разбојника и убица.

Четништво се скоро истовремено појавило у овом или оном виду у Васојевићима, Катунској Нахији, Горњој Морачи, Грахову, Бјелопавлићима, Кучима, Љешанској Нахији, Братоножићима, Љешкопољу, Зети, Подгорици и Пиперима. То је јасан доказ да је то потекло из једног центра и да је ту издају темељито и благовремено припремила избјегличка влада из Лондона, с чиме су се сагласили Нијемци и Италијани у земљи.

У оваквој ситуацији Народноослободилачки покрет се нашао пред борбом на два фронта: против окупатора и против свих његових сателита на челу са четницима. Ситуација се све више компликовала. Она је захтијевала од Партије и партизана све веће напоре, жртве и умјешност, још јачу револуционарну прекаљеност, политичку зрелост и далековидост. Оваква ситуација на подручју Зетског одреда захтијевала је да се најенергичније појача борба против свих оних који су нагињали, симпатисали или помагали окупатора. Пред таквим енергичним мјерама сви прикривени четнички елементи са слободне територије,

Злочинци поред своје жртве — борца НОВ кога су мучки убили

Четници са италијанским војницима

Издајник Павле Ђуришић држи говор у присуству Пирција Биролија

Издајници Бајо Станишић и митрополит Јоаникије са Пирцијом Биролијем иду да обиђу Дражине „трупе“

петоколонаши, шпекуланти и њихови симпатизери тражили су спаса код Италијана у њиховим гарнизонима. Италијани су оваквим елементима омогућавали бјекство помоћу својих патрола или већих јединица.

Италијани су настојали свим силама да што више омасове четнике у Васојевићима, па су им давали и више него што им је било потребно, тежећи да од њих створе центар око кога ће се за борбу против Ослободилачког покрета окупити издајници свих боја у Црној Гори. Због тога су они и пребацивали четнике из осталих гарнизона у Васојевиће гдје су се налазиле најјаче четничке снаге у Црној Гори. Поред тога, Италијани су удовољавали свима четничким захтјевима, јер су стали на становиште да је по њих боље давати материјална средства него животе својих војника. Такво настојање окупатора и издајство четника створили су у Васојевићима ситуацију која је била врло озбиљна и забрињавајућа. Борбе у Васојевићима потхрањивале су и давале маха непријатељским елементима у осталим крајевима Црне Горе. Јединице Комског НОП одреда водиле су тешке и одлучне борбе против четника и окупатора.

Због тога је Главни штаб за Црну Гору и Боку стао на становиште да ту доста озбиљну опасност треба што прије отклонити. За извршење тога задатка Главни штаб је анѓажовао снаге из других крајева Црне Горе, па и са територије Зетског одреда.

По наређењу Главног штаба Зетски одред је слао у Васојевиће своје јединице на смјену. Од тог времена тамо су се стално налазили дијелови батаљона „Јоле Пилетић“ из Пипера, батаљона „Марко Миљанов-I“ и „Марко Миљанов-II“ из Куча и Братоножићко-брскутског батаљона „18 октобар“, као и из других јединица са терена Среза подгоричког.

Приликом слања јединица вођено је рачуна о томе да за обезбјеђење територије одреда остану довољно јаке снаге које ће бити у стању да је обезбиједе од окупатора или од ма каквог другог изненађења. Међутим, и поред тога, слање јединица је изазвало разне коментаре и вијести које су се брзо ши-

риле у народу. Извјесни су долазили до закључка да слање јединица у Васојевиће потврђује чињеницу како тамошње партизанске јединице нијесу у стању да се обрачунају са удруженим италијанско-издајничким снагама. То је изазвало извјесну стрријепњу у народу, а непријатељски елементи су у томе налазили потстрек и охрабрење.

ШЕСТИ ДИО

ФОРМИРАЊЕ И РАЗВОЈ НАРОДНЕ ВЛАСТИ НА ПОДРУЧЈУ СРЕЗА

ОРГАНИЗАЦИЈА ВЛАСТИ ОКУПАТОРА

Послије капитулације бивше Југославије, априла 1941 године, стари чиновнички апарат у Срезу подгоричком остао је, осим малог изузетка, на својим службеничким мјестима. Окупатор је то искористио, те је „цивилни комесар" обновио среска начелства, општинске управе и кметове по селима. Преко тих установа Италијани су наметнули црногорском народу своју фашистичку владавину. Окупатор је вјеровао да ће му такав начин управљања обезбиједити апсолутну власт.

Међутим, рад и утицај Комунистичке партије и риједшеност црногорског народа да оружјем у руци брани част, понос и националну независност разбили су све илузије Италијана о некој домаћој грађанској власти. Због тога, послије пробијања италијанских дивизија кроз Црну Гору, сву власт, према наређењу Мусолинија, узима у своје руке генерал Пирцио Бироли. Он укида среска начелства, а власт у Срезу преноси на војне команданте, који у сваком срезу постављају по једног свог повјерљивог официра као изасланика. Послије ове измјене окупатор предузима мјере у циљу чишћења чиновничког кадра по срезовима и општинама и кметова по селима. Италијани доводе на власт оне људе за које су били увјерени да ће им добро служити и преко којих ће моћи да спроводе све своје намјере.

РУШЕЊЕ ОРГАНА СТАРЕ ВЛАСТИ

Од првог дана оружане борбе осјетила се потреба за влашћу која ће помагати оружани устанак народа. Стога је Партија издала директиву својим организацијама на терену и припремним одредима да упоредо са борбом против окупатора ликвидирају општинске власти и кметове по селима, да уништавају општинске архиве и све оно што би могло користити непријатељу.

Спроводећи директиву Партије у живот, престала је да функционише стара власт на територији коју су устаници стално контролисали, као и на оној коју су повремено контролисали. Устаници су запалили све општинске архиве до којих су могли доћи. Тако је у Пиперима, још за вријеме првих борби, престала да функционише општинска власт и власт кметова по селима. У Зети се то десило неколико дана касније, а ускоро затим и у осталим дијеловима Среза подгоричког (негдје раније а негдје касније). Власт по селима, до формирања одбора Народноослободилачког фонда вршили су устаници заједно са мјештанима.

ПРВИ ОРГАНИ УСТАНИЧКЕ ВЛАСТИ И ЊИХОВА ДЈЕЛАТНОСТ

У првим данима оружане борбе, упоредо са проширењем припремних одреда и њиховог прерастања у устаничке чете и батаљоне, формирају се први одбори Народноослободилачког фонда. Партија је одборима посветила пуну пажњу. Одбори НОФ су се упоредо са развојем борбе против окупатора и његових домаћих помагача проширивали и организационо учвршћивали. Одборници су бирани на сеоским скуповима. Дјелатност одбора је била врло различита и они су вршили многе функције које су касније припале народноослободилачким одборима. Одбори су формирани не само на ослобођеној територији, већ и на оној коју је контролисао непријатељ.

Одбори НОФ су, уз помоћ партиских организација и јединица на терену, рјешавали сеоске спорове, старали се о обради необрађеног земљишта, прикуп-

љали добровољне прилоге за борце, вршили добровољну мобилизацију бораца за припремне одреде, ширили борбено расположење у народу, прикупљали податке о непријатељу и достављали их устаничким јединицама итд. Они су свестрано помагали оружану борбу. Међу најважнијим питањима којима су се они бавили била су питања економске природе. Економска ситуација је била веома тешка, па су и ова питања била доста важна. Одбори су организовали добровољне радове за помоћ јединицама (плетење чарапа, рукавица, џемпера, прање веша, дотур воде и дрва, итд.).

Питање избјеглица је било такође врло тешко. Избјеглице у Срезу подгоричком дошле су из разних крајева, а највише са Косова и Метохије. Њихов је положај био критичан јер су били без игдје ичега, а и овдје, такође, нијесу имали ничег свог. Њих и породица које је окупатор опљачкао и попалио им куће било је доста, па су и о њима одбори морали да воде рачуна.

Скојевска организација и организације одбора жена свестрано су помагале одборима у раду.[1]

Одбори НОФ су у неким мјестима функционисали и до октобра 1941 године, а негдје су (Пипери) већ првих дана августа 1941 године прерасли у народноослободилачке одборе. Исто тако формирани су одбори и у другим мјестима у Срезу подгоричком.

Пред новим органима власти стајали су крупни и одговорни задаци. Њихова је дужност била да заједно са командама герилских одреда развију пуно учешће народа у оружаној борби и да обезбиједе из прилично оскудних средстава све што је потребно за даље вођење борбе. Поред тога, њима је стављено у дужност да уз помоћ јединица организују страже по селима, да врше контролу села, осигуравају безбједност и рад у позадини и да воде бескомпромисну бор-

---

[1] По омладинској линији и организацији Одбора жена радио је један дио партиског кадра, а живио је заједно са јединицом на терену, као напр.: другарица Дара Милачић која је радила са омладином на терену и у чети „Вежешник" у Пиперима, а доцније је била и у команди чете. Тако су радиле и поједине другарице и у другим мјестима у Срезу, напримјер, Станка Поповић и друге.

бу против разбијача народног јединства, шпијуна, петоколонаша, насилништва, самовоље, пљачке, крађе и слично.

Њихова је дужност била да се старају о исхрани и смјештају избјеглица, опљачканих и попаљених, сиромашних и незбринутих породица, да се старају о јачању и учвршћењу веза између народа и устаничких јединица и да обезбиједе што бољи развој привредног живота.

Поље рада народне власти било је врло разноврсно и одговорно, јер је оружаном устанку и Народноослободилачкој борби била потребна таква народна власт кроз коју ће најшири народни слојеви доћи до пуног изражаја. Једино је таква власт, под руководством Партије, била у стању да ријеши тешке и одговорне задатке и да постане један од важнијих елемената у нашој Народној револуцији.

НАЧИН ИЗБОРА И СТРУКТУРА ОРГАНА ВЛАСТИ

Почетком мјесеца августа 1941 године у свима селима Пипера изабрани су сеоски народноослободилачки одбори. У одборе је улазило 3—5 чланова, према величини села. Одбори су у сваком засеоку одређивали по једног повјереника који им је помагао у раду. У селима које је контролисао окупатор (Рогами, Веље Брдо) формирани су илегални народни одбори.

Крајем августа у Пиперима је изабран први општински народноослободилачки одбор у Срезу. Одбор су бирали делегати из свих сеоских одбора. Избор је одржан у селу Радећа. За претсједника општинског одбора изабран је Павле Радовановић из села Ријеке, а за секретара Вујадин Поповић (који је био у партиском руководству у Пиперима), а послије њега био је секретар Јован Божовић који је доцније радио у ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак до одласка у јединицу 1942 године. Секретар НОФ у Пиперима био је Видак Поповић. Сједиште одбора одређено је да буде у селу Радеће.

У Кучима су одбори НОФ оформљени у августу мјесецу, а партиска организација у Кучима је одредила Спасоја Ивановића за руководиоца НОФ.

Овдје су одбори одиграли значајну политичку улогу у активирању и мобилизацији маса за оружану борбу и у прикупљању одјеће, обуће, санитетског материјала и осталих потреба за устаничке јединице. Скојевска организација и организације Одбора жена активно су учествовале у раду одбора.

Општински народноослободилачки одбор у Кучима формиран је 19 октобра 1941 године. За претсједника је изабран Радосав Ивановић, а за секретара Димитрије Вујошевић. У одбор су изабрани најугледнији сељаци из Куча, а међу изабраним одборницима налазиле су се и три жене. Истог дана изабрани су сеоски НОО (Народноослободилачки одбори) за Горње и Доње Куче. Одбори су одмах почели са радом. Њихов рад је првенствено био усмјерен на свестрано помагање оружане борбе, а затим на унутрашња питања свога подручја. Одбор је ријешио неколико спорних питања и изрекао неколико пресуда што је позитивно утицало на народ. Мада су одбори дјеловали у релативно тешким економским условима и у условима оружане борбе, њихов рад је био правилан и плодан.

У Зети је, као што смо видјели, и поред тешких услова за рад партиских организација и припремних одреда, покрет од првих дана попримио широке размјере. Већ 17 и 18 августа 1941 године формирани су у 14 села Зете илегални сеоски НО одбори. Они су формирани на сеоским конференцијама и одмах по формирању развили су врло жив рад на мобилизацији бораца за јединице, а поред тога старали су се да се за јединице прикупи што више хране, одјеће и обуће. И поред тога што је окупатор контролисао њихово подручје, рад одбора је био врло плодан.

Мјесна конференција органа нове народне власти одржана је у Зети 25 августа 1941 године. На конференцији је било присутно по неколико делегата из сваког села. На њој је изабран мјесни НО одбор за Зету од 15 чланова. Његов задатак је био да обједињава рад сеоских НО одбора, да им пружа помоћ, да контролише извршење задатака и да се стара о свима питањима и потребама на својој територији. На овим принципима је извршен и избор народног одбора и у

Љешкопољској општини, који је преко својих органа, сеоских НОО, имао пуно успјеха. Нешто касније су формирани НО одбори и у неким селима у Братоножићима, Брскуту и Доњољешанској Нахији. Рад на формирању и учвршћивању НОО и у осталим мјестима све је више појачаван. У одбор су биране и другарице, које су савјесно и успјешно извршавале своје задатке.

РАД ОРГАНА НАРОДНЕ ВЛАСТИ И ЊИХОВА ПОМОЋ ЈЕДИНИЦАМА

Резултати рада народних одбора у селима Зете били су велики. Томе је допринио добар рад организација жена и омладине. Поред тога, овдје су услови за рад органа народне власти, због бољих економских услова, били далеко повољнији од ситуације у другим крајевима Среза подгоричког, пошто је Зета релативно богат крај пољопривредним производима. Због тога је за све вријеме борби, преко органа власти у Зети, набављана храна за јединице Зетског одреда. Таквом успјешном раду допринио је у првом реду правилан рад самих одбора и повјерење које су им народне масе поклањале.

Рад органа власти у Зети најбоље ће се видјети из неколико примјера.

Од 1 до 20 септембра 1941 године Мјесни НО у Зети организовао је печење хљеба за борце партизанских јединица. Хљеб су сељаци пекли код својих кућа. За то вријеме испечено је и превезено сељачким волујским колима 450 комада кукурузних хљебова од по 3 килограма.

Мјесни народни одбор у Зети послао је 28 септембра 1941 године Штабу Зетског одреда 180 пари гумених опанака. Ове је опанке одбор набавио преко својих људи у Скадру (Албанија).

Одбор је, у октобру мјесецу, организовао преко својих људи и илегалну куповину жита у Албанији и другог материјала за јединице.

Поред овога, од организације жена прикупљено је око 250 пари вунених чарапа и џемпера.

И Штаб одреда је преко НО одбора у Зети куповао намирнице у Албанији. Тако су октобра 1941 го-

дине, по директиви Партије, одређени неки чланови Партије, добри познаваоци прилика, а који су знали албански језик, да пођу у Скадар ради набавке намирница. Они су у Скадру купили илегално 14.000 кг кукуруза и разних других намирница и материјала за одред.

Међутим, одбори у Зети су, поред питања економске природе, рјешавали и друге важне задатке. Они су мобилисали борце за јединице, развијали борбени дух у народу, прикупљали податке о непријатељу и достављали их јединицама, раскринкавали окупатора и домаће издајнике, рјешавали унутрашње међусобне спорове, итд.

Иако је апсолутна већина народа Зете била за Народноослободилачку борбу, ипак су партиске организације, органи власти и масовне организације имали доста потешкоћа зато што су Италијани залазили повремено по селима. Тај страх и повремени упади омогућили су прилично активан рад непријатеља народа, те је овај зазирао од шпијуна.

Партиска организација у Зети добила је услијед тога задатак да онемогући рад сарадника окупатора, да обезбиједи правилан рад органа власти и осталих организација и да учини све да се борба против окупатора још више распламса. Партија је организовала ликвидацију непријатеља НО покрета и сарадника окупатора, као: Зака Кукуличића, Риста Маровића, Огњена Капу, Филипа Вучинића, Стевана Бечића, Мирка Бољевића, Сава Никезића и Сима Кнежевића. Ови су за свој непријатељски рад ликвидирани. Послије овога лакнуло је народу. Рад је почео да се одвија много боље, али и непријатељски рад није сасвим престао. Требало је раскринкати рад сарадника окупатора Сава Вулетића, Васа Анђушића и других који су се налазили код Италијана у Подгорици, јер су они преко својих људи настојали да спријече ширење покрета у Зети. Захваљујући даноноћном раду Партије и органа власти, њихов непријатељски рад је онемогућен и поред свестране помоћи коју су добијали од окупатора. Покрет у Зети растао је из дана у дан.

Приликом ликвидације ових народних непријатеља интересантно је напоменути случај Зака Кукуличића. Њега су Италијани, пошто су констатовали да је још жив, након неколико сати пренијели у Подгорицу ради указивања љекарске помоћи, затим га смјестили у болницу на Крушевцу и ангажовали најбоље љекаре који су му дали трансфузију крви. То га је и одржало у животу. Италијани су му поклонили изузетну пажњу и његу и он се након три мјесеца опоравио. Чим је био способан, послали су га поново у Зету на рад. Партиска организација у Зети сазнала је за његов долазак и да је наставио по старом обичају, па је донијела одлуку да се ликвидира. Ову су одлуку партизани из Зете брзо спровели у дјело. Иако се налазио код карабињера, партизани су се привукли на свега 300 м од карабињерске станице и првим метком га убили. Тако је окупатор чувао и потхрањивао своје слуге и сараднике само да би преко њих обезбиједио свој утицај и да би они давали своје животе за италијанске интересе.

У току августа 1941 године народноослободилачки одбори су се учврстили, узели власт у своје руке и уз помоћ герилских јединица рјешавали сва питања на свом подручју. Тијесна сарадња између партиских организација, органа власти и герилских јединица помагала је и убрзала њихово учвршћење.

У октобру 1941 године формирана је болница на територији Зетског НОП одреда. Она је смјештена на Радовче у Пиперима. Болничко особље је, поред дужности у болници, указивало и љекарску помоћ становништву у Пиперима, Братоножићима, Кучима, Брскуту и другим мјестима. Народни одбори са цијеле територије Зетског одреда снабдијевали су болницу животним намирницама (месо, хљеб, млијеко, сир, воће и друго), као и осталим неопходним потребама до којих су могли доћи.

Питање исхране становништва у Црној Гори није се никада ни прије рата могло ријешити без увоза животних намирница, а нарочито жита. Окупатор је опљачкао ионако оскудне залихе које су се налазиле у Црној Гори, а борбе, непријатељски испади и репре-

салије ометали су обрађивање и оно мало обрадиве земље. Прибирање плодова вршило се често под непријатељском ватром. Поред тога, непријатељски војници су опустјели велики број домова. Да би се на вријеме урадило оно што се може урадити, Покрајински комитет је издао директиву да народни одбори организују рад на сређивању љетине, а потом да прикупљају храну у магацинима.

Потреба за магацинима повећавала се са бројним порастом војске. Јединице су, сем малог изузетка, живјеле на окупу па их је требало и хранити. Један дио сељака био је у јединицама само када се изводила нека акција или када се водила борба против непријатеља. Иначе су ови сељаци живјели код својих кућа, обрађивали земљу, хранили и његовали стоку и радили остале послове у селима.

Пошто није било никаквих изгледа да се обезбиједи набавка хране за прехрану становништва, одбори су се по директиви Партије оријентисали на сопствене снаге. Штаб Зетског одреда је предузео мјере са народним одборима на свом подручју да се што прије приступи прикупљању намирница у магацине. Партиске организације су у том погледу пружиле пуну помоћ, јер је и од партиског руководства дата директива у том погледу.

Народноослободилачки одбори су преко масовних организација (омладине и жена), развили врло живу активност по питању прикупљања хране у магацине. Најприје је требало за сваку кућу и породицу утврдити са колико хране располаже и у чему оскудијева. Послије тога се приступило сабирној акцији. Резултати су изношени на сеоским скуповима и конференцијама и истицани најизразитији примјери. Том приликом су оштро критиковани сви они који су мислили само на себе и своју породицу, као и они који су прикривали храну, док су јавно жигосани и кажњавани сви они који су шпекулисали са храном. Са њима се поступало као са колебљивцима.

Општински НО одбор у Пиперима радио је веома организовано. У њему је рад био подијељен по секто-

рима. Он је преко својих подређених сеоских одбора у периоду септембар-децембар 1941 године сакупио 5.000 кг кукуруза, 900 кг пшенице, 18.000 кг кромпира, 26.000 кг меса, 5.000 кг вуне, 1.200 кг сира, 100 кг кајмака, знатне количине воћа и др. Све су ове намирнице смјештене у магацине који су се налазили у селима Близна, Копиље и Радовче. Поред тога, партиске организације, уз помоћ Штаба одреда и партизаских јединица, успјеле су да обезбиједе смјештај и исхрану за преко 70 породица из Подгорице и са територије коју је контролисао непријатељ.

Одбор је преко организованог рада са женама пружио велику помоћ партизанским јединицама. Жене су од прикупљене вуне плеле чарапе, рукавице, џемпере и шалове. Оне су, поред тога, прале и крпиле рубље и његовале рањенике. Нарочито добра сарадња између одбора и организације жена биле су у Пиперима, гдје су се у сваком сеоском одбору налазиле по двије другарице.

На овај начин прикупљене су извјесне залихе хране, али не толике да би се обезбиједила прехрана војске и становништва. Међутим, ова је мјера много допринијела да се колико-толико ублажи тешко економско стање.

Одбори су водили бригу о исхрани најсиромашнијег дијела становништва и о избјеглицама чије су породице биле у изузетно тешком положају. Приликом додјељивања помоћи водило се рачуна коме се даје. Поред тога, одбори су пазили на то да ли се додијељена помоћ правилно и рационално користи и најенергичније су спречавали сваку злоупотребу и шпекулацију.

Док су се на осталим подручјима (Љешкопоље, Кучи и Љешанска Нахија) одреда одбори учврстили и рјешавали сва питања, дотле су у Брскуту тек у децембру 1941 сазрели услови за њихово формирање. У другој половини децембра дошао је командант одреда у Брскут. Он је са тамошњим партиским и војним руководиоцима одржао неколико састанака и помогао им при формирању народноослободилачких

одбора. Тако су 19 децембра 1941 године формирани сеоски и општински народноослободилачки одбори. За претсједника општинског НО одбора изабран је Ђукан Секуловић, а за чланове Батрић Дармановић, Милан Ђукић, Пуниша Дедић, Веселин Секуловић и Јакша Чаценовић. Одбор је одмах почео са радом и ускоро је уз помоћ партиске организације постао доста активан у рјешавању свих питања.

Рад одбора на слободној територији све се више развијао и кроз свакодневно рјешавање проблема налазили су се садржај и форма рада. Сарадња између органа власти, штабова и јединица била је потпуна. Наиласком зиме пред одборима су се у све оштријем облику појављивала економска питања. Али и поред тога, иако млади, одбори су се уз свестрану помоћ Партије и народа успјешно носили са тим врло тешким проблемима.

Поред ових питања и задатака, народноослободилачки одбори нијесу запостављали ни друга питања. Они су спроводили у живот линију Партије, вршили мобилизацију, објашњавали народу поједине мјере, водили енергичну борбу против народних непријатеља и њихове пропаганде, кажњавали издајнике, шпијуне, шпекуланте и криминалце. Одбори су предавали судовима све оне за које би установили да раде против Народноослободилачког покрета и јединства народа.

Тако је пред војни суд батаљона „Јоле Пилетић" изведен Стојан Миличковић. Њега је суд осудио на смрт стријељањем због убиства из користољубља двојице сељака који су продавали неку робу. Смртна казна је извршена пред стројем партизана и пред народом. Штаб батаљона „Јоле Пилетић", у заједници са органима власти, осудио је на смрт стријељањем и Милана Божановића због убиства своје жене и Војина Николића због убиства једног сељака. Тако је, и у онако тешким условима живота, рада и борбе, сваки појединац преступник извођен пред суд и кажњаван према тежини дјела.

Децембра мјесеца 1941 године формирани су сеоски народни одбори и у неким селима у Братоножићима, у којима дотада нијесу били формирани (Бољесестра и

др.). Тада је формиран и општински НО одбор и за претсједника је био изабран Милош Ђелевић.

*

Народни одбори и партизанске јединице обезбиједили су на слободној територији пуну личну и имовинску сигурност и тако стекли пуно повјерење народа. Становници су се групно или појединачно, без обзира да ли су били наоружани или не, дању или ноћу, кретали од села до села и по планинским предјелима без страха да ће им се што десити. Сељаци су остављали стоку у шуми без чобана, љетину на њивама, кошнице пчела на простору који није био ограђен или заштићен итд. Све је то потврђивало колико су повјерење сељаци имали у своју народну власт. Оваква сигурност је постигнута у првом реду правилним политичким радом Партије, партизанских јединица и органа власти и оштрим казнама над преступницима.

Партиске организације и органи власти су подузели оштре мјере против крвне освете, која је још увијек била прилично распрострањена, нарочито у граничним подручјима према Албанији. Правилним указивањем и објашњавањем линије Партије и оштрим мјерама против сваког појединог случаја, може се рећи да се овом лошем насљеђу заосталости потпуно стало на пут, бар на ослобођеној територији.

Да би се обезбиједила размјена робе између села, органи власти су уз помоћ штабова батаљона и осталих команди организовали пазарни дан једном недјељно за Пипере, Куче, Братоножиће и Брскут. Пошто је Биоче било најподесније, јер се налазило у центру овог подручја, то је оно одређено за пијацу. О томе су сељаци благовремено обавијештени. На први пијачни дан, који је одржан почетком фебруара 1942 године, дошао је велики број сељака, а за продају или размјену било је, поред намирница, поврћа и стоке (крава, коза, оваца и др.). Други пијачни дан је одржан у понедјељник 2 марта 1942 године. Тога дана купљено је на Биочу око 242 кг жита за батаљон који се налазио у Братоножићима (Тримојевићи), јер се налазио у

великој тешкоћи због недостатка хране. Тог пијачног дана сељаци су доносили извјесне своје производе, као лук, кромпир, и сл.

Економско стање постајало је све теже. Залихе хране су убрзо исцрпене. Осјећала се велика оскудица и у опреми за војску. Органи власти су покренули акцију за прикупљање одјеће, обуће и животних намирница. Са тим се доста постигло, али то веома важно питање није потпуно ријешено.

Народни одбори су набављали жито и остале прехранбене артикле из богатијих рејона територије одреда. Тако су партизанске јединице снабдијеване извјесно вријеме из Зете. Храна из Зете пребацивана је већим дијелом преко Љешкопоља, а мањим преко Куча. Поред тога, Покрајински комитет је издао директиву и дао средства да се из Зете и Албаније набави жито и за прехрану становништва. За набавку хране из Албаније (преко Куча) задужен је Гојко Радоњић. Намирнице су куповане за лире, динаре, а у изузетним случајевима за злато и сребро. На овај начин је набављена извјесна количина хране и она је преко народних одбора дијељена становништву и јединицама. Међутим, то није било ни издалека довољно. Глад је почела узимати све шире размјере. Овако тешко економско стање покушао је да искористи непријатељ и свим силама настојао да унесе раздор међу становништво, да поколеба морал народа и отупи оштрицу борбе против окупатора. Разбијачи народног јединства су обећавали да ће окупатор пружити економску помоћ само ако се буде лојалан према њему.

И поред врло тешких услова рада, органи власти су рјешавали текућа питања и помагали партизанским јединицама. Њихова је заслуга добрим дијелом што на слободној територији скоро није било ниједног мушкарца способног за оружје који није био у партизанским јединицама, сеоским стражама и командама мјеста. Њихова је заслуга и што нико, и поред врло ограничених средстава, није умро од глади, већ су оскудне залихе равномјерно распоређиване и слате у најзабаченији кутак, мада је глад била увелико завладала.

Послије ових успјеха формиран је Срески НО одбор, а то је урађено и у другим срезовима. Затим је формиран Покрајински НО одбор, који је руководио и усмјеравао рад НО одбора.

Послије формирања Покрајинског НО одбора рад органа је централизован. Покрајински одбор за Црну Гору и Боку издао је у фебруару 1942 године детаљно упутство о раду народних одбора. На основу тога упутства органи власти настављају свој рад помажући свим средствима своју војску и сиромашно становништво све до дана када су устаничке јединице, под притиском надмоћних издајника и непријатељских снага, морале да напусте Црну Гору. Одборници су дијелом пошли са јединицама, а извјестан дио, по директиви Партије, остављен је да настави рад под врло тешким илегалним условима.

Поред окупатора и четника, и глад је била велики непријатељ наших снага.

СЕДМИ ДИО

ОДБРАНА СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ И ПОВЛАЧЕЊЕ СА ПОДРУЧЈА СРЕЗА

БОРБЕ НА ТЕРЕНУ БРАТОНОЖИЋА И БРСКУТА

Борбе против четника на терену Васојевића попримиле су прилично широке размјере. Партизанске снаге, бројно далеко мање, слабије наоружане, нередовно и доста оскудно снабдијеване, под врло тешким околностима (велики снијег и хладноћа у пустим и завијаним планинама), храбро су одолијевале добро снабдјевеним удруженим четничко-италијанским снагама, те су, и поред огромних напора, храбрости и самопријегора биле присиљене на постепено повлачење под борбом. Оне су на сваком положају пружале жесток отпор и наносиле непријатељу озбиљне губитке.

Борбе у Васојевићима потстакле су на активност непријатељске елементе свих боја на територији Зетског одреда, који су још од новембра мјесеца 1941 године успоставили везу са четницима Драже Михаиловића. Непријатељска пропаганда ширена је свим могућим средствима. Сваки и најмањи успјех четници су заједно са Италијанима популарисали на све могуће начине. Колебљиви елементи насиједали су непријатељским вијестима. Чак је било и јединица, нарочито оних које су формиране на територијалној основи и оних у којима је политички рад био слабији, гдје је непријатељска пропаганда наишла на плодно тле.

У таквој ситуацији (оскудица хране, одјеће и обуће за јединице, смањивање муниције, непријатељска пропаганда, појачана активност четника, све јачи не-

пријатељски притисак) наступило је извјесно превирање и колебање на појединим подручјима. Преношењем борбе из Васојевића на територију Зетског одреда то је колебање нарасло.

Партизанске снаге из Васојевића потиснуте су према Колашину. Лијеворијечки четници на челу са Лашићем, који су се повукли из Лијеве Ријеке кад су је Италијани напустили, искористили су повлачење партизана и упутили се према Лијевој Ријеци. Они нијесу били сами, већ у заједници са извјесним бројем издајника из осталих крајева Црне Горе. Пред четничким надирањем на овом правцу партизанска команда мјеста из Лијеве Ријеке, са мањим бројем партизана из Братоножића и Брскута, повукла се према Вјетарнику.

Напад четника на територији Среза подгоричког долазио је преко подручја које је било по оданости једног мањег дијела становника Народноослободилачкој борби прилично лабилно, јер су свега 4—5 села, као цјелина, пришла Народноослободилачком покрету. Ни саме партизанске јединице на тој територији нијесу биле довољно организационо сређене, па ни, као цјелина, довољно чврсте. Партиска организација на том терену имала је да се бори са разним тешкоћама услијед чега још није била обухватила сву сложену проблематику и обезбиједила утицај на масе. То је добрим дијелом било условљено непосредном близином и утицајем који су имали четници као и борбом која је вођена у Васојевићима и код Колашина и страхом од окупатора и четника.

Упадом четника на подручје Лијеве Ријеке појачали су своју активност остали прикривени непријатељски елементи. Чак и неки четнички расположени сељаци и дезертери из партизанских јединица, да би доказали своју привржености окупатору и четницима, постављали су засједе по путевима, пресријетали курире и теренске политичке раднике и нападали их. То су исто радили чак и извјесни „неутралци", јер је и за њих куцнуо час да ступе у отворену борбу против партизана. Требало је томе стати на пут. Зато је Штаб Зетског НОП одреда наредио 22 фебруара 1942 године мобилизацију Братоножићко-брскутског батаљона „18

октобар“ ради борбе против четника који су се налазили или су дошли на подручје Лијеве Ријеке. Одзив је био прилично слаб. Борци батаљона, осим једног мањег дијела, разишли су се кућама и тако одбили да се боре против четника.

Непријатељски елементи почели су дизати главу и на осталом подручју територије Среза подгоричког. Да би борба против њих била што успјешнија и да би ред у позадини био обезбијеђен, Штаб Зетског одреда, својом наредбом бр. 3 од 24 фебруара 1942 године, наредио је да се у свим батаљонима формирају ударне чете од најбољих бораца и руководилаца. Њима је стављено у задатак да поведу најенергичнију борбу против окупатора и пете колоне и да осигурају ред у позадини. Поред тога, овим јединицама је наређено да појачају будност, а нарочито да воде рачуна да се у њихов састав не увуку непријатељски елементи, јер као што смо видјели, непријатељ је ту тактику примијенио доста успјешно у Братоножићима и Брскуту и успио да поколеба партизанске јединице са тог терена да их паралише, а то је добрим дијелом био резултат небудности.

Да би се поправила ситуација на подручју Братоножића и Брскута, Штаб одреда наређује Пиперском НОП батаљону „Јоле Пилетић“ да једну своју чету упути у правцу Братоножића и да са тамошњим снагама задржи четничко надирање. Батаљон одмах упућује чету од 55 бораца преко Биоча, и она већ 26 фебруара 1942 године стиже на Пелев Бријег. Тамо је задржано 20 бораца, а осталих 35 је упућено на Вјетарник као појачање братоножићким и лијеворијечким партизанима који су тамо држали положаје.

Послије пристизања дијела ове чете на Вјетарник, одржан је 27 фебруара збор бораца Братоножићко-брскутског батаљона који су се налазили на овим положајима. Збору је присуствовало и неколико сељака из оближњих села. Борци су били већином из Братоножића, а дијелом и Брскута, а било их је свега око 100. Политички комесар батаљона Веселин Лаловић објаснио је борцима ситуацију при чему је нарочито подвукао важност одбране Братоножића и Брскута,

а као задатке батаљона поставио је онемогућавање даљег надирања четника, њихово разбијање и уништење као оружане војске окупатора.

Ефекат није био нарочит. Послије збора остало је свега око 25 бораца. Остали су се под утицајем четничких агената разишли својим кућама. Борци батаљона „Јоле Пилетић" са мањим дијелом бораца Лијеворијечког батаљона[1] и борцима Братоножићко-брскутског батаљона који су остали послије збора, посјели су положаје на Поганим Међама (Вјетарник) према Лијевој Ријеци којом су већ овладали четници.

У току ноћи 27/28 фебруара 1942 године замјеник команданта Братоножићко-брскутског батаљона Батрић Марковић дезертирао је са једном групом бораца из батаљона и прешао четницима. Чим је стигао код њих, пошто је до детаља познавао све положаје које држе партизани, повео је у току исте ноћи четнике и напао на партизанске положаје. Касније се сазнало да се он још раније повезао са четницима, па је чекао најнеповољнији моменат за партизане да пређе четницима. Пошто је изабрао тај моменат, мислио је да ће својим одласком изазвати код партизана потпуно расуло и напуштање положаја.

Четнички напад 28 фебруара 1942 године изненадио је партизане[2] на положајима. Они су, иако изненађени, прихватили и водили борбу, али су се у зору морали под борбом повући у правцу Пелевог Бријега.

Упоредо са овим нападом, друга група братоножићких и брскутских четника извршила је у зору 28 фебруара напад на школу у Пелевом Бријегу. У школи се налазио дио бораца једне чете батаљона „Јоле Пилетић", као и дио бораца Лијеворијечког партизанског

---

[1] Послије ослобођења Лијеве Ријеке, Лијеворијечка чета прерасла је у Лијеворијечки батаљон. Најоданији и најбољи борци са подручја Лијеве Ријеке, у саставу батаљона наставили су бескомпромисну борбу против непријатеља и послије повлачења са свог подручја.

[2] На положајима се налазило око 30 партизана, а остали су се у току ноћи налазили на преноћишту у школи у Пелевом Бријегу и дијелом у сусједним кућама у селу.

батаљона. Ватру на школу су отворили са оближњих доминантних положаја са намјером да онемогуће излазак партизана, али је ватра била доста непрецизна. Партизани су успјели да изиђу из зграде и да заузму положаје. Развила се борба која је трајала цио дан. У школи и сусједним кућама у селу налазио се, поред партизана из Лијеве Ријеке, и један дио избјеглог народа, претежно стараца, жена и дјеце, који је са партизанима из Лијеве Ријеке отступио испред четника. Послије дуже борбе партизани су се повукли на положаје западно од Пелева Бријега, пошто се претходно евакуисало избјегло становништво.

Коловође четничке издаје у Брскуту и Братоножићима били су Владо Ђукић, Насто Дедић и Новица Лазовић, капетани бивше Југословенске војске и Батрић Марковић, полициски писар. Они су уносили панику и деморализаторски дух међу народом и ширили неповјерење и лажи. Тако су успјели да поколебају приличан број мање свјесних бораца који су врло лако постали оруђе у рукама четничких зликоваца.

Партизани из Братоножића напустили су батаљон и повукли се самовољно у своја села гдје су могли привремено да сачувају своје главе. Свега њих 10, већином чланова Партије, повукло се пред надирањем четника.

Наше снаге, са којима се повукао један дио (5 бораца из Лијеве Ријеке, Братоножића и само 5 из Брскута), посјеле су положаје Бобова Глава, сјеверно од села Тримојевића. Од свих партизанских снага које су се повукле формиран је батаљон који је држао положаје: сјевероисточно од села Клопота, источне падине Бобове Главе до лијеве обале ријеке Мораче. Батаљон је на тим положајима задржао даље надирање четника.

Као што се види, настала је врло озбиљна ситуација. Требало је хитно предузети потребне мјере, тим прије што се превирање осјетило и на осталим дијеловима територије Зетског одреда, негдје јаче, а негдје слабије. Уз велику материјалну и војничку помоћ окупатора, четништво је узимало све више маха.

ФОРМИРАЊЕ УДАРНИХ ЈЕДИНИЦА И ДАЉЕ БОРБЕ

Према наређењу Штаба Зетског НОП одреда одмах се приступило формирању ударних чета. Прва ударна чета формирана је крајем фебруара 1942 године на подручју батаљона „Јоле Пилетић" у Пиперима. Њена јачина је износила 65 пробраних бораца. Командир јој је био Милован Матић[3], а комесар Драго Вучинић. Пракса је одмах показала да су овакве јединице врло ефикасне и потребне. Чета је успјешно контролисала терен батаљона и водила борбу против непријатељских елемената, па их је чак неколико и ликвидирала. Остале јединице батаљона држале су страже према непријатељу и осигуравале слободну територију.

Још док су вођене борбе са четницима у Братоножићима, Главни штаб за Црну Гору и Боку предузима, поред већ предузетих мјера Штаба одреда, и друге хитне мјере. Он наређује одреду „Бијели Павле" да одмах упути чету „13 јул" и Ударни батаљон, обоје из Ловћенског одреда[4], у правцу Колашина. Њима је наређено да се ставе под команду Блажа Јовановића који је командовао свим устаничким снагама на овом сектору (Братоножићи и сусједни терен).

Поред овога, друг Милутин је у име Главног штаба за Црну Гору и Боку лично наредио Ловћенском одреду да одмах мобилише што више људства на својој територији и да га упути у Братоножиће за борбу против четника и Италијана, који су надирали из Васојевића. Исто је тако наређено штабовима Љешкопољског и Љешанског батаљона да са својих територија мобилишу што више људства и да их упуте правцем нови пријелаз на р. Зети — Пипери — Биоче — Братоножићи гдје ће се ставити под команду Блажа Јовановића.

Ударни батаљон[5] и чета „13 јул" Ловћенског одреда упућени су 26 фебруара 1942 године из Бјелопавлића у Пипере. Батаљон се нешто задржао у Пипе-

---

[3] Погинуо као командир партизанске чете 1942 године.

[4] Ударни батаљон и чета „13 јул" из Ловћенског одреда раније су упућени на подручје одреда „Бијели Павле" ради борбе против четника Баја Станишића.

[5] Командант батаљона Нико Стругар, полкомесар Марко Шофранац.

рима и дошао у Братоножиће неколико дана касније. Пролазак ових јединица кроз Пипере имао је велики политички значај и много је допринио да се на овом подручју у корјену уништи рад издајничких елемената. Јединице Ловћенског одреда, Ударна чета батаљона „Јоле Пилетић“ и остале јединице батаљона онемогућили су четничким елементима у Пиперима не само рад, већ и опстанак на овој територији. Прикривени издајници са подручја Пипера (поп Милија Лацковић, бивши поручник Никола Ђуровић, чиновник Радевић, бивши потпоручник Вуле Драгичевић и још неки) побјегли су код Италијана у Подгорицу. На тај начин је ситуација у Пиперима рашчишћена и стање се нагло поправило.

Послије задржавања од неколико дана у Пиперима, Ударни батаљон је, у првој половини марта 1942 године, стигао у Братоножиће и ставио се на расположење команданту сектора. Батаљон је одмах посјео доминирајуће висове сјевероисточно од Тримојевића. Он је са осталим јединицама које су се тамо налазиле држао положаје према четницима и Италијанима, а мањим дијелом својих снага вршио је осигурање од евентуалног непријатељског напада са правца Куча.

СИТУАЦИЈА НА ТЕРЕНУ КУЧА

У Кучима је такође настало превирање и то нарочито послије пребацивања преко њихове територије издајника и зликоваца Влада Ђуковића и наредника бивше војске Гаричића (убице професора Марка Биљурића). Ови издајници су дезертирали из партизанских редова за вријеме борби код Матешева. Они су искористили приближавање четника Брскуту и пребацили се у Куче, и ту су се састали са Николом Н. Вујошевићем, бившим полициским писаром, и Димитријем Спахићем, са којима су још од раније одржавали везу. Пошто су се договорили, пребацили су се ноћу код Италијана у Подгорицу. Овај њихов пут имао је за циљ да се потстрекну колебљиви елементи и остали издајници да ступе у акцију и да склоне своје продане главе код Италијана. Мислили су да ће тако

створити још већу пометњу на територији коју су партизани контролисали.

Поред тога, поједини издајници из Куча, по изричитом наређењу Италијана, долазили су у Дољане, Златицу, Медун и Фундину ширећи лажи и измишљотине и уносећи пометњу у народ. Они су долазили са намјером да организују квислиншке јединице за борбу против партизана.

Да би се разобличила непријатељска пропаганда и мобилисале масе на отпор према окупатору и четницима, одржан је 22 фебруара 1942 године народни збор у Кучима у селу Убли, гдје се сакупило око 1.300 лица. Поједини непријатељи Народноослободилачке борбе почели су постављати разна питања са намјером да помоћу њих провоцирају присутне, да проузрокују пометњу и разбију збор. Међутим, одмах се на то реаговало и издајници су се повукли.

На збору је говорио Драгиша Ивановић. Он је изложио политичку ситуацију и рекао да ће партизани водити бескомпромисну борбу против окупатора и да ће партизанска пушка судити сваком издајнику и шпијуну. Присутни су одобрили такав став, па су се са тим формално сагласили и они који су у почетку покушали да разбију збор. Они су то урадили из страха за своје издајничке главе.

Послије збора издајници су продужили са старим разбијачким радом настојећи да за себе придобију што више колебљивих и малодушних елемената. Пропагирали су да ће долазак четника обезбиједити бољи живот и миран опстанак код својих кућа. Нашло се малодушника, шпекуланата, колебљиваца и шићарџија који су приклонили своје главе придржавајући се оне старе фразе из турског времена „покорну главу сабља не сијече“ и ставили су се на расположење четничким зликовцима.

Почетком марта 1942 године четници из Брскута и околине, са територије Мале Ријеке, на челу са Настом Дедићем, капетаном бивше војске, дошли су на Стравче. Са њима је пошло и око 20 Стравчана до села Момча. У овом селу се налазио сарадник окупатора Мојсије Вујадиновић са неколико непријатеља НО

покрета. Сви су они формирали једну групу и упутили се у Безијово, Орахово, Убле, Лијешту и Косор. И поред доста тешке ситуације, дио сељака, припадника батаљона „Марко Миљанов“ из села Момча, Кржање, а нарочито Загреде и Убалца и мањи број из других мјеста остао је чврст и досљедан Народноослободилачкој борби, па се чак и одржао извјесно вријеме на власти.

У Дољанима су четници успоставили своје страже и врло активно радили на преокрету. У осталим селима и засеоцима Куча наступило је превирање. На Биочу је једна група четника поставила стражу према нашој слободној територији. Са пиперске стране — десна обала ријеке Мораче — постојала је партизанска стража. Сад су се страже (партизанска и четничка) налазиле једна наспрам друге, а дијелила их је само р. Морача. Четници су рачунски поступали и пропуштали по неког партизана преко моста, и то само ради тога да не би изазвали револт народа.

Јединице, формиране на територијалној основи, показале су се веома несигурне. Под утицајем непријатељске пропаганде поколебала се већина сељака у Кучима. Они су привремено напуштали партизанске снаге, јер је непријатељ ширио разне измишљотине и обећања, наговарајући сељаке да остану код својих кућа, а и притисак окупатора и четника, као и тешка економска ситуација све су више имали утицаја. Они су то радили са намјером да их што лакше отргну испод утицаја Комунистичке партије и Народноослободилачког покрета, а затим да их наоружају и мобилишу у своје редове.

Четнички елементи у Кучима на челу са Савом Вујошевићем који се тада нарочито истицао, постали су врло активни. Они су успјели да придобију и мобилишу у своје редове чак и извјестан број бораца или руководилаца[6] који су били борци партизанских јединица. Преко њих су вршили утицај на своје рођаке,

---

[6] Поједини руководиоци из чета и штабова батаљона одмах су прешли у издају као Илија Ђ. Ивановић, жандармерски капетан и Ново Р. Ивановић, жандарм. Они су одмах постављени за старјешине у четничким јединицама.

пријатеље и познанике. Парола „остати код својих кућа" узела је маха у Кучима. Поред тога, четници су организовали надзор над партизанима тако да су четничке присталице стално држале страже око кућа партизана. То је још више поколебало повјерење и добронамјерних сељака у снагу партизанских јединица и у великој мјери ометало мобилизацију бораца за ударне јединице.

Велики број припадника батаљона „Марко Миљанов-I" и „Марко Миљанов-II" напустио је партизанске јединице. Неки од њих су се прикривали у први мах код својих кућа, а неки су одмах мобилисани у четнике. У батаљону „Марко Миљанов-I" остало је само око 25 бораца на окупу. Батаљон „Марко Миљанов-II", да би бар донекле обуставио осипање, пребацио се из села Орахова у Медун. То је привремено успорило процес осипања, али се послије неколико дана ситуација поново погоршала. Чете, формиране на територијалној основи, формално нијесу ни постојале.

У оваквој ситуацији скоро неометано роварење четничких елемената имало је видног утицаја. Поред тога, разноразне вијести и неизвјесност учинили су те није спроведена мобилизација, нити су формиране ударне чете. Тако су непријатељски елементи узели пуног маха.

Штаб Зетског НОП одреда указивао је и упозоравао јединице у Кучима на опасност која им пријети од непријатељских елемената. За ово упозорење Штаб одреда је имао основа, јер је био упознат са радом издајника и тиме да су четнички елементи у више наврата покушавали да хватају и разоружавају партизанске курире. Четници су тако настојали да онемогуће везу између Штаба Зетског НОП одреда и партизанских јединица у Кучима. То је дијелом олакшало разорну активност непријатељских елемената који су користили сваку прилику да задају што тежи ударац партизанима.

Половином марта 1942 године четници су уз помоћ окупатора успјели да онемогуће великој већини партизана из Куча да отступе на слободну територију

Пипера. За то вријеме успјело је да се пребаци из Куча у Ријеку Пиперску, према наређењу Штаба одреда, свега око 10 партизана на челу са Драгишом Ивановићем, који је тада био комесар Зетског одреда. По пристизању у Ријеку Пиперску, Ивановић је послао наређење да се и остале снаге из Куча пребаце на слободну територију. Међутим, курири због четника нијесу успјели да доставе наређење јединицама. Скоро сви чланови Партије, скојевци и остали борци батаљона „Марко Миљанов-I" и „Марко Миљанов-II" остали су у Кучима у прилично тешкој ситуацији и неизвјесности и без икакве везе са Штабом одреда и осталим јединицама. Један дио њих је прешао у илегалност и наставио борбу, а остали су се постепено предавали. Неке су четници похватали и предали Италијанима који су их стријељали или интернирали. Неблаговремено формирање ударних јединица и нарастање борбе против четника у тим данима био је пропуст, који је утицао да се не пребаци са терена Куча из батаљона „Марко Миљанов-I" и „Марко Миљанов-II" велики дио добрих и оданих бораца.

Средином марта четници су потпуно овладали Кучима. Они су одмах запосјели положаје према партизанским снагама лијевом обалом ријеке Мораче (од Смоковца до Биоча), лијевом обалом Мале Ријеке, село Поткрш (у Братоножићима), село Клопот. Тако су се преко свог десног крила повезали са четницима у Братоножићима. Чим би четници овладали извјесном просторијом, отпочињали би са мобилизацијом сељака у своје јединице. Припаднике Народноослободилачког покрета су хапсили, убијали или предавали Италијанима да их интернирају.

СИТУАЦИЈА НА ТЕРЕНУ ОПШТИНЕ ЉЕШКОПОЉСКЕ И ДОЊОЉЕШАНСКЕ

И у Љешкопољу су се појавила код извјесног дијела превирања. Да би Штаб Зетског одреда помогао тамошњим партизанским јединицама и да би се зауставило превирање, тих дана је упућен у Љешкопоље

дотадашњи комесар Зетског НОП одреда Владо Раичевић[7].

Поред тога, тамо је формирана ударна чета која је имала задатак да дејствује на територији Љешкопоља и Доњољешанске Нахије. Јачина чете износила је 60 бораца (50 из Љешкопољског, а 10 из Доњољешанског батаљона). Командир чете био је Ђоко М. Радовић, а комесар Муса Б. Бурзан.

Међутим, изразити сарадници окупатора из Љешкопоља (Михаило Мугоша потпуковник бивше Југословенске војске, Димитрије Бољевић жандармериски мајор, Јован Бољевић чиновник), који су се налазили у Подгорици, отпочели су са групом својих сарадника, наоружаних италијанским оружјем и под заштитом италијанских јединица, да упадају у села, врше терор и проналазе и врбују истомишљенике. Они су успјели да окупе нешто изрода и припремали су се да изврше напад на партизанске положаје у Љешкопољу.

Ударна чета и остале јединице Љешкопољског батаљона водиле су борбу против издајника и петоколонаша, али непосредна близина Подгорице много је отежавала успјешну борбу, јер је окупатор свакодневно потхрањивао своје плаћенике и упућивао им појачања.

Ударна чета је упадала у поједина села и обрачунавала се са изродима. Тако је 19/20 марта 1942 године упала у село Толоше и Момишиће и том приликом ликвидирала сарадника окупатора Душана Бољевића из Момишића, који је тамо био дошао по наређењу Италијана.

Припреме за напад Италијана и четника на подручју Љешкопоља и Љешанске Нахије продужене су и даље, и крајем фебруара 1942 године сви знаци су говорили да ће непријатељ извршити скори напад на партизанске јединице. У циљу ометања ових припрема претстраже партизанских јединица код села Подстрана (под командом Бранка Вукчевића, члана бироа љешанске партиске ћелије) извршиле су напад на непријатељске положаје.

---

[7] На мјесто Влада Раичевића за комесара Зетског НОП одреда је постављен Драгиша Ивановић.

По извршеном нападу претстраже су се под борбом повукле на положаје код с. Станисељићи, које су држали Горњољешански и Доњољешански НОП батаљон, и чете радника из Подгорице.

1 марта 1942 године, послије артиљериске припреме и бомбардовања из ваздуха, Италијани су уз помоћ четника отпочели напад правцем с. Подстрана с. Станисељићи. По упаду у с. Подстрана запалили су школу и неколико кућа, а затим су отпочели да пале с. Корнет. Код Барутане (Љешанска Нахија) стријељали су 17 сељака.

Партизанске јединице на положајима код с. Станисељићи, под командом Милована Челебића[8], пустиле су непријатеља да се сасвим приближи њиховом положају, па су отвориле снажну и убитачну ватру, а одмах затим извршиле јуриш, разбиле непријатеља и натјерале га на повлачење. Том приликом убијено је и рањено преко 30 непријатељских војника, а заплијењен је 1 митраљез, 1 пушкомитраљез, 9 сандука муниције и неколико револвера. У борби су се истакли Давид Давидовић, који је са отетом „Бредом" косио непријатељске редове, и Васо Раичковић, замјеник команданта батаљона. На страни партизана погинули су Душан Глобаревић и Крсто Н. Радусиновић, а тешко је рањен замјеник команданта Доњољешанског батаљона, Васо Раичковић[9]. Дан касније погинули су командир Станисељићке чете Никола Богојевић и студент Војислав Ј. Ћетковић.

Благодарећи јуначком отпору наших снага, Италијани и домаћи издајници нијесу успјели да се пробију у Горњољешанску Нахију, већ су присиљени да се повуку у Подгорицу. У овој борби треба истаћи подлу улогу Васа и Мила Вукчевића, бивших официра, Мила Ј. Вукчевића, бившег школског надзорника, и његовог брата Марка (Маја), Милету П. Радусиновића и др., који су за вријеме борбе ширили панику, уносили деморализаторски дух и сарађивали са окупатором.

Партизанске јединице у Љешанској Нахији, формиране на територијалној основи, показале су се при-

---

[8] Погинуо у Петој непријатељској офанзиви 1943 године.
[9] Стријељан у Подгорици 1942 године.

лично нестабилне и нијесу претстављале неке чвршће јединице. Томе су знатно допринијели непријатељски елементи који су се у њима прикрили, а и политички рад за то вријеме није био на висини.

Издајник Васо Вукчевић, мајор бивше Југословенске војске, први је побјегао окупатору. Он се приказивао као непоколебљиви припадник покрета, а тајно је окупљао истомишљенике и преко њих уносио раздор,311>пометњу и неповјерење, при чему је злоупотребљавао повјерење народа и искористио га за свој непријатељски рад. Дезертирао је из партизанских јединица окупатору онда када је, по његовом мишљењу, било највише изгледа да партизанима нанесе највише неприлика. Одмах послије њега пришло је четницима 70 сељака из Доњољешанске Нахије. Сељаци су великим дијелом одмах примили оружје од окупатора и ступили у четничке јединице. Поред тога, било је и појединих бораца партизанских јединица који су се склонили из јединица и прикривали код својих кућа да би сачекали даљи развој догађаја.

СИТУАЦИЈА НА ТЕРЕНУ ЗЕТЕ

Зета је била у тежем положају од ма кога напријед поменутог краја, јер су је Италијани лакше контролисали. То су користили четници и сепаратисти. Издајници Васо Анђушић, Саво Вулетић и други, у правом смислу ријечи, харачили су по њој. Они су са својим господарима завели страховит терор, нарочито над припадницима и симпатизерима Народноослободилачке борбе. Хапсили су и интернирали све припаднике покрета од којих је велики број стријељан.

Међутим, и поред такве ситуације, партизанске јединице су се одржале у Зети, па је чак, 11 марта 1942 године, формирана ударна чета од 70 бораца. Командир чете био је Вуко Божовић, комесар Арсо Мијовић, замјеник командира Васо Алигрудић, а замјеник комесара Саво Божовић.

Истога дана када је формирана, чета је ухватила и ликвидирала познате сараднике окупатора из Зете, Стевана Бечића и Мирка Бољевића, који су били дошли у Зету као претходница четника и Италијана.

Због ликвидације шпијуна извршили су четници и Италијани свирепу одмазду. Поред осталог, потпуно су опљачкали, а затим запалили домове Васа Алигрудића, Арса Мијовића и Љуба Алигрудића. За вријеме ових злочина италијански авиони су бомбардовали село Понор, којом је приликом рањен један сељак и једна дјевојчица. Све ово било је срачунато на то да застраши народ и да га тако одвоји од Народноослободилачке борбе. Но, и поред таквих мјера окупатора и његових домаћих помагача — партизанске јединице су водиле доста успјешну борбу против Италијана и издајника.

Ударна чета Зетског батаљона је 17 марта 1942 године, са извјесним бројем бораца истог батаљона, изненада упала у село Грбавци и том приликом разоружала 6 сељака — разбијача Народноослободилачког покрета. Приликом разоружања неки од ових непријатељских елемената су рањени.

Један партизан добио је, 18 марта, задатак да сљедеће ноћи уђе у село Д. Горицу и да убаци бомбе у кућу гдје су се налазили четници. Овај партизан је исте ноћи убацио 2 бомбе у кућу Влада Мугоше међу четнике који су се картали. Том приликом рањено је више четника, међу којима Петар Мугоша, члан четничког војног суда и Вукашин Мугоша, потпоручник бивше војске, син познатог издајника Михаила Мугоше из Љешкопоља.

Послије ових акција Италијани и четници постали су далеко буднији и појачали су своје страже. Италијани су скоро свакодневно крстарили са својим тенковима кроз села Момишиће и Толошко Поље. Поред тога, похватан је и интерниран извјестан број сељака.

СИТУАЦИЈА КРАЈЕМ МАРТА 1942 ГОДИНЕ

Четници су, нарочито они који су надирали из Васојевића преко Братоножића и Брскута, настојали да придобију што више сељака и да их мобилишу у своје редове. Зато они првих дана нијесу ни предузимали репресалије према онима који су се борили у устаничким јединицама. Они су то радили само због

тога да би прикрили своје праве намјере и да би им што боље успјела мобилизација. Међутим, чим би потпуно овладали одређеном територијом и пошто би успоставили своју крваву власт, предузимали су масовна хапшења, стријељања и интернирања. Они су организовали своје судове и пред њих изводили рањене, ухваћене или заробљене партизане и све оне који су се активно борили против Италијана или који су симпатисали оружану борбу партизана.

Слободна територија се осјетно смањила. Партизанске снаге су држале положаје према удруженим италијанско-четничким снагама које су надирале преко Брскута и Братоножића, као и положаје према италијанском гарнизону у Подгорици. Положаји су се протезали западним дијелом Братоножића, преко села Тримојевића, доминантне коте према Пелевом Бријегу, Вилцу, Клопоту, Поткршу и Биочу. На овим положајима се налазио око батаљон бораца. Предвиђало се да се непријатељ задржи на овим положајима и да се тако створе потребни услови и вријеме за прелазак у противнапад у садејству са партизанским снагама које су водиле борбу у Горњој и Доњој Морачи и сјеверно од Колашина.

Италијани и четници из Подгорице су вршили испаде само да би омели стабилизацију положаја и да би створили психозу несигурности код становништва.

Док су вођене борбе у Братоножићима, једна група из Подгорице, под командом Сава Божовића-Дмитровића, мобилисала је један дио грађана и покушала, 10 марта 1942 године, да нападне на партизанске положаје и да продре на слободну територију. Издајници су извршили напад у два правца. Једна група је пошла из Подгорице у правцу села Стијене, а друга у правцу села Ђурковића. Партизани из Пипера сачекали су ове колоне и послије врло кратке борбе присилили их на повлачење у Подгорицу. Четници су имали три мртва и рањена. Заплијењено је нешто муниције и друге опреме. Партизани су имали само једног рањеног.

Малом броју бораца је било врло напорно и тешко држати положаје који су били прилично развучени.

Борбе, страже, напади, препади, извиђања и контрола подручја помоћу патрола, били су задаци који су се морали даноноћно извршавати. Требало је да сваки појединац уложи максимум напора па да се испуне добијени задаци. И муниција је почела нестајати. Једини начин да се дође до ње био је да се отме од непријатеља. Поред тога, наступила је све тежа економска ситуација. Хране је било све мање. Прибављање хране из богатијих крајева је пресахло, јер је непријатељ углавном њима овладао. Органи власти су били такође исцрпли све своје залихе, а није се располагало средствима за набавку хране. Борци на положајима нијесу добијали хљеб по неколико дана. Њихова се храна састојала углавном од меса прилично слабог квалитета, па и њега није било довољно. Покаткад би се набавило помало кукуруза, било конфискацијом или на неки други начин, и од њега би се справљала каша и давала борцима. Све је ово тешко исцрпљивало борце, па су се многи и разбољели. То је знатно умањило борбеност и ударну снагу јединица.

Четници су заједно са својим господарима постали све офанзивнији. У Љешкопољу је издајник Михаило Мугоша са осталим плаћеницима и уз помоћ италијанских моторизованих јединица овладао селима. Партизани нијесу могли да се са успјехом супротставе бројно јачем, боље наоружаном и добро снабдјевеном непријатељу.

Ситуација у Зети је била врло тешка. Италијани су са четницима овладали са 14 села у Горњој Зети и цијелом Доњом Зетом осим два села, али су и њих послије неколико дана ставили под своју власт. Пошто је непријатељ овладао Зетом, одмах је приступио мобилизацији и све мобилисане сврставао у четничке јединице.

Од свих устаничких снага које су се из Зете, Љешкопоља и Љешанске Нахије, повукле пред знатно надмоћнијим и далеко боље наоружаним снагама Италијана, четника и сепаратиста, формиран је нешто касније батаљон од 127 бораца.

Партизанске снаге које су се налазиле према непријатељу, који је надирао од Колашина, припремале

су се да изврше напад са намјером да потисну удружене италијанско-четничко-сепаратистичке снаге и поново ослободе Брскут и Братоножиће.

За остварење ове замисли руководство партизанских јединица предузело је опсежне припреме. Док су оне вршене, упућени су са положаја и на сопствени захтјев лијеворијечки партизани у правцу Манастира Морачког са намјером да се пребаце преко Прекобрђа на подручје Лијеве Ријеке. Њима је стављено у задатак да се повежу са свим припадницима и симпатизерима покрета, да врше диверзантске акције и да нападају непријатеља из позадине. Ово је урађено због тога да би се активирала борба у позадини непријатеља и појачао партиски кадар на терену.

Партизани са подручја Лијеве Ријеке, на челу са Шћепаном Ђукићем, осим неколико бораца који су задржани у Пиперима, пребацили су се 4 марта 1942 године у заселак Дубочицу (Лутово у Братоножићима), гдје су остали три дана. Одатле су 7 марта 1942 године пошли у правцу Манастира Морачког, а затим преко Сретешке Горе на територију Лијеворијечке општине.

БОРБЕ У БРАТОНОЖИЋИМА У МАРТУ 1942 ГОДИНЕ

Планом дејства против четничко-италијанских снага било је предвиђено да устаничке снаге предузму противнапад на сектору Колашина и Братоножића са циљем да се поврати територија коју су били заузели четници и Италијани.

Командант сектора у Братоножићима према Васојевићима, Блажо Јовановић, обавијештен је да партизанске јединице према Колашину врше опсежне припреме за ослобођење Колашина. Да би олакшао дејства партизанским снагама на правцу Колашина, он је одлучио да пређе у напад са Ударним батаљоном Ловћенског одреда, дијеловима Пиперског батаљона и нешто партизана из Братоножића и Брскута, с тим да се напад изведе са правца Лутова према Вјетарнику и са правца Тримојевића према Пелевом Бријегу.

Партизанске снаге од Тримојевића добиле су задатак да једним својим дијелом изврше притисак на Пелев Бријег и Вјетарник и да задрже четнике који

су наступали са правца Куча. Ради извршења постављеног задатка, ове снаге су посјеле положаје Клопот—Поткрш и одатле извршиле напад на удружене италијанско-четничке снаге. Напад се развијао врло повољно. У току једнодневне борбе ове снаге су успјеле да овладају Братоножићима и да потисну четнике према Лијевој Ријеци и Брскуту. На Вјетарник је постављена посада од 30 бораца, док су остале снаге ангажоване у чишћењу терена и припремале се за напад на Лијеву Ријеку.

Група партизана која се пребацила у позадину на територију Лијеве Ријеке налазила се у врло тешком положају. Окупатор је са четницима вршио јак притисак на наше снаге, а на терену који је држао завео је мјере контроле путем патрола и засједа и организовао своју обавјештајну службу. Како на том терену даље није могла опстати, група партизана, на челу са Шћепаном Ђукићем, покушала је да се са терена Лијеве Ријеке пребаци на терен Братоножићи — Лутово гдје је била слободна територија. При прелазу из Лијеве Ријеке у Братоножиће (јака четничка засједа напала их је 17 марта 1942 године на територији Лијеворијечке општине, приликом пребацивања у с. Лутово) и том су приликом, дајући отпор, погинули Момчило Поповић, Раде Томовић, Мило Вешовић, Рајко Милошевић, Јеврем Милошевић, Деса Аџић и Миљан Милошевић. Посљедњи је пао Шћепан Ђукић. Тешко рањен, водио је борбу до посљедњег метка, а затим, када су му се приближили четници, он је, да им не би пао у руке, упалио посљедњу бомбу и легао на њу. Тако је херојски дао свој живот Шћепан Ђукић са својим друговима у борби против окупатора и његових плаћеника. Погибија ових другова имала је тешких посљедица за Народноослободилачки покрет у Лијевој Ријеци, јер је скоро све руководство изгинуло.

Док су на овом сектору постигнути добри резултати и протјерани четници, код Колашина се десило обрнуто. Тамо су Италијани и четници задали партизанима осјетне губитке и присилили их на повлачење. Између осталих погинули су члан ПК КПЈ за Црну Гору и Боку и секретар ПК СКОЈ-а Будо Томовић,

члан Главног штаба Бајо Секулић, комесар Ровачко-морачког батаљона Лука Симоновић и још неколико руководилаца и бораца.

Одмах послије неуспјеха код Колашина, четничке јединице са подручја Лијеве Ријеке, Братоножића и Брскута извршиле су напад на партизанску посаду на Вјетарнику. Том приликом су четници, под руководством дезертера са Пљевља, издајника Сава Грујића, приказујући се као партизани са партизанским ознакама, успјели на превару да похватају и побију неколико бораца на Вјетарнику. И поред четничке преваре и погибије неколико другова, остатак бораца на Вјетарнику пружио је снажан отпор, али их је напад јачих четничких снага приморао да се повуку на нове положаје према Пелевом Бријегу.

Четници су извршили напад и на остале наше снаге. 21 марта 1942 године вођена је читав дан борба са четницима. Пред јаким притиском четника са правца Лијеве Ријеке и Брскута, партизани су се ноћу 21/22 марта морали повући са подручја у Братоножићима преко ријеке Мораче на слободну територију у Пипере. Ове снаге су се прикупиле у селу Ријека Пиперска. За вријеме ових борби партизани су имали 9 мртвих, међу којима су били комесар чете Ударног батаљона Ловћенског одреда Љубо Поповић и Миливоје Поповић, замјеник комесара Пиперске чете. На страни четника било је више мртвих и рањених, али им број због нашег повлачења није установљен.

Четници су поново овладали подручјем Братоножића, тако да су 23 марта 1942 године држали положаје према ослобођеној територији (Пипери) лијевом обалом ријеке Мораче, од села Лутова до ушћа Зете, и према Даниловграду лијевом обалом Зете од њеног ушћа у Морачу.

СИТУАЦИЈА У ПИПЕРИМА — ФОРМИРАЊЕ УДАРНИХ БАТАЉОНА И ПОВЛАЧЕЊЕ СА ПОДРУЧЈА СРЕЗА

Док су вршене припреме за напад и вођене борбе са четницима у Братоножићима, приступило се, према наређењу Штаба Зетског одреда, од 19 марта 1942 го-

дине, формирању Ударног батаљона Зетског одреда. У њега су примани само они који су били спремни да воде борбу против непријатеља гдје се год укаже потреба, па чак и ван Црне Горе.

Људство за батаљон окупило се 19 марта у селу Ожези у Пиперима, изузев једног дијела који је вршио осигурање. У селу је формиран батаљон. Штаб су сачињавали: командант Војо Тодоровић, комесар Бошко Милутиновић, замјеник команданта Периша Вујошевић, замјеник политичког комесара Драгиша Ивановић.

Батаљон је задржан у Пиперима са задатком да се припреми за напад на четнике и Италијане који су нападали непосредно на Пипере, јер је остала територија већ била напуштена. Непријатељ се концентрисао да на Пипере нападне са свих страна.

У штабу одреда који се налазио на Радовчу и Главном штабу на Гостиљу убрзано су вршене припреме за отступање са тог терена. Ситуација је била врло озбиљна, јер су снаге биле малобројне. Чете Ударног батаљона држале су положаје: Г. Црнци — Стијена — Завала — Ђураковићи — Близна — Ријека Пиперска. На овим положајима су борци Ударног батаљона задржали непријатеља и тако створили вријеме да се приведу крају задње припреме за повлачење са овог подручја на терен Среза никшићког.

22 марта 1942 године су у Штабу Ударног батаљона на Копиљу, у кући Николе Вукашиновића, командант одреда Блажо Јовановић и делегат Врховног штаба Светислав Стефановић одржали састанак са члановима штаба батаљона и још неким руководиоцима. Циљ састанка је био да се штаб батаљона и остали руководиоци упознају са ситуацијом и задацима. Састанак је отпочео око 19 часова. Док је састанак одржаван, борци батаљона су се налазили на положајима. Вјероватно да су Италијани били обавијештени када ће се и гдје одржати састанак, јер, чим је састанак отпочео, Италијани су отворили артиљериску ватру са Горице у правцу гдје се одржавао. Због тога је састанак прекинут, а руководиоци Ударног

батаљона су се вратили у своје јединице и наставили са борбом и задњим припремама за повлачење.

Партизанске јединице су држале положаје и под борбом их напуштале. Оне су се прикупиле код Штаба одреда на Радовчу. Код штаба су се налазила 94 заробљена италијанска војника, које није хтјела да замијени њихова команда и поред тога што је устаничко руководство то неколико пута тражило.

По доласку код Штаба одреда, јединице су помагале да се склоне штампарија, архива одреда и други материјал. Комора је расформирана, јер је претстојао дуг и напоран марш по великом снијегу и врло тешком планинском земљишту.

Четници и Италијани предузели су јаке нападе на партизане. Под јаким притиском, Ударни батаљон се морао повући са територије Пипера правцем Црни Гвозд. Са батаљоном се кретало и руководство Зетског НОП одреда. Ту се батаљон задржао два дана.[10] Међутим, ни у тој пустој планини четници га нијесу оставили на миру. Његови дијелови су морали да одбијају честе четничке нападе.

Из Црног Гвозда батаљон је извршио покрет 1 априла 1942 године преко села Вукотице у правцу Никшићке Жупе. Морало се маршовати по беспутном земљишту, по дубоком снијегу и великој хладноћи.

Тих дана повукао се и батаљон који је формиран са територије Зете, Љешкопоља и Љешанске Нахије, и то у правцу Ставора са намјером да се пробије преко Катунске Нахије и споји са јединицама Ловћенског одреда које су се такође повлачиле. Батаљон се повлачио баш тим правцем, јер је окупатор са четницима држао комуникацију Подгорица — Никшић. Међутим, батаљон је тада расформиран и већи дио бораца и руководилаца враћен је у позадину гдје је наставио борбу против окупатора и четника под врло тешким условима. Од бораца овог батаљона велики дио пао је у руке непријатељу, који их је побио и интернирао. Мањи дио је остао на терену и наставио

[10] На Црном Гвозду је Блажо Јовановић одредио да се врате у Пипере за позадински политички рад Блажо Марковић, Станка Поповић и још неки другови и другарице.

борбу у илегалности под врло тешким околностима, док се свега неколико бораца и руководилаца пробило са Ловћенским одредом.

Крајем марта и првих дана априла, када се повлачио Први ударни батаљон Зетског одреда, повлачиле су се и јединице одреда „Бијели Павле“ са подручја Среза даниловградског у правцу планине Прекорнице и Пониквице према Никшићкој Жупи (село Мораково).

За вријеме повлачења и да не би доживјели изненађење од четника, Први ударни батаљон Зетског одреда и батаљон одреда „Бијели Павле“ одржавали су међусобну сталну везу помоћу патрола и курира. Окупатор је са четницима надирао за партизанским снагама од Подгорице, Даниловграда, Цетиња, Никшића и Колашина, са намјером да их окружи и уништи. Ипак, и поред врло тешких услова (недостатак хране, муниције и друге опреме, велика разлика у односу снага, исцрпеност бораца, итд.) наше снаге су успјеле да се пребаце на слободну територију Никшићког и дјелимично Дурмиторског одреда. На новој просторији настављена је, уз најтешњу сарадњу са одредима и органима власти, борба против окупатора и домаћих издајника. Приликом повлачења кроз данонoћну борбу нанесени су непријатељу велики губици.

Најбољи и најборбенији синови и кћери из Среза подгоричког наставили су и даље бескомпромисну борбу против окупатора и домаћих издајника. Они су се највећим дијелом морали повући са свога подручја, и наставили су борбу под другим условима, у пролетерским бригадама наше непобједиве војске, ријешени да се врате у свој родни крај као побједници над удруженим непријатељима наших народа.

ОСМИ ДИО

КРАТАК ОСВРТ НА ДАЉИ ТОК ДОГАЂАЈА

ДЕЈСТВА ЈЕДИНИЦА КОЈЕ СУ СЕ ПОВУКЛЕ СА ТЕРИТОРИЈЕ СРЕЗА

Од партизанских јединица које су постојале на територији Среза, приликом напуштања територије, крајем марта и почетком априла 1942 године, повукао се само Први ударни НОП батаљон, који је био попуњен углавном борцима из Пипера, а дијелом и борцима из Куча и Подгорице. Батаљон је био јачине више од 140 бораца. Са територије Среза повукло се још око 25 бораца под командом Спаса Дракића из Другог ударног НОП батаљона (попуњен из Зете, Љешкопоља, Љешанске Нахије и Подгорице), који су се пребацили у састав Ловћенског НОП одреда и касније ушли у састав Четврте црногорске бригаде, и око 30 бораца и руководилаца који су се налазили: при Штабу Зетског НОП одреда; Главном штабу НОП одреда за Црну Гору и Боку и ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак. Поред овога, приликом формирања 1 пролетерске бригаде, са територије Среза подгоричког ушло је у њен састав преко 150 бораца.

Приликом повлачења јединица и пролаза кроз села, велики дио сељака, наших симпатизера и пријатеља Народноослободилачке борбе, веома се тешко растајао са партизанима. Из разговора са њима увидјело се да они тешка срца примају власт окупатора и четника послије неколико мјесеци функционисања народноослободилачких одбора и живота са партизанима.

Послије повлачења са подручја Среза подгоричког настављене су борбе на терену Среза никшићког, чије су се јединице повезале са јединицама одреда „Бијели Павле“ и Никшићког НОП одреда. Борбе на овој територији, а и касније, дјелимично и на терену срезова Даниловградског и Подгоричког, продужене су све до напуштања Среза никшићког, маја мјесеца 1942 године, када су јединице са територије Среза подгоричког ушле у састав Четврте и Пете црногорске бригаде, које су ускоро формиране.

Укупан број бораца који су се налазили у партизанима (Прва пролетерска, Четврта и Пета црногорска бригада и на терену Среза) износио је преко 500.

СТАЊЕ НА ТЕРИТОРИЈИ СРЕЗА ПОСЛИЈЕ ПОВЛАЧЕЊА

Ослободилачка борба на територији Среза није престала послије повлачења главних партизанских снага. Борба је настављена под сасвим другим условима.

На терену Среза остао је Други ударни НОП батаљон, који се у моменту напуштања територије налазио на простору Љешкопоље — Љешанска Нахија. Сем овога, на терену су још остали: извјестан број теренских јединица са дијелом бораца који нијесу ступили у ударне батаљоне и извјестан број чланова Партије, као партиско руководство, који су добили задатак да организују и развију рад и дјелатност партиских организација на подручју Среза подгоричког.

РЕПРЕСАЛИЈЕ ОКУПАТОРА И ЧЕТНИКА

У јеку непријатељске офанзиве на наше снаге, које су се повукле на територију Среза никшићког, на терену Подгоричког среза, као и осталим срезовима, настао је страховити терор и притисак од стране Италијана и четника. Настало је хапшење и интернација, као и стријељање, и то у првом реду припадника Народноослободилачке борбе који су остали на терену, а нијесу ступили у њихове редове, као и чланова партизанских породица. Да би још више појачали притисак на масе, почели су, с једне стране, сво-

јим присталицама да дају разна требовања, јер је народ иначе био економски страховито исцрпен, а с друге стране, да врши страховити терор над партизанским породицама. Све ово је имало обрнут ефекат од онога што су га окупатор и четници очекивали, јер су масе увидјеле да је четничка издаја достигла кулминацију. Оне су увидјеле најтјешњу сарадњу четника са окупатором који их је снабдијевао оружјем и муницијом, храном и одјећом и свим другим ратним потребама.

Под оваквим условима живота и рада један дио бораца ранијих припадника теренских јединица, под јаким притиском Италијана и четника, и из страха, пришао је четницима, а огромна и основна маса остала је доследно уз Народноослободилачки покрет, али је од ових већина похватана и интернирана или стријељана, а мањи дио остао и наставио са илегалним животом заједно са партиским руководством које је по директиви ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак остављено на терену. Таква тешка судбина задесила је и борце Ударног батаљона са терена Зете, Љешкопоља, Љешанске Нахије и Подгорице, који су враћени на терен.

ОЖИВЉАВАЊЕ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ ПОКРЕТА

У таквој ситуацији Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак развио је своју дјелатност преко партиских руководстава у циљу организационог учвршћивања партиске организације на терену. Правилно објашњавање линије борбе и раскринкавање четничке издаје и намјера Италијана, чему је допринио увелико и сам поступак окупатора и четника, учинили су да су масе поново увидјеле сву оправданост Народноослобидалчке борбе. Тијесним повезивањем са масама, у првом реду преко партизанских породица које још нијесу биле стријељане или интерниране, а затим и преко осталих симпатизера, створило се повјерење у масама да партизани нијесу уништени и да воде и да ће водити бескомпромисну борбу до коначног ослобођења.

На окупираној територији је рад илегалаца био веома отежан, нарочито у првим данима, јер је окупатор непрекидно настојао да разбије свако повезивање, чак и сељака у селима, тако да је сваки састанак или сусрет два или три лица у кући или на путу био коментарисан од стране четничких издајника који су са окупатором предузимали репресалије. Но, касније, када су се успоставиле везе у разним селима и засеоцима са појединцима — друговима и другарицама припадницима НОП или блиским симпатизерима, утицај Партије и Народноослободилачког покрета све се више проширивао. Кроз правилно објашњавање ситуације на терену и коментарисањем поступака окупатора и четника стицано је повјерење у партизане и снагу Народноослободилачког покрета.

Прекид везе и преношење борбе са терена Среза подгоричког на други терен и неизвјесност у погледу ситуације наших снага, отежавали су ситуацију и рад илегалних радника на терену, јер се није имало конкретних података о снази и јачини наших јединица и организационим промјенама које су услиједиле. Но, ипак је снага Народноослободилачког покрета правилно оцјењивана и праведност борбе правилно подвлачена. Са великим оптимизмом приступало се у првом реду појединцима, касније и масама, и говорило о нашим успјесима, што је увелико помогло да се масе, наравно пријатељски расположене за Народноослободилачки покрет, не поколебају, већ да остану досљедне и истрајне у Народној револуцији.

Пропаганда окупатора о разбијању и уништењу партизанских снага, иако је била врло јака, није имала довољно утицаја на масе, али је страх од репресалија био пресудан. Ово тим прије што је у току јуна, јула, августа и септембра 1942 године окупатор вршио мобилизацију свег способног људства за борбу против партизана и слао га у друге крајеве (у Херцеговину и Босну), што је био знак да су наше снаге јаке и да треба и посљедње резерве мобилисати за борбу против њих. И ово је био један од јаких аргумената којима се објашњавала ситуација Народноослободилачке борбе, јер се постављало питање: „против кога се боре ако су пар-

тизани уништени; а партизани се једино боре у нашој земљи против окупатора и њихових слугу". Оружане акције у тим условима биле су врло тешке, те се ишло у првом реду на повезивање са масама и учвршћивању симпатије за Народноослободилачки покрет, да би се затим, када се база довољно прошири, приступило и формирању јединица за оружану борбу против окупатора.

УСПОСТАВЉАЊЕ ВЕЗЕ СА ЈЕДИНИЦАМА ВАН ТЕРИТОРИЈЕ СРЕЗА, ФОРМИРАЊЕ НОВИХ ЈЕДИНИЦА И УКЉУЧЕЊЕ У НОВ

У овом периоду осјетила се хитна потреба за повезивањем са нашим снагама које су напустиле територију Црне Горе. Ово је требало учинити да би се партиско руководство упознало са развојем Народноослободилачке војске, њеним борбама и успјесима, а с друге стране, да би се Врховни штаб и Главни штаб НОП одреда за Црну Гору и Боку обавијестили о ситуацији на територији Црне Горе. У том је циљу ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак, који се тада налазио у Пиперима, послао Луку Вучинића, Петра Секулића[1] и Рада Бошковића[2] са задатком да ухвате везу са нашим снагама. Они су, послије врло напорног и тешког пробијања, излажући се највећим опасностима, и поред четничког и усташког настојања да их побију, успјели да се повежу са нашим снагама и обавијесте их о ситуацији на терену.

Крајем октобра 1942 године дошао је из Централне Босне у Црну Гору са једном групом Блажо Јовановић, који је био у пролазу за Албанију, и упознао партиско руководство са ситуацијом наше Народноослободилачке борбе и огромним успјесима постигнутим у раздобљу од напуштања територије Среза, о чему се врло мало знало на терену. Његов долазак унио је више динамичности у рад на развој Народноослободилачке борбе на терену. Активизирани су руководиоци у погледу дубље продорности у масе и легализовања у

---

[1] Погинуо код Коњица (Босна) 1942 године.
[2] Погинуо на Сутјесци 1943 године.

појединим мјестима гдје је био претежно елеменат пријатељски расположен према НОБ.

На терену Среза, Партија је крајем 1942 и почетком 1943 године развила врло живу активност у раду на развијању Народноослободилачке борбе и формирању војних јединица. Оваква активност Партије и партиских организација омогућила је да се већ почетком 1943 године формира на терену Среза један батаљон који је ушао у састав Зетског НОП одреда који је формиран по трећи[3] пут. У састав Зетског НОП одреда ушле су и јединице истовремено формиране и на терену Среза даниловградског. Тако је Партија, априла мјесеца 1943 године, формирала на терену и у позадини прве јединице након отступања наших снага са територије Среза.

Ово формирање је услиједило у јеку Четврте непријатељске офанзиве, када су наше главне снаге продрле у Херцеговину и Црну Гору и у том налету имале огромних успјеха у разбијању непријатељских снага. У врло кратком временском периоду организационо су учвршћене јединице Зетског НОП одреда, те су отпочеле да воде борбу са четницима који су били мобилисани у циљу спречавања наших снага да продру на територију Среза.

Приликом доласка 2 пролетерске и 3 НО ударне дивизије на терен Црне Горе, Штаб Зетског одреда повезао се са првим њиховим дијеловима и тражио хитну помоћ у циљу разбијања четничке групације која је држала фронт на терену Пипера и Бјелопавлића. 13 маја 1943 године два батаљона Зетског НОП одреда учествовала су заједно са 2 пролетерском и 3 НО ударном дивизијом, у разбијању четника који су држали фронт у рејону Пипери—Бјелопавлићи. 15 маја 1943 године, у наставку борби, разбили су италијанске снаге код с. Биоча (у рејону с. Мрка) у којој је борби непријатељ имао 339 мртвих и 400 заробљених војника. Заплијењен је велики број минобацача и 10 топова.

---

[3] Прво формирање Зетског одреда било је у времену развоја устанка, а друго у времену боравка јединица са територије Среза подгоричког у Никшићкој Жупи (13 априла 1942).

Ове борбе имале су огроман значај за ометање непријатеља у извршењу његовога плана у Петој офанзиви, јер је непријатељ био доведен у неизвјесност у погледу правца пробијања наших снага, и изазвале су извјесне промјене у плану распореда његових јединица. Послије ове акције, јединице Зетског одреда су ушле у састав 5 црногорске бригаде у Петој непријатељској офанзиви.

ДАЉИ РАД НА РАЗВОЈУ НОБ И ДОПРИНОС СРЕЗА

Приликом напуштања терена Среза подгоричког у току Пете непријатељске офанзиве, један дио партиског руководства је остао на терену, а један дио се повлачио са главнином. Послије борбе на Сутјесци и пробијање наших снага из обруча, један дио бораца се вратио на терен са партиским и војним руководиоцима, настављајући поново на терену рад на организовању војних јединица и развијању политичког рада у масама. На терену Среза подгоричког налазио се Окружни комитет Партије. Он је у заједници са војним руководиоцима, одређеним за формирање партизанских јединица у позадини, успио да са терена Среза подгоричког и даниловградског формира један батаљон који је живио војничким животом, изводио успјешне акције и ујесен 1943 године, приликом доласка наших снага из Босне, ушао у састав 5 цоногорске бригаде.

Од преосталих јединица на терену формиране су нове чете, а приликом капитулације Италије 1943 године формирани су са терена Среза подгоричког и даниловградског три нова батаљона и Штаб Зетског НОП одреда (по четврти пут), који је руководио овим теренским јединицама. Одмах, још приликом формирања, Штаб одреда је са око 45 бораца извршио напад на два италијанска батаљона на Гостиљу; том приликом су партизани разбили ове италијанске јединице, заробили око 500 војника и заплијенили цјелокупно наоружање са комором од 450 коња и мазги натоварених разном војном опремом. Ови италијански батаљони имали су задатак да се пробију преко Пипера и Роваца у правцу Колашина и Берана и да се повежу

са италијанском дивизијом „Венеција“, која је извјесно вријеме остала на страни Нијемаца у даљем вођењу борбе против Народноослободилачке војске.

Зетски НОП одред је у овој ситуацији држао велики дио слободне територије и водио борбу са окупатором и четницима. Истовремено је организована и народна власт (народноослободилачки одбори гдје су били престали), која је почела активније да ради и извршава своје задатке. Приликом доласка наших снага на терен Среза даниловградског, повезале су се јединице Зетског НОП одреда са јединицама 5 црногорске бригаде и учествовале у борбама које је она изводила на терену Среза даниловградског и подгоричког.

Тих дана услиједило је формирање нових бригада, те је Зетски НОП одред са терена Среза подгоричког дао један батаљон (3 батаљон Зетског НОП одреда) у састав 6 црногорске народноослободилачке ударне бригаде, која је формирана новембра мјесеца 1943 године. Одред је из својих јединица издвојио још један дио људства за попуну 5 црногорске бригаде.

На терену је Одред изводио акције против окупатора и његових слугу, држао слободну територију, вршио мобилизацију са ослобођене и неослобођене територије и формирао нове јединице. Ове јединице прекаљивале су се извјесно вријеме на терену у борбама против окупатора и домаћих издајника. Оне нијесу имале карактер теренских јединица у оном смислу какав су имале прве теренске јединице 1941 године, већ карактер ударних јединица, јер је људство живјело на окупу — војничким животом, а јединице су изводиле акције свуда на терену гдје се указала потреба. На ослобођеној територији приступило се формирању команди мјеста и усклађивању рада органа власти и војних јединица. Све снаге и рад на терену били су усмјерени на борбу против окупатора и домаћих издајника, на мобилизацију бораца за јединице и учвршћење народне власти.

Зетски НОП одред је од мобилисаног људства са свог терена формирао јединице, изводио акције и послије учвршћења својих јединица упућивао их у бригаде (6, 7, 8, 9 и 10, као и у 1 бокељску и 4 и 5 цр-

ногорску), било као јединице, групе или појединце. Он је наставио са својим функционисањем на терену и када је извршена пуна мобилизација свих припадника НОП. У том је периоду приступљено формирању Команде подручја и команди мјеста које су функционисале као војни органи на терену уз најтјешњу сарадњу и помагање јединицама Народноослободилачке војске које су оперисале на дотичној просторији.

Тако је и Срез подгорички у току Народноослободилачке борбе и Револуције дао видан допринос ослобођењу наших народа и стварању наше Народне армије и револуционарне народне власти.

У тешким оружаним борбама од 1941—1945 године вођеним широм наше земље против завојевача и домаћих издајника, најбољи синови и кћери из Подгоричког среза положише своје животе за слободу, братство и јединство наших народа

Ајковић Ђ. Андрија,	1944 Будва
Ајковић М. Мирко,	1944 Миљковац
Алибалић Б. Бута,	1942 Грбавци
Алигрудић Ђ. Вељо,	1943 Вуковци
Алигрудић З. Љубо,	1942 код Купреса
Алигрудић И. Васо,	1942 Метеризи
Алигрудић П. Бранко,	1945 Босна
Андрић Ј. Светозар,	1942 Буроње
Андрић Марко,	1942
Асановић Б. Михајло,	1944 Косови Луг
Асановић В. Иван,	1945 Ђаково
Асановић В. Љубица,	1944 Беране
Асановић П. Блажо,	1944 Пипери
Асановић С. Коста,	1941 Пљевља
Асановић С. Милош,	1945 Загреб
Асановић Ф. Михајло,	1943 Сутјеска
Аџић В. Миливоје,	1942 Матешево

Аџић М. Вуле,	1942 на Матешеву
Аџић С. Деса,	1942 Птич — Л. Ријека
Башовић М. Милинко,	1944 Мојковац
Беговић М. Блажо,	1944 Шабац
Белевић В. Љубомир,	1944 Дрвар
Белевић Н. Вељо,	1944 Мркоњић Град
Белевић Н. Стеван,	1941 Кучи — Загреда
Берилажић Ј. Марко,	1943 на Сутјесци
Беђовић Х. Алија,	1944 Милешу
Бечић Ј. Спасо,	1943 код Колашина
Бешић Ј. Владо,	1944 Биоче — Пипери
Бешић Ј. Олга,	1943 Дрвар — Босна
Бешић Н. Радован,	1942 Пива
Бијелић Лука,	
Биљурић М. Марко,	1942 Брскут
Биљурић М. Неда,	1942 Тара
Богојевић М. Јован,	1944 Станисељићи
Богојевић М. Никола,	1942 Станисељићи
Богојевић Т. Стево,	1942 Станисељићи
Божовић Б. Војин,	1942 Горичани
Божовић И. Војин,	1942 Београд
Божовић Ј. Вукосав,	1943 Сеоца — Пипери
Божовић Ј. Радуле,	1943 Сутјеска
Божовић Ј. Рашко,	1942 Кучи — Орахово
Божовић Ј. Спасо,	1943 Сутјеска
Божовић К. Јован,	1941 Тријебач — Пипери
Божовић М. Василија,	1944 Сјеница — Санџак
Божовић М. Васо,	1945 Кичево — Македонија
Божовић М. Ђорђије,	1944 Пипери
Божовић М. Машан,	1941 Пљевља
Божовић М. Милош,	1942 Кључ — Босна
Божовић М. Радомир,	1942 Романија
Божовић М. Саво,	1944 Крново
Божовић П. Бранко,	1945 Карловац
Божовић П. Владо,	1944 Сријем
Божовић П. Милан,	1945 Сријем
Божовић Р. Славко,	1945 Хрватска
Божовић С. Божо,	1943 Вјетарник
Божовић С. Вујадин,	1942 Романија
Божовић С. Радоје,	1944 Крново

Божовић Т. Саво, 1943 Сутјеска
Бољевић А. Рако, 1944
Бољевић Б. Стојан, 1944
Бољевић Б. Шпиро, 1942
Бољевић В. Живко, 1943
Бољевић З. Гавро, 1945
Бољевић И. Михаило, 1944 Горњи Дубац — Србија
Бољевић J. Милорад, 1944 Стијена — Пипери
Бољевић J. Саво, 1945 Никшић
Бољевић К. Владо, 1945
Бољевић М. Милорад, 1942 Жупа — Никшић
Бољевић М. Стево, 1943 Сутјеска
Бољевић П. Зарија, 1943 Сутјеска
Бољевић П. Марко, 1943 Стијена — Пипери
Боричић J. Бошко, 1942 код Матешева
Боричић Н. Радоје, 1945 код Сарајева
Брајовић Њ. Петар, 1943 Сутјеска
Браковић Л. Радосав, 1945 Сарајево
Брацановић В. Милан, 1943 Сутјеска
Брацовић М. Милан, 1944 Сињајевина
Брковић J. Мило, 1941 Пљевља
Брковић М. Мило, 1945 Горажде
Брновић Ф. Михаило, 1943 Пљевља
Брновић Ф. Петар, 1943 Романија
Булатовић З. Драгутин, 1943 Гарач
Булатовић Н. Лука, 1944 Гарач
Бурзан Б. Милорад—Муса, 1943 Сутјеска
Бурзан М. Митар, 1944 Македонија
Бурзановић М. Љубо, 1944 код Цетиња
Бурзановић М. Милован, 1944 Шабац
Бурзановић П. Душан, 1944 Бијело Поље
Бурзановић Т. Душан, 1945 Трст

Велашевић Т. Миливоје, 1942 Нова Варош
Велимировић М. Бранко, 1943 Сутјеска
Вешовић Мило, 1942 Птич — Л. Ријека
Видаковић В. Станко, 1941 Пљевља
Влаховић М. Бранко, 1942 Лубница
Влаховић П. Владо, 1943 Херцегнови
Влаховић П. Марија, 1942 Андријевица
Влаховић Р. Милија, 1941 Босна

Врбица Ђина,	1943	Теслић
Вујадиновић Н. Сретен,	1944	Загарач
Вујановић Ђока — Ђокица,	1942	Горњи Вакуф
Вујачић А. Драго,	1944	Италија
Вујачић И. Косто,	1944	Италија
Вујачић К. Бранко,	1943	код Вилића Гувна
Вујачић М. Лука,	1945	Гарешница НРХ
Вујовић А. Илија,	1944	Васојевићи
Вујовић Ј. Душан,	1944	Пипери
Вујовић К. Вељко,	1944	Веља Страна
Вујовић Т. Маркиша,	1943	Сутјеска
Вујошевић П. Радомир,	1943	Сарајево
Вујошевић А. Ђорђија,	1943	Гарач
Вујошевић Ђ. Иван,	1944	Стијена Пиперска
Вујошевић З. Радосав,	1943	Пипери
Вујошевић И. Зарија,	1943	
Вујошевић И. Станко,	1944	
Вујошевић Л. Саво,	1944	Беране
Вујошевић М. Јово,	1943	Чакор
Вујошевић М. Милосав,	1944	Планиница — Л. Ријека
Вујошевић М. Митар,	1941	Санџак
Вујошевић Н. Бранко,	1944	Вјетарник
Вујошевић Н. Душан,	1944	
Вујошевић Н. Саво,	1941	Дурмитор
Вујошевић П. Велиша,	1941	Фундина
Вујошевић П. Радомир,	1944	Трново — Босна
Вујошевић Р. Вукашин,	1944	Стрмац
Вујошевић Р. Милорад,	1944	Санџак
Вукадиновић Јулка,	1942	Ново Село
Вукадиновић Л. Радивоје,	1943	Забјело
Вукановић Н. Ђорђије,	1941	Рогами — Пипери
Вукановић С. Јован,	1943	Романија
Вукашиновић М. Перо,	1943	Сутјеска
Вукашиновић Н. Спасоје,	1942	Санџак
Вукашиновић П. Анђуша,	1943	Сутјеска
Вукашиновић П. Стоја,	1943	Сутјеска
Вуковић Б. Радомир,	1944	Ријека
Вуковић Ђ. Велимир,	1944	Никшић
Вуковић Ј. Павле,	1943	Казновица — Пипери
Вуковић Н. Радуша,	1941	Пипери
Вуковић П. Нико,	1943	Ђурковићи — Пипери

Вукославовић З. Милош, 1942 Биоче
Вукотић К. Бошко, 1944 Казновица — Пипери
Вукотић М. Драгутин, 1943 Васојевићи
Вукотић М. Лука, 1944 Зета
Вукотић П. Љубо, 1942 Црнци — Пипери
Вуксановић Т. Милован, 1943 Сутјеска
Вуксановић Филип, 1941 Доп. Плоча
Вукчевић А. Драго, 1944 Радовник
Вукчевић А. Спасоје, 1942 Чачак
Вукчевић Б. Лабуд, 1944 Пипери
Вукчевић Ђ. Веселин, 1945 Жабљак
Вукчевић Ђ. Ђуриша, 1944 Кучи
Вукчевић Ђ. Марија, 1944 Толоши
Вукчевић Ђ. Милош, 1944 Толоши
Вукчевић Ђ. Спиро, 1943 Бајрамовица
Вукчевић Ж. Марко, 1942 Станисељићи
Вукчевић И. Љубица, 1945 Пива
Вукчевић И. Љубомир, 1944 Словенија
Вукчевић Ј. Благо, 1944 Ровца
Вукчевић К. Веселин, 1944 Братоножићи
Вукчевић Л. Веселин, 1944 Братоножићи
Вукчевић Л. Милена, 1944 Прогоновићи
Вукчевић М. Милован—Бенес, 1944 Млиништа
Вукчевић М. Милутин,
Вукчевић М. Перо, 1942 Нова Варош
Вукчевић М. Спасоје, 1944 Веља Страна
Вукчевић Н. Живко, 1941 Пљевља
Вукчевић Н. Урош, 1944 Прогоновићи
Вукчевић П. Јаков, 1945 Огулин
Вукчевић Р. Петар, 1944 Љешанска Нахија
Вукчевић С. Лазо, 1944 код Бијелог Поља
Вукчевић С. Радоје, 1944 Дрвар
Вукчевић Т. Видак, 1944 Копаоник
Вулевић Т. Ђока, 1943 Кршево
Вучевић Н. Милован, 1941 Босна
Вучинић Ђ. Стево, 1943 Рогами — Пипери
Вучинић Ј. Светозар, 1944 Учка
Вучинић Ј. Цветко, 1944 Истра
Вучинић М. Драшко, 1945 Мојковац
Вучинић М. Јелена, 1943 Сутјеска
Вучинић М. Љубица, 1945 Матешево

Вучинић М. Милан, 1944 Луково — Прага
Вучинић Т. Марко, 1943 Сутјеска
Вучинић Ф. Владо, 1944 Матешево
Вучинић Ф. Новак, 1945 Сремска Митровица
Вучковић П. Зако, 1944 Кучи

Глигоровић Б. Мило, 1943 Сутјеска
Глигоровић М. Велизар, 1943 Сутјеска
Глобаревић С. Душан, 1942 Станисељићи
Гогић П. Ђуро, 1943 Иван Седло — Босна
Гојенић Ђ. Бранко, 1942 Трубјела
Гошовић А. Радисав, 1942 Србија
Гошовић Б. Блажо, 1942 Босна
Гошовић Ђ. Видак, 1942 Беране
Гошовић Ђ. Гојко,
Гошовић Ђ. Спасоје, 1943 Сутјеска
Гошовић М. Вукић, 1943 Сутјеска
Гошовић М. Саво, 1944 Веруша
Гошовић Р. Раде, 1943 Сутјеска
Гошовић Р. Томо, 1943 Кржања — Кучи
Грбавчевић В. Мијат, 1944
Грујић М. Грујо, 1943 Босна
Грујић М. Радован, 1944 Кучи
Грујић М. Светозар, 1943 Босна
Грујић П. Војо, 1943 Калиновик

Дабановић Ј. Велиша, 1944 Италија
Дабановић С. Божидар, 1945 Бар
Давидовић Л. Давид, 1943 Сутјеска
Давидовић С. Крсто, 1945 Скопље
Дакић Р. Павић, 1943 Сутјеска
Дамјановић К. Бранко, 1942 Вјетарник
Дармановић Јовица, 1944 Мојковац
Дармановић М. Вуксан, 1944 Крново
Дармановић Милисав, 1944 Андријевица
Дармановић Н. Радисав, 1944 Матешево
Дедић В. Бранко, 1943 Сарајево
Дедић Д. Богослав, 1944 Санџак
Дедић Ђ. Милош, 1944 Санџак
Дедић М. Арсо, 1945 Босна
Дедић Н. Драгослав, 1944 Санџак

Дедић Н. Љубомир,	1944 Беране
Дедовић М. Бранка,	1943 Босна
Домазетовић Ђ. Вујадин,	1942 Невесиње
Драгићевић В. Зора,	1944 Босна
Драгићевић М. Василије,	1944 Пјешивци
Драгићевић П. Веко,	1944 Дрвар — Босна
Драгићевић П. Љубо,	1944 Мојковац
Драгићевић Р. Милорад,	1942 Васојевићи
Драгићевић С. Ђорђије,	1943 Љешанска Нахија
Драговић Н. Војислав,	1943 Србија
Дракић С. Драго,	1944 Беране
Дујовић Д. Војин,	1944 Кучи
Дујовић М. Симо,	1942 Купрес
Дујвић Р. Раде,	1942 Матешево
Дујовић С. Јоле,	1944 Доња Морача
Дурковић Војин,	1943 Јајце
Ђелој Н. Љуца,	1944 Дечић
Ђерковић А. Драгић,	1941 Матешево
Ђерковић М. Михаило,	1941 Босна
Ђикановић И. Драго,	1941 Пљевља
Ђикановић И. Милан,	1942 Г. Горица
Ђукановић В. Новица,	1944 Острог
Ђукановић И. Спасо,	1944 Италија
Ђукановић С. Ђуро,	1943 Братоножићи
Ђукић Бранко,	1942 Бијело Поље
Ђукић И. Радован,	1943 Никшић
Ђукић М. Војин,	1941 Пљевља
Ђукић М. Милосав,	1944 Андријевица
Ђукић М. Михаило,	1941 Завала — Пипери
Ђукић Н. Миленко,	1944
Ђукић П. Милета,	1943 Србија
Ђукић П. Шћепан,	1942 Птич — Л. Ријека
Ђукић Р. Мића,	1944 Рогами — Пипери
Ђурашевић М. Васо,	1945 Сарајево
Ђуретић Ј. Вељко,	1944 Карловац
Ђуретић М. Станко,	1944 Бијело Поље
Ђурић М. Богић,	1944 Санџак
Ђуришић Б. Милован,	1944
Ђуришић В. Ђуро,	1944 Босна
Ђуришић С. Драго,	1941 Ужичка Пожега

Ђуришић С. Косто,	1944 Загарач
Ђуришић С. Вукале,	1944 Загарач
Ђуришић С. Филип,	1944 Загарач
Ђуровић Б. Ђорђије,	1944 Шаховићи — Санџак
Ђуровић Ђ. Василије — Вако,	1943 Зеленгора
Ђуровић Ђ. Вукашин,	1943 Романија
Ђуровић Ђ. Марко,	1943 Романија
Ђуровић З. Јово,	1941 Веље Брдо
Ђуровић М. Велиша,	1942 Ужице
Ђуровић М. Видоје — Кеша,	1942 Вис — Бјелопавлићи
Ђуровић М. Ђуро,	1943 Јабланица
Ђуровић П. Анђа,	1944 Рогами — Пипери
Златичанин Ј. Васо,	1942 Босна
Златичанин Ј. Милан,	1942 Острог
Златичанин С. Радомир,	1944 Толоши
Зоњић Р. Милош,	1941 Матешево
Ивановић Б. Миладин,	1945 Херцегнови
Ивановић Б. Миљан,	1941 Кучи
Ивановић Б. Радомир,	1944 Братоножићи
Ивановић В. Милан,	1942 Доњани
Ивановић В. Радомир,	1941 Скадар
Ивановић Г. Василије,	1945 Босна
Ивановић Д. Милева,	1941 Кржања — Кучи
Ивановић Живко,	1943 Сутјеска
Ивановић З. Митар,	1944 Далмација
Ивановић Ј. Блажо,	1942 Босна
Ивановић М. Војин,	1943 Сутјеска
Ивановић М. Илија,	1944 Загарач
Ивановић М. Милорад,	1943 Медун
Ивановић М. Михаило,	1943 Бока Которска
Ивановић М. Радоња,	1944 Братоножићи
Ивановић М. Рашко,	1944 Планиница
Ивановић Н. Сава,	1944 Сјенице
Ивановић П. Милун,	1941 Кучи
Ивановић П. Тодор,	1944 Загарач
Ивановић Р. Илија,	1944 Братоножићи
Ивановић Р. Никола,	1944 Вјетарник
Ивановић Р. Ново,	
Ивановић Р. Светозар,	1943 Санџак

Ивановић С. Илија, 1941 Дољани
Ивановић С. Мијајло, 1944 Андријевица
Ивановић Ф. Велиша, 1942 Дољани
Ивановић Ф. Милован, 1944 Медун
Иванчевић А. Јагош, 1943 Биоче
Иванчевић А. Михаило, 1943 Никшић
Иванчевић Г. Јован, 1943 Сутјеска
Иванчевић Ј. Миленко, 1944 Сињајевина
Иванчевић М. Гојко, 1943 Сутјеска
Иванчевић М. Миливоје, 1944 Даниловград
Иванчевић М. Милинко, 1942 Романија
Иванчевић Н. Глиго, 1943 Пипери
Ивезић Н. Шпиро, 1943 Дрвар
Илић Ј. Бранко, 1944 Колашин
Илић М. Божидар, 1944 Васојевићи
Илић М. Михаило, 1943 Босна
Илић Р. Видак, 1941 Лутово
Илић Р. Драга, 1943 Горње Поље — Никшић
Ичевић Т. Мићо, 1941 Пљевља
Ичевић Т. Саво, 1942 Загарач

Јанковић М. Урош, 1943 Сутјеска
Јовалекић Ј. Илија, 1943 Купрес
Јовановић М. Велиша, 1944 Бијело Поље
Јовановић М. Гајо, 1944 Санџак
Јовановић М. Милутин, 1944 Бијело Поље
Јовановић М. Новица, 1944 Рим
Јовановић М. Радоје, 1943 Комани
Јовановић М. Вуле, 1944 Пећ
Јовановић Н. Грујо, 1944 Братоножићи
Јовановић П. Бранко, 1944 Тараш
Јовановић С. Бошко, 1944 Шаховићи
Јовановић С. Драгутин, 1942 Дурмитор
Јововић В. Никола, 1945 Загреб
Јововић Л. Митар, 1945 Ђурђево
Јововић Ф. Коса, 1944 Црнци — Пипери
Јокановић В. Ђуро, 1944 Дурмитор
Јокановић М. Милутин, 1941 Кучи
Јокановић М. Батрић, 1942 Врбица
Јокановић С. Вељко, 1944

Каварић К. Петар,	1945	Босна
Кажић А. Саво,	1943	Гацко
Кажић Ђ. Радован,	1945	Вишеград
Кажић М. Новак,	1943	Далмација
Кажић М. Пантелија,	1942	Барутана
Кајошевић З. Зенјел,	1944	Диноша
Кајошевић О. Шериф,	1943	Врела Рибничка
Калуђеровић Р. Велиша,	1945	Београд
Калуђеровић Р. Душан,	1942	Босна
Калуђеровић Ф. Илија,	1944	Санџак
Карадаглић Никола,	1942	
Караникић П. Петар,	1944	Мрке — Пипери
Кековић Ј. Радомир,	1945	Трст
Кликовац Б. Владимир,	1943	Љешанска Нахија
Кликовац Б. Марко,	1944	Вјетарник
Кликовац Н. Блажо,	1945	Шишић — Трново
Кликовац Н. Шпиро,	1942	Лисац — Санџак
Кликовац С. Видак,	1945	код Карловца
Кнежевић В. Милан,	1944	Карловац
Кнежевић Мато,	1943	
Кнежевић М. Петар,	1945	Сарајево
Кнежевић Ђ. Спасо,	1942	Брчели
Кнежевић Ф. Мило,	1941	Пљевља
Ковачевић Г. Михаило,	1944	Босна
Ковачевић И. Душан,	1944	Санџак
Ковачевић Л. Милорад,	1944	Комар — Босна
Ковачевић М. Душан,	1945	Широки Бријег
Ковачевић Р. Ђорђије,	1944	Бари — Италија
Којчај Ђ. Љуца,	1944	Дечић
Копитовић С. Мило,	1945	Плетерница — БХ
Кркељић В. Милош,	1944	Беране
Кркељић П. Милутин,	1943	Иван Планина
Кркељић Р. Радоје,	1944	Кучи
Крнић С. Осман,		код Скадра
Крстовић Бошко,	1943	
Крушчић Б. Петар,	1942	Матешево
Крушчић Ј. Станка,	1944	Јаворје — Г. Морача
Крцуновић Ј. Душан,	1942	Пива
Крчковић Милутин,	1945	Веље Брдо
Кукуљичић М. Драго,	1942	Шаховићи — Павино Поље
Кумбуровић Ј. Веселин,	1944	Обров — Санџак

Лађић А. Милутин,	1944	Зета
Лађић Ђ. Видак,	1945	Загреб
Лађић Ђ. Војин,	1942	Невесиње
Лазаревић К. Милош,	1944	Стијена — Пипери
Лазаревић Л. Милорад,	1943	Јајце — Босна
Лазаревић П. Мићун,	1945	Кијево — Сарајево
Лазовић Н. Радоје,	1946	Трешњевик
Лаиновић Т. Мило,	1944	Рим
Лаковић М. Станоје,		
Лаковић П. Владо,	1943	Босна
Лаковић П. Лука,	1944	Кучи
Лаковић Р. Војислав,	1943	Сутјеска
Лаковић С. Видак,	1945	Сријем
Лаковић Т. Даница,	1944	Босна
Лаловић Веселин,	1944	Грахово
Лаловић Марко,	1944	Мојковац
Лачевић Н. Војин,	1944	Андријевица
Лачковић Т. Милисав,	1944	Рим
Лекић М. Махмут,		Матешево
Лекић С. Фико,	1943	Горажде
Лековић М. Војо,	1944	Италија
Лековић М. Ђоко,	1941	Вирпазар
Лубарда П. Мило,	1943	Ђурђеви Стубови
Лубарда П. Саво,	1942	
Љукај З. Хауша,	1944	Диноша
Љумовић В. Владо—Владимир,	1943	Златибор
Љумовић В. Пава,	1941	Пипери
Љумовић В. Радован,	1943	Сутјеска
Љумовић Ј. Драго,	1942	Санџак
Љумовић Ј. Зарије,	1944	Тараш
Љумовић Ј. Јаков,	1941	Близна — Пипери
Љумовић Ј. Славољуб,	1941	Пипери
Љумовић К. Видо,	1941	Пипери
Љумовић М. Божидар,	1944	Радовник
Љумовић Н. Бранислав,	1942	Колашин
Љумовић П. Гојко,	1943	Зеленгора
Љумовић П. Јагош,	1943	Сутјеска
Љумовић Р. Васиљка,	1943	Сутјеска
Љумовић Р. Вучета,	1942	Романија
Љумовић Р. Катарина,	1943	Копиље — Пипери

Љумовић Р. Марко,	1944 Колашин
Љумовић Р. Стана,	1944 Бјелошевац — Семберија
Љумовић С. Милена,	1943 Пипери
Љумовић С. Милика,	Босна
Љумовић Т. Бошко,	1944 Санџак
Макочевић Т. Лакић,	1944 Орја Лука
Максимовић Лакић,	1945 Орја Лука
Мандић Н. Зејнел,	1945 Њемачка
Манојловић А. Ананије,	1943 Сарајево
Мараш В. Петар,	1945 Сарајево
Мараш В. Радомир,	1942 Миран Главица
Мараш И. Душан,	1943 Њемачка
Мараш И. Нико,	1942 Зета
Мараш Ј. Петар,	1945 Карловац
Мараш Н. Бошко,	1944
Мараш Н. Марко,	1944 Спуж
Мараш С. Бранко,	1944 Матешево
Марковић Ђ. Видак,	1942 Вјетарник
Марковић Ђ. Радован,	1943 Босна
Марковић Ј. Никола,	1944 Братоножићи
Марковић М. Милутин,	1942 Горичани
Марковић Н. Радован,	1943 Дрвар — Босна
Марковић Р. Ђуро,	
Марковић Р. Радош,	
Марковић Р. Саво,	1944 Близна — Пипери
Маркуш Р. Ђорђија,	1943 Мали Вележ
Маровић Н. Мило,	1942 Босна
Мартиновић Владо — Бајица,	1943 Беране
Мартиновић Ј. Данило,	1945 Умчани — Сарајево
Мартиновић С. Спасенија,	1945 Сријем
Матијевић Ђ. Васо,	1943 Сутјеска
Матић В. Милован,	1942 Никшић—Шобаићи
Матић В. Радован,	1942
Матковић Василије,	
Матковић Ђ. Василије,	1943 Санџак
Матковић Ђ. Милош,	1943 Санџак
Матковић Милош,	
Матовић В. Јагош,	1941 Пипери
Матовић В. Петар,	1943 Босна
Матовић В. Стефа,	1944 Радеђа — Пипери

Матовић Ж. Здравко,	1945 Трубјела
Маудић Ђ. Сава,	1944 Санџак
Машановић П. Станко,	1943 Сутјеска
Мијовић Б. Лука,	1943 Трубјела
Мијовић И. Мило,	1945 Сарајево
Мијовић М. Арсо,	1945 Фрушка Гора
Мијовић М. Бранко,	1942 Коњиц
Мијовић П. Милош,	1945
Мијовић П. Радован,	1944 Санџак
Мијовић П. Радоња,	1945 Сарајево
Мијовић Р. Радоња,	1944 Босна
Мијовић С. Мило,	1942 Бихаћ
Милатовић Б. Божидар,	1943 Сутјеска
Милачић Б. Новеља,	1942 Стравче — Брскут
Милачић В. Драгиша,	1942 Брскут
Милачић В. Миљан,	1944 Андријевица
Милачић Г. Војислав,	1944 Кучи
Милачић Г. Голуб,	1945 Сријем
Милачић Ј. Сава,	1944 Планиница
Милачић Д. Даринка,	1944 Морача
Милачић М. Богослав,	1944 Вежешник — Пипери
Милачић М. Перо,	1944 Бијело Поље
Милачић Н. Милосав,	1944 Андријевица
Милачић Р. Радомир,	1942 Рашково Гувно
Милачић П. Радомир — Рацо,	1943 Билећа
Милачић С. Милан,	1944 Србија
Милачић С. Мираш,	1944 Кучи
Милашевић В. Никица,	1943 Сутјеска
Милић Ика,	1944 Орахово — Кучи
Милић М. Велиша,	1944 Санџак
Милић М. Марко,	1944 Слап
Милић Р. Милан,	1945 Горажде
Миличковић Ђ. Душан,	1944 Сутјеска
Миличковић Ј. Владо,	1945 Београд
Миличковић М. Никола,	1943 Близна
Миличковић Н. Димитрије,	1943 Сутјеска
Миличковић П. Бошко,	1943 Веље Брдо
Миловић Ј. Драгољуб,	1944 Сарајево
Миловић М. Машо,	1941 Мурина
Миловић Т. Војин,	1941 Мурина
Милоњић М. Јанко,	1941 Краљево

Милошевић М. Миљан,	1942	Птич — Л. Ријека
Милошевић В. Раде,	1944	Струмица
Милошевић Д. Радован,		Матешево
Милошевић М. Божо,	1944	Србија
Милошевић М. Милован,	1946	Трешњевик
Милошевић М. Милош,	1946	Трешњевик
Милошевић М. Мирко,	1944	Оброво — Б. Поље
Милошевић М. Рајко,	1942	Птич — Л. Ријека
Милошевић М. Тошко,	1944	Србија
Милошевић Н. Јеврем,	1942	Птич — Л. Ријека
Милошевић Р. Милутин,	1944	Србија
Милошевић Р. Мина,	1944	код Ибра
Милошевић Р. Мирко,	1945	Санџак
Милошевић Р. Тодор,	1944	Србија
Милутиновић И. Дара,	1943	Сутјеска
Милутиновић Ј. Саво,	1945	Сријем
Милутиновић М. Милош,	1943	Сеоца — Пипери
Милутиновић М. Фима,	1944	Београд
Милутиновић Р. Душан,	1944	Београд
Милутиновић Р. Иван,	1945	Београд
Милутиновић Р. Илија,	1942	Босански Петровац
Милутиновић Р. Радомир,	1944	Вишеград
Милутиновић Р. Чедомир,	1943	Сутјеска
Мирановић В. Велиша,	1943	Кучи
Мирановић В. Милутин,	1943	Бјелопавлићи
Мирановић Ђ. Драго,	1944	Загарач
Мирановић Ј. Василије,	1945	Хрватска
Мирановић Ј. Новица,	1945	
Мирановић К. Видо,	1941	Пљевља
Мирановић М. Лука,	1944	Цетиње
Мирановић Л. Блажо,	1943	Италија
Мирановић С. Душан,	1943	Невесиње
Мирковић Ј. Димитрије,	1944	Клопот
Мирочевић Т. Ристо,	1942	Требиње
Митровић Б. Божо,	1945	Београд
Митровић Г. Мојсија,	1943	Босна
Митровић Д. Војин,	1944	Београд
Митровић З. Петар — Перица,	1944	Беране
Мићковић Ј. Војислав,	1942	Босна
Мићковић М. Илија,	1944	Србија
Мићковић М. Милисав,	1942	Босна

Мићковић П. Зарија, 1944 Санџак
Михаиловић В. Антоније, 1945 Дуга Реса
Михаиловић Михаило, 1941 Краљево
Михаиловић Р. Вукић, 1944 Бијело Поље
Мишолић З. Милан, 1945 Босна
Мишуровић П. Арсеније, 1945 Карловац
Мугоша Б. Симо, 1943 Пјешивци
Мугоша В. Блажо, 1941 Д. Горица
Мугоша В. Лазар, 1943 Загарач
Мугоша Ј. Јанко, 1941 Пљевља
Мугоша К. Душан, 1943 Круси
Мугоша М. Шпиро, 1942 Купрес
Мугоша Н. Рако, 1947 Чево
Мугоша Н. Саво, 1941 Спуж
Мугоша С. Војин, 1941 Пљевља
Мугоша С. Никола, 1944 Крусе
Мујовић М. Јеврем, 1942 Матешево

Ненезић С. Велимир, 1944 Фрушка Гора
Ненезић С. Драго, 1944 Брач
Нешковић Р. Ђоко, 1944 Зелетин — Андријевица
Никезић А. Драго, 1943 Андријевица
Никезић В. Ђуро,
Никић М. Видак, 1945 Сарајево
Никић М. Стојан, 1941 Албанија
Никић П. Радоња, 1943 Кучи
Никић Р. Лазар, 1946
Николић К. Марко, 1942 Г. Липово
Николић Л. Симо, 1944 Дрвар
Николић М. Андрија, 1942 Пљевља
Николић Н. Радивоје, 1944 Мркоњић Град
Николић Р. Војин,
Николић Р. Љубо, 1944
Николић С. Драго, 1945 Орловац
Нилевић Т. Божо — Чако, 1944 Пештер
Нилевић Т. Стеван, 1943 Никшић
Новаковић В. Срдан, 1943 Сутјеска
Новаковић Ђ. Саво, 1945 Њемачка
Новаковић М. Милутин, 1944 Лијева Ријека
Новаковић Н. Гавро, 1941 Пљевља
Новаковић Р. Паун, 1944 Мартинићи

Новаковић С. Бранко,	1944	Њемачка
Новаковић С. Радивоје,	1944	Братоножићи
Новељић Ј. Миро,	1944	Бијело Поље
Ноковић А. Бранко,	1945	Јамине — Сријем
Оровић В. Душан,	1945	Сарајево
Отовић М. Бранко,	1944	Острог
Отовић М. Симо,	1945	Радећа — Пипери
Отовић С. Иконија,	1944	Ожези — Пипери
Павић Васа,	1942	Ново Село
Павићевић В. Андрија,	1943	Требиње
Павићевић Ј. Марко,	1944	Морача
Павићевић Л. Јово,	1944	Пелев Бријег
Павићевић Р. Радомир,	1944	Санџак
Павићевић С. Рашко—Радомир,	1941	Кучи
Павличић Ј. Блажо,	1943	планина Војник
Павличић М. Перо,	1944	Вјетарник
Пајовић М. Новица,		Куће Ракића
Пајовић С. Љубо,	1944	
Паовић Ј. Миро,	1943	Мартинићи — Даниловград
Паовић Р. Јагош,	1944	Црнци — Пипери
Пашовић Х. Касим,	1944	Сарајево
Пејановић Ј. Саво,	1944	Врховље — Словенија
Пејовић Н. Војислав,	1944	Дрвар
Пејовић Н. Димитрије,	1943	Кокоти
Пејовић Н. Никола,	1942	
Пејовић С. Зарија,	1945	Сарајево
Перић М. Бранко,	1944	Дрвар
Перић М. Милисав,	1944	Крново
Перковић З. Драго,	1943	Босна
Перковић М. Новак,	1943	
Перовић Л. Крсто,	1944	Санџак
Петровић Б. Ново,	1944	Биоче
Петровић Ђ. Радован,	1941	Биоче
Петровић И. Рајко,	1942	Романија
Петровић Ј. Драгутин,	1944	Цетиње
Петровић Љ. Божидар,	1944	Санџак
Петровић М. Радован,	1944	Бјеласица
Петровић М. Станоје,	1943	Невесиње
Петровић Н. Радован,	1942	Романија

Петровић Р. Божина,	1942 Бос. Петровац
Пилетић П. Драго,	1945 Босанска Дубица
Пилетић Ц. Бошко,	1941 Рогами — Пипери
Пилетић С. Милија,	1943 Купрес — Босна
Пиперовић Н. Ђорђија,	1944 Андријевица
Поповић Б. Ђорђије,	1944 Србија
Поповић Б. Спасо,	1941 Фундина
Поповић В. Вуко,	1945 Метохија
Поповић В. Крсто,	1944
Поповић В. Михаило,	1944 Бијело Поље — Санџак
Поповић В. Петар,	1944
Поповић В. Петар,	1943 Пипери
Поповић Ђ. Бошко,	1943 Сутјеска
Поповић Ђ. Бошко,	1945 Бјеловићи — Мојковац
Поповић З. Момчило,	1942 Птич — Л. Ријека
Поповић И. Саво,	1943 Коњиц — Босна
Поповић Ј. Војин,	1944 Мостар
Поповић Ј. Миливоје,	1942 Пелев Бријег
Поповић Ј. Милија,	1943 Србија
Поповић Л. Олга,	1943 Вежешник
Поповић Л. Веселин,	1944 Ваљево
Поповић М. Божо,	1944 Санџак
Поповић М. Бранко,	1943 Сутјеска
Поповић М. Љубомир,	1944 Јаворак
Поповић М. Радомир,	1943 Калиновик
Поповић М. Урош,	1943 Сутјеска
Поповић Н. Александар,	1942 Матешево
Поповић Н. Љубица,	1942 Орахово — Кучи
Поповић Н. Милка—Тица,	1943 Сутјеска
Поповић Н. Радован,	1943 Сутјеска
Поповић Н. Саво,	1945 Босна
Поповић П. Љубомир,	1942 Колашин
Поповић П. Радивоје,	1942 Шћепан Поље
Поповић П. Радосав,	1941 Јелин Дуб
Поповић П. Светислав,	1944 Бјелопавлићи
Поповић Раде,	1942 Птич — Л. Ријека
Поповић Р. Велиша,	1943 Сутјеска
Поповић Р. Јакша,	1943 Метохија
Поповић Р. Милија,	1943 Метохија
Поповић Р. Радомир,	1943 Метохија
Поповић С. Ђорђије,	1942 Босна

Поповић С. Иван, 1943 Сутјеска
Поповић С. Милош, 1944 Санџак
Поповић С. Милева, 1945 Посавина
Поповић С. Милета, 1942 Босна
Прелевић Бојо, 1943 Сутјеска
Прелевић Б. Ђоко, 1943 Орахово — Кучи
Прелевић Б. Иван, 1943 Зијево
Прелевић Б. Мило, 1941 Загреда — Кучи
Прелевић Б. Радован, 1944 Бијело Поље
Прелевић Г. Раде, 1942 Дољани
Прелевић Д. Василије,
Прелевић З. Бојо, 1943 Сутјеска
Прелевић Ј. Василије, 1944 Кучи
Прелевић М. Милосав, 1943 Сутјеска
Прелевић Раде, 1942 Кучи
Прелевић Р. Милан, 1943 Стравче — Кучи
Прелевић Т. Радосав, 1945 Сарајево
Прентић Н. Милош, 1943 Сутјеска
Прља Ђ. Божо, 1944 Урошевац
Прља Ђ. Мило, 1943 Калиновик
Прља Ђ. Петар, 1943 Иван Планина
Пулевић В. Илија, 1944 Санџак
Пулевић М. Мирчета, 1941 Ниш
Пулевић Н. Вукота, 1944 Пипери
Пулевић Н. Стојан, 1941 Румунија

Радевић И. Марко, 1943 Сутјеска
Радевић Ј. Велиша, 1941 Сјеница — Кучи
Радевић Ј. Мињо, 1943 Петровац
Радевић М. Димитрије, 1942 Жупа — Никшић
Радевић Н. Беђо — Мирко, 1943 Спуж
Радевић Н. Велимир, 1943 Сутјеска
Радевић Р. Ђуза,
Радевић Р. Радивоје, 1945 Дуга Реса
Радевић Р. Радосав, 1944 Андријевица
Радетић М. Стеван, 1945 Сарајево
Радиновић М. Димитрије, 1944 Србија
Радиновић Н. Стеван, 1945 Карловац
Радиновић С. Душан, 1944 Кучи
Радиновић Ђ. Блажо, 1943 Сутјеска
Радичевић В. Душан, 1943 Горњи Вакуф

Радичевић С. Зарије, 1944 Круси — Љ. Нахија
Радичевић С. Бранко, 1943 Сутјеска
Радовановић П. Саво, 1942 Кариновић
Радовић А. Марко, 1943 Сутјеска
Радовић М. Блажо, 1943 Сутјеска
Радовић М. Вукашин, 1943 Кучи
Радовић М. Раде, 1943 Пипери
Радовић П. Милутин, 1943 Мркоњић Град
Радовић Р. Михаило, 1945 Сарајево
Радовић С. Благота, 1944 Прозор — Босна
Радовић С. Мирко, 1945 Карловац
Радоњић Грујица, 1943 Сјенице
Радоњић З. Олга, 1944 Јаворак
Радоњић Ђ. Радомир, 1944 Златица
Радоњић К. Шпиро, 1944 Шавник
Радоњић М. Бошко, 1943 Сутјеска
Радоњић М. Мирко, 1944 Грахово
Радоњић П. Гојко, 1942 Кучи
Радоњић П. Јово, 1942 Албанија
Радоњић П. Љубо, 1943 Италија
Радоњић П. Раде, 1943 Кучи
Радоњић Р. Васо, 1943 Сутјеска
Радоњић Р. Голуб, 1944
Радосавовић Р. Јелица, 1944 Санџак
Радосавовић Т. Видак, 1944 Санџак
Радосавовић Т. Милета, 1944 Санџак
Радошевић М. Љубо, 1945 Подгорица
Радуловић К. Радуле — Русо, 1942 Комани
Радуловић Р. Душан, 1944 Словенија
Радуловић Р. Милан, 1944 Словенија
Радуловић С. Велимир, 1942 Комани
Радуновић Ђ. Велиша, 1942 Вјетарник
Радуновић И. Лука, 1942 Краљске Баре
Радуновић П. Богић, 1942 Вјетарник
Радуновић Р. Никола, 1946 Корчула
Радуновић Р. Рако, 1944 Орахова — Б. Поље
Радусиновић В. Милош, 1944 Грахово
Радусиновић Ј. Блажо, 1944 Трст
Радусиновић Н. Крсто, 1942 Станисељићи
Радусиновић П. Ђуро, 1942 Вјетарник

Радусиновић П. Саво, 1942 Вјетарник
Радусиновић С. Бранко, 1943 Италија
Ражњатовић Лука, 1942 Купрес
Раичевић Ђ. Илија, 1941 Пипери
Раичевић И. Батрић, 1941 Г. Горица
Раичевић И. Петко, 1945 Сарајево
Раичевић Ј. Никола, 1941 Пљевља
Раичевић Н. Велика, 1944 Толоши
Раичевић Н. Јован, 1944 Матешево
Раичковић И. Блажо, 1943 Медун
Раичковић И. Вукица, 1944 Чаковец
Раичковић Н. Томо, 1944 Босна
Раичковић М. Петар, 1942 Трескавица
Раичковић С. Вељко, 1943 Сутјеска
Рајковић Д. Тихомир, 1944
Рајковић М. Андрија, 1945 Италија
Раковић В. Шпиро, 1943
Ракочевић Р. Миодраг, 1944 Шид
Ракчевић Ђ. Душан, 1944 Сријем
Ракчевић П. Марко, 1943 Пипери
Ракчевић П. Саво, 1943 Сутјеска
Рамовић Р. Душан, 1943 Зеленгора
Ранчевић З. Радивоје, 1943 Сутјеска
Рацковић Васо, 1945
Рацковић Н. Војо, 1943 Дрвар
Рашовић Ђ. Никола, 1944 Кучи
Рашовић И. Војин, 1945 Дуга Реса
Рашовић П. Душан, 1941 Словенија
Рашовић П. Никола, 1944 Чево
Рашовић Р. Милија, 1943 Босна
Рашовић С. Ново, 1945 Босна
Рашовић Ф. Тодор, 1943 Прозор
Рогановић М. Грујица, 1944 Загарач
Рогошић Ј. Вељо, 1945 Београд

Савовић Б. Бранко, 1941 Црнци — Пипери
Савовић Б. Савић, 1944 Андријевица
Савовић Б. Милош, 1944 Никшић
Савовић В. Раде, 1943 Кржања — Кучи
Савовић Ђ. Зарија, 1941 Кучи

Савовић И. Миладин,	1944 Андријевица
Савовић М. Војин,	1941 Кучи
Савовић М. Милан,	1944 Кучи
Савовић М. Милорад,	1943 Приштина
Савовић Р. Драгутин,	1941 Црнци — Пипери
Садиковић Б. Мусаја,	1942 Пљевља
Секулић Р. Десанка,	1944 Коњиц
Секулић Р. Душан,	1943 Сутјеска
Секулић Р. Милан,	1943 Сутјеска
Секуловић Драгослав,	1942 Матешево
Секуловић Ј. Василија,	1943 Обзовица — Пипери
Секуловић Н. Спиро,	1943 Бијељина
Секуловић П. Милија,	1943 Кржања — Кучи
Секуловић Ш. Миљан,	1944 Брскут
Селић М. Лука,	1943 Босна
Селић Н. Павић,	1943 Брчко код Никшића
Селић С. Вујица,	1945 Мајевица
Симовић И. Стефа,	1943 Босна
Синановић М. Радомир,	1944 Матешево
Сиништај Т. Лука,	1944 Дечић
Спасић С. Дејан,	1943 Купрес
Спахић Н. Михаило,	1941 Зеница — Босна
Спахић П. Драгиша,	1941 Ругово
Спахић П. Милош,	1945 Горажде
Стајкић С. Ђорђија,	1944 Дрвар
Стаматовић В. Милован,	1943 Италија
Стаматовић С. Цветко,	1941 Ђурковићи — Пипери
Станић К. Сергије,	1943 Сутјеска
Станишић К. Рашко,	1944 Ријека Пиперска
Станковић Ј. Светозар,	1944 код Манастира Морачког
Станковић С. Стеван,	1943 Сутјеска
Станковић Ј. Станко,	1944 Бијело Поље
Стефановић Р. Бранко,	1943 Лутово
Стијеповић Н. Шћепан,	1942 планина Липов
Стијеповић С. Војин,	1944 Фрушка Гора
Стојановић Б. Иван,	1943 Ђурковићи — Пипери
Стојановић Б. Милан,	1941 Пљевља
Стојановић В. Мило,	1942 Никшић
Стојановић Ј. Веселин,	1945 Братоножићи
Стојановић М. Димитрије,	1945 Горажде

Стојановић П. Никола, 1944 Сарајево
Стојановић С. Јован, 1945 Братоножићи

Терзић К. Василије, 1942 Миран Главица
Тиодоровић М. Војислав, 1944 Матешево
Тиодоровић Ц. Бошко, 1941
Тодоровић В. Миро, 1943 Санџак
Тодоровић П. Марко, 1944 Србија
Томовић Будо, 1942 Црквине
Томовић Н. Драгутин, 1944 Босна
Томовић П. Богдан, 1944 Беране
Томовић П. Божо, 1945 Сарајево
Томовић С. Раде, 1942 Птич — Л. Ријека
Тошковић Ђорђија, 1942 Романија
Тошковић Ј. Лазар, 1944 Андријевица
Тошковић Ј. Радомир, 1942 Романија
Тошковић Ј. Рајко, 1942 Романија
Тошковић Т. Комнен, 1942 Романија
Тошковић Ф. Милинко, 1942 Матешево

Ћетковић Б. Јелена, 1942 Београд
Ћетковић Ј. Војислав, 1942 Љешанска Нахија
Ћетковић Ј. Лука, 1942 Фоча
Ћетковић М. Јелена, 1943 Сутјеска
Ћетковић М. Милисав, 1943 Романија
Ћетковић М. Никола, 1943 Сутјеска
Ћетковић П. Илија, 1941 Пипери
Ћетковић П. Новица, 1944 Кучи

Ускоковић В. Иван, 1943 Невесиње
Ускоковић И. Васо,

Филиповић Р. Петар, 1941 Зета

Цавнић В. Петар, 1945 Босна
Царичић М. Војин, 1944 Трново — Сарајево

Чађеновић Ј. Томо, 1944 Рисан
Чакић К. Урош, 1942 Миран Главица
Чарапић Ј. Васо, 1943 Сутјеска
Чарапић С. Вучета, 1943 Сутјеска

Чејовић Б. Мато,	1944
Чејовић Р. Мило,	1943 Стравче — Кучи
Чубрановић Ј. Новислав,	1943 Ман. Морача
Џанкић Ј. Милован,	1943 Црнци — Пипери
Џанкић М. Велимир,	1943 Санџак
Шабан Ђ. Васиљка,	1943 Пипери
Шаковић Д. Видак,	1943 Босна
Шофранац М. Андрија,	1945 Мостар
Шћековић Т. Вукашин,	1943 Никшић
Шћепановић М. Илија,	1944 Беране
Шћепановић Н. Ђорђија,	1943 Сутјеска
Шећпановић Н. Мило,	1943 Пипери
Шћепановић П. Стеван,	1943 Озрен
Шундић М. Мирко,	1941 Пљевља
Шушкавчевић Б. Мило,	1944 Морача
Шушовић В. Саво,	1943 Мајевица
Шушовић В. Станка,	1944 Вилусе

На многим стрелиштима, у логорима и затворима пали су као жртве фашистичког терора припремајући побједу Народноослободилачког рата и Народне Револуције

Абдовић М. Омер,	1942 Куће Ракића
Алигрудић И. Милан,	1942 Врела Рибничка
Асановић Љ. Иванка,	1944 Забјело
Асановић П. Вељко,	1942 Врела Рибничка
Аџић Р. Десанка,	1942 Фармаци
Бастаћ Олга,	1943 Забјело
Батровић М. Душан,	1942 Врела Рибничка

Белојевић В. Душан,	1941 Биоче
Белојевић Ђ. Војин,	1941 Биоче
Белојевић М. Иван,	1941 Биоче
Белојевић Н. Перо,	1943 Колашин
Бешовић Н. Ђоко,	1941 Биоче
Богојевић И. Мило,	1942 Врела Рибничка
Богојевић П. Гаврило,	1942 Врела Рибничка
Богојевић Т. Андрија,	1942 Врела Рибничка
Божовић В. Јана,	1941 Загреда — Кучи
Божовић Л. Милан,	1943 Бар
Божовић П. Велимир,	1942 Вршац — Банат
Божовић П. Вуко,	1942 Врела Рибничка
Божовић П. Илија,	1942 Вирпазар
Божовић Р. Михаило,	1942 Забјело
Бојанић Н. Блажо,	1942 Ријека Црнојевића
Бојанић Н. Ангело,	1942 Ријека Црнојевића
Бојовић К. Душан,	1943 Фармаци
Бољевић И. Радивоје — Радо,	1942 Врела
Бољевић К. Милић,	1943 Забјело
Бољевић М. Лука,	1942 Врела Рибничка
Бољевић М. Миљан,	1944 Италија
Бољевић М. Петар,	1942 Ћемовско Поље
Бољевић М. Спасо,	1942 Врела Рибничка
Бољевић Ш. Стеван,	1943 Никшић
Брајовић В. Мируна,	1943
Брајовић Ј. Димитрије,	1942 Забјело
Брајовић К. Душан,	1944 Фармаци
Браковић М. Ђоко,	1944 Пелев Бријег
Брацовић М. Милија,	1941 Кучи
Брковић М. Станко,	1943 Веље Брдо — Пипери
Булатовић М. Милија,	1941 Биоче
Булатовић В. Милисав,	1941 Биоче
Булатовић В. Миљан,	1943 Бар
Булатовић В. Новак,	1941 Биоче
Булатовић Ј. Ђуро,	1941 Биоче
Булатовић Ј. Зарија,	1941 Биоче
Булатовић Ј. Радисав,	1941 Биоче
Булатовић Ј. Станоје,	1941 Биоче
Булатовић Ј. Степан,	1941 Биоче
Булатовић М. Душан,	1941 Биоче
Булатовић М. Радоје,	1941 Биоче

Булатовић Л. Никола, 1941 Биоче
Булатовић Р. Драгић, 1941 Биоче
Булатовић Р. Миладин, 1941 Биоче
Булатовић Р. Ново, 1941 Биоче
Булатовић Р. Перко, 1941 Биоче
Булатовић Р. Радомир, 1941 Биоче
Бурзановић Ј. Петар, 1944 Љешкопоље
Бурзановић П. Веселин, 1942 Врела Рибничка
Бурзановић П. Петар, 1943 Беране
Бурзановић С. Бранко, 1944 Маутхаузен
Бурзановић С. Костадин, 1942 Чепурке
Бурзановић С. Радоје, 1943 Беране

Видић М. Бранко, 1941 Лијева Ријека
Вујадиновић В. Милица, 1943 Забјело
Вујадиновић Ј. Зарија, 1941 Загреда
Вујадиновић С. Радоје, 1941 Загреда
Вујадиновић С. Стојан, 1941 Загреда
Вујадиновић Т. Митар, 1941 Загреда
Вујачић Ј. Марко, 1942 Врела Рибничка
Вујовић Ј. Никола, 1944 Крушевац — Подгорица
Вујотић Л. Велимир, 1942 Колашин
Вујошевић В. Милутин, Хрватска
Вујошевић Г. Милорад, 1942 Њемачка
Вујошевић М. Илија, 1943 Бар
Вујошевић М. Лука, 1943 Крушевац
Вујошевић М. Новак, 1942 Колашин
Вукадиновић Л. Андрија, 1942 Врела Рибничка
Вукадиновић Л. Владимир, 1942 Загарач
Вукановић Р. Јокна,
Вукашиновић Н. Вукашин, 1942 Забјело
Вукићевић Т. Вељко, 1944 Њемачка
Вуковић Р. Васо, 1942 Куће Ракића
Вукославовић Д. Радомир, 1942 Забјело
Вукославовић Р. Душан, 1942 Забјело
Вукотић М. Милан, 1942 Врела Рибничка
Вуксановић Б. Косто, 1941 Биоче
Вуксановић Ђ. Миладин, 1941 Биоче
Вуксановић И. Милош, 1941 Биоче
Вуксановић И. Божо, 1942 Колашин
Вуксановић М. Радоња, 1942 Колашин
Вуксановић М. Радосав, 1941 Биоче

Вуксановић Р. Богић,	1941 Биоче
Вуксановић Р. Владо,	1941 Биоче
Вуксановић Р. Драгиша,	1941 Биоче
Вуксановић Р. Душан,	1941 Биоче
Вуксановић Р. Милета,	1941 Биоче
Вуксановић Т. Шпиро,	1943 Фармаци
Вуксановић Т. Милорад,	1943 Фармаци
Вукчевић Б. Лазар,	1942 Бигор
Вукчевић Л. Блажо,	1942 Врела Рибничка
Вукчевић Л. Никола,	1943 Чепурке
Вукчевић М. Лазар,	1942 Барутана
Вукчевић М. Лука,	1942 Барутана
Вукчевић М. Мило,	1941 Земун
Вукчевић П. Анђа,	1944 Бигор
Вукчевић П. Јован — Јозо,	1942 Куће Ракића
Вукчевић Стеван,	1941 Подгорица
Вукчевић С. Перо,	1942 Корнет
Вулевић М. Видак,	1942 Забјело
Вучевић Ј. Перо,	1942 Цетиње
Вучевић Р. Јоле,	1943 Бар
Вучковић З. Ђорђија,	1942 Куће Ракића
Галичић М. Хамзо,	1942 Врела Рибничка
Гардашевић Б. Љубо,	1941 Цетиње
Гарић Т. Владимир,	1944 Братоножићи
Гатолин М. Вјера,	1943 Чепурке
Глигорић П. Зорка,	1944 Црнци — Пипери
Гошовић В. Алекса,	1944 Срijем
Гошовић М. Милорад,	1944 Сарајево
Гошовић С. Милисав,	1944 Андријевица
Дабетић И. Јањо,	1941 Италија
Даниловић С. Љубиша,	1943 Фармаци
Дедић Б. Вуксан,	1942 Забјело
Дедић Б. Вуко,	1942 Забјело
Дедић Б. Јелица,	1942 Забјело
Дедић Б. Радисав,	1942 Забјело
Дедић Л. Бошко,	1942 Забјело
Дедовић В. Јово,	1942 Куће Ракића
Добровић П. Рако,	1944 Маслине

Драговић М. Димитрије—Дишо, 1942 Капино Поље
Драговић Роксанда, Фармаци

Ђелевић Р. Ђорђија, 1941 Биоче
Ђулбабић Ј. Димитрије, 1942 Куће Ракића
Ђуретић Т. Бошко, 1942 Врела Рибничка
Ђуришић Б. Симо, 1942 Врела Рибничка
Ђуришић С. Драго, 1941 Ужичка Пожега
Ђуровић З. Арсенија, 1942 Куће Ракића
Ђуровић Р. Живко, 1943 Тирана
Ђурковић Ј. Бранко, 1944 Момишићи

Живковић Б. Драгутин, 1944 Подгорица
Живковић Н. Рако, 1942 Пљевља
Живковић Т. Новица, 1944 Подгорица

Златичанин П. Илија, 1943 Врела Рибничка

Ивановић В. Војо, 1942 Куће Ракића
Ивановић В. Радисав,
Ивановић Ђ. Спасо, 1944 Крушевац
Ивановић И. Радоња, 1944 Забјело
Ивановић Ј. Владо, 1942 Забјело
Ивановић К. Филип, 1942 Забјело
Ивановић М. Даница,
Ивановић М. Драго, 1942 Врела Рибничка
Ивановић М. Иван, 1944 Забјело
Ивановић М. Лука, 1942
Ивановић М. Миљан, 1941 Подгорица
Ивановић М. Филип, 1942 Цијевна
Ивановић Н. Милован, 1942 Цијевна
Ивановић П. Ново, 1943 Никшић
Ивановић С. Љубица, 1944 Маслине
Ивановић С. Радуле, 1944 Андријевица
Ивезај З. Мирко, 1941 Горњи Кокоти
Ивовић Ј. Вукашин, 1942 Врела Рибничка
Илић К. Јашо, 1941 Биоче

Јовановић М. Јован, 1943 Вирпазар
Јовановић М. Радисав, 1943 Забјело
Јовановић Р. Василька, 1943 Фармаци
Јововић М. Митар, 1941 Забјело

Јововић Павле,	1941	Забјело
Јанковић Ј. Радомир,	1943	Забјело
Кадовић Б. Владо,	1942	Ждребаоник
Кажић И. Страхимир,	1943	Подгорица
Кажић И. Чедомир,	1943	Подгорица
Кажић М. Ђоко,	1942	Барутана
Кажић Т. Милутин,	1942	Врела Рибничка
Кликовац И. Љубомир,	1942	Врела Рибничка
Кнежевић С. Анка,	1943	Забјело
Ковачевић С. Митар,	1942	Вјетарник
Којичић М. Богић,	1942	Врела Рибничка
Кољеновић З. Томо,	1944	Смоковац
Краљевић С. Стево,	1942	Цетиње
Кркељић В. Новица,	1941	Биоче
Крушчић Р. Милета,	1942	Тара
Кукуљичић И. Заро,	1942	Врела Рибничка
Кукуљичић И. Шпиро,	1942	Врела Рибничка
Кукуљичић М. Миро,	1943	Прозор — Босна
Лађић Г. Исак,		Бар
Лађић И. Марко,	1942	Метеризи
Лазаревић Б. Душанка,	1943	Загреб
Лазаревић С. Лука,	1943	Никшић
Лазовић Л. Вујадин,	1942	Куће Ракића
Лазовић Ш. Миленко,	1944	Љешкопоље
Лаковић Р. Видак,	1942	Никшић
Лаловић Милош,	1942	Забјело
Лекић М. Бутo,	1942	Чепурке
Лекић М. Ћазим,	1944	Кукс
Лисичић Л. Блажо,	1941	Цетиње
Љумовић В. Милорад,		
Љумовић Ш. Петар,	1943	Бар
Мараш Б. Вукашин,	1943	Забјело
Мараш Г. Ристо,	1944	Маслине
Мараш Н. Јован,	1944	Веље Брдо
Мараш П. Мило,	1942	Врела Рибничка
Мараш П. Петар,	1942	Врела Рибничка
Маринковић Р. Никола,	1943	Фармаци

Марковић Б. Војин,	1942 Колашин
Марковић В. Михаило—Муса,	1943 Фармаци
Марковић М. Томо,	1942 Куће Ракића
Марковић Н. Мирко,	1943 Љешанска Нахија
Марковић П. Арсо — Ћаро,	1942 Врела Рибничка
Марковић П. Радосав,	1943 Подгорица
Маркуш П. Арсо,	1943 Понза
Маркуш П. Владимир,	1942 Клос
Маркуш П. Никола,	1943 Фармаци
Маркуш Ш. Алекса,	1943 Маслине
Маровић П. Мирко,	1942 Колашин
Мартиновић И. Анка,	1943 Веље Брдо
Мартиновић И. Ацо,	1943 Фармаци
Мартиновић Иво,	1943 Веље Брдо
Мартиновић И. Љубица,	1943 Веље Брдо
Матић М. Богић,	1942 Врела Рибничка
Мијовић Б. Крсто,	1941 Биоче
Мијовић Ј. Блажија,	1942 Пљевља
Мијовић К. Петар,	1944 Маслине
Мијовић М. Драго,	1942 Врела Рибничка
Мијовић М. Јован,	1941 Загреда — Кучи
Мијовић М. Марко,	1942 Куће Ракића
Мијовић Н. Спасо,	1944 Маслине
Мијовић П. Вуко,	1941 Биоче
Мијовић П. Лука,	1941 Биоче
Мијовић П. Миро,	1941 Биоче
Мијовић Р. Миленко,	1942 Врела Рибничка
Миковић Ј. Радисав,	1941 Биоче
Милатовић Ј. Ђурђа,	1943 Фармаци
Милатовић Р. Милисав,	1943 Фармаци
Милачић А. Веселин,	1942 Италија
Милачић Б. Коста,	1943 Фармаци
Милачић Милка,	1943 Чепурке
Милачић М. Бранко,	1943 Забјело
Милић Ђ. Душан,	
Милић К. Марко,	1942 Забјело
Милић М. Василька,	1943 Забјело
Милић М. Вељо,	1942 Врела
Милић М. Владимир,	1942 Забјело
Милић М. Мираш,	1943 Бар
Милић Саво,	

Миличковић П. Рашко,	1941 Веље Брдо
Миличковић Р. Милосава,	1941 Веље Брдо — Пипери
Миличковић Р. Павле,	1943 Цијевна — Подгорица
Миличковић Р. Станоје,	1943 Веље Брдо — Пипери
Миловић М. Милић,	1941 Пољска
Милутиновић Б. Душан,	1943 Бар
Милутиновић И. Стојан,	1943 Љешанска Нахија
Милутиновић Ј. Радомир,	1943 Забјело
Милутиновић М. Милутин,	1941 Веље Брдо
Милутиновић С. Димитрије,	1943
Мирановић Ј. Љубо,	1943 Забјело
Мирановић П. Јагош,	1944 Забјело
Мирановић С. Бајо,	1942 Врела
Мирановић С. Јоле,	1943 Забјело
Мирановић С. Милутин,	1945 Италија
Мирковић Симо,	1943 Клос
Миротић В. Зарија,	1942 Врела
Мирочевић Т. Јанко,	1942 Подгорица
Митровић Б. Милија,	1941 Загреда
Митровић Н. Голуб — Гоца,	1943 Куће Ракића
Митровић Н. Радомир—Љако,	1942 Куће Ракића
Митровић П. Арсо,	1941 Загреда
Митровић П. Новак,	1941 Загреда
Митровић С. Јефто,	1941 Метохија
Мићковић П. Радован,	1942 Србија
Мићуновић Б. Васо,	1943 Капино Поље
Михаиловић Нико,	1943 Фармаци
Мреновић Б. Симо,	1943 Веље Брдо
Мрчарица В. Војин,	1943 Београд
Мугоша Б. Милан,	1943 Забјело
Мугоша В. Мара,	1943 Клос
Мугоша Н. Благо,	1943 Никшић
Мушикић Л. Милован,	1943 Италија
Никезић А. Радосав,	1941 Забјело
Николић Б. Спасо,	1942 Врела Рибничка
Новаковић Ђ. Душан,	1942 Врела Рибничка
Новаковић М. Васко,	1944 Подгорица
Новаковић М. Милован,	1944 Никшић
Новаковић П. Милан,	1944 Биоче
Новелић Н. Урош,	1943 Тирана

Павићевић В. Мирко, 1942 Пљевља
Павићевић М. Војин,
Павићевић М. Иконија, 1944 Мојановићи
Павићевић М. Јован, 1943 Бар
Павићевић М. Периша, 1943 Забјело — Подгорица
Павићевић С. Владо, 1943 Забјело
Пајовић Андрија, 1944 Веље Брдо
Пајовић Ђ. Саво, 1942 Куће Ракића
Пајовић С. Новица, 1942 Пљевља
Паљевић В. Стака, 1941 Загреда
Паљевић Л. Андрија, 1941 Загреда
Паљевић Л. Новак, 1941 Загреда
Паљевић Л. Стефан, 1941 Загреда
Паљевић П. Драгић, 1941 Загреда
Пејановић С. Олга, 1944 Фармаци
Пејовић И. Сенка, 1943 Чепурке
Пејовић К. Веселин, 1942 Куће Ракића
Пејовић Б. Ђоко, 1942 Пљевља
Пејушковић С. Новак, 1941 Биоче
Пеличић М. Саво, 1942 Врела Рибничка
Пепић Н. Мето, 1941 Врањ
Перић К. Милија, 1944 Ћемовско Поље
Перић Л. Арсо, 1942 Забјело
Перковић Н. Петар, 1943 Подгорица
Петановић Ј. Илија, 1942 Њемачка
Петровић Б. Тодор, 1941 Цетиње
Петровић В. Владимир, 1942 Куће Ракића
Петровић Д. Веселин, 1941 Јајинци — Београд
Петровић Ђ. Радоња, 1941 Биоче
Петровић И. Војин, 1941 Биоче
Петровић Милорад, 1941 Биоче
Петровић Милутин, 1944 Италија
Петровић П. Спасоје, 1941 Биоче
Петровић Р. Ђорђије, 1941 Биоче
Петровић Р. Љубо, 1941 Биоче
Петровић Сретен, 1941 Биоче
Петровић Т. Милун, 1941 Биоче
Пиперовић Н. Томица, 1942 Врела Рибничка
Поповић А. Зарија, 1941 Дољани
Поповић Б. Вукосава, 1944 Близна — Пипери
Поповић Б Љубица, 1944 Близна — Пипери

Поповић Б. Насто,	1944 Дољани
Поповић В. Димитрија,	1942 Забјело
Поповић Д. Бранко,	1942 Куће Ракића
Поповић Ђ. Симо,	1943 Бар
Поповић Ј. Радоје,	1941 Биоче
Поповић М. Блажо,	1942 Врела Рибничка
Поповић М. Војин,	1942 Врела Рибничка
Поповић М. Миливоје,	1944 Италија
Поповић М. Фемија,	1944 Дољани
Поповић Н. Васо,	1943 Бар
Поповић Н. Драго,	1942 Врела Рибничка
Поповић Н. Душан,	1943 Даниловград
Поповић П. Мило,	1941 Биоче
Поповић С. Јован,	1943 Забјело
Поповић С. Љубо,	1942 Забјело
Поповић Ф. Трипко,	1942
Прелевић А. Влајко,	1944 Ћемовско Поље
Прелевић Б. Војин,	1943 Забјело
Пулевић Н. Драгутин,	1944 Казновица — Пипери
Радевић Ј. Паун,	1944 Косор
Радетић Ф. Никола,	1942 Куће Ракића
Радичевић Н. Василије,	1943 Маслине
Радовић М. Ђорђија,	1942 Забјело
Радовић М. Мато,	1944 Веље Брдо
Радоњић В. Блажо,	1941 Подгорица
Радоњић В. Борислав,	1943 Куће Ракића
Радоњић Р. Војин,	1941 Цетиње
Радоњић Р. Шћепо,	1944 Њемачка
Радоњић С. Војислав,	1943 Забјело
Радосавовић М. Мило,	1943 Бар
Радосавовић Н. Милош,	1943 Забјело
Радошевић Б. Јакша,	1942 Поткрш
Радуловић М. Љубо,	1942 Комани
Радуновић И. Лука,	1942 Баре Краљске
Раичевић А. Ђоко,	1942 Врела Рибничка
Раичевић Г. Стеван,	1942 Врела Рибничка
Раичевић Н. Божо,	1945
Раичевић Н. Десанка,	1943 Чепурке
Раичевић П. Јован,	1942 Забјело
Раичевић П. Мато,	1943 Фармаци

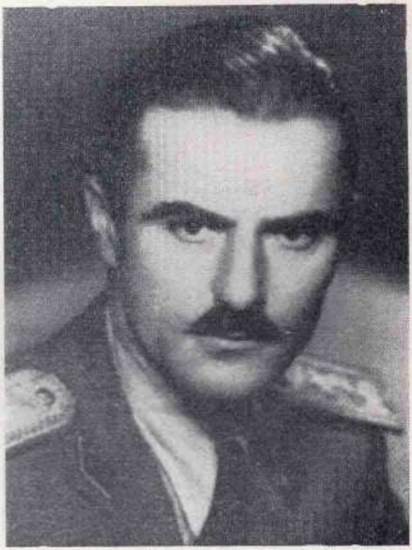
Раичевић С. Васо—Шмелинг,	1942 Врела Рибничка
Раичковић Васо,	1942
Раичковић Н. Саво,	1943 Каваји
Рајковић В. Радмила,	1942 Бањица
Раковић Блага,	1943
Ракчевић И. Бошко,	1942 Забјело
Ракчевић М. Јован,	1942 Вирпазар
Ракчевић П. Дара,	1944 Цетиње
Распоповић Б. Новак,	1942 Цетиње
Рашовић В. Милица,	1941 Загреда
Рашовић Д. Марија,	1941 Загреда
Рашовић Љ. Вељо,	1941 Загреда
Рашовић М. Перо,	1943 Бар
Рашовић Н. Радоје,	1941 Забјело
Рашовић Н. Савић,	1941 Загреда
Рашовић Р. Милорад,	1943 Шарена Плоча
Рашовић Р. Милорад,	
Рашовић С. Вуко,	
Савовић Г. Радисав,	1944 Момишићи
Савовић Л. Радуле,	1944 Црнци — Пипери
Савовић Р. Иван,	1941 Загреда
Савовић Р. Милисав,	1941 Загреда
Савовић С. Ђетко,	1941 Загреда
Секуловић П. Мирко,	1944 Њемачка
Сиништај М. Пашко,	1941 Ладне
Станић З. Ђукан,	
Станић П. Саво,	1944 Подгорица
Стајкић Б. Драго,	1943 Шарена Плоча
Стајкић С. Ђорђина,	1943 Чепурке
Станић А. Војислав,	1944 Љешкопоље
Станић Р. Митар,	1941 Пљевља
Станић С. Добрила,	1944 Љешкопоље
Станишић М. Мојсија,	1943 Фармаци
Станишић Р. Томо,	1941 Поткрш
Станковић Д. Јован,	1943 Маслине
Станојевић Ј. Зако,	1944 Маслине
Станојевић Ј. Стеван,	1942 Врела Рибничка
Тодоровић С. Блажо,	1944 Италија
Тошковић П. Мило,	1943 Забјело

Тошковић Т. Богић,	1943 Биоче
Тушић Ј. Петар,	1944 Фармаци
Ћеранић Н. Божана,	1943 Забјело
Ћеранић Н. Милутин,	1942 Забјело
Ћетковић М. Боро,	1943 Чепурке
Ускоковић А. Милева,	1942 Корнет
Ускоковић В. Урош,	1944 Бањица
Ускоковић И. Видо,	1942 Врела Рибничка
Ускоковић М. Алекса,	1942 Корнет
Ускоковић М. Владимир,	1942 Корнет
Ускоковић Р. Блажо,	1942 Врела Рибничка
Ускоковић Ф. Васо,	1943 Шарена Плоча
Цамовић В. Ђорђије,	1943 Забјело
Царичић П. Новица,	1941 Биоче
Чарапић З. Бранко,	1944 Бањица
Чејовић З. Владо,	1942 Мостар
Чејовић Н. Милош,	1942 Ријека Црнојевића
Чејовић Р. Никола,	1943 Бар
Џанкић М. Радомир,	1941 Веље Брдо
Шарановић Милош — Њако,	1942 Врела Рибничка
Шаркић М. Рамадан,	1942 Куће Ракића
Шаркић М. Рамо,	1942 Куће Ракића
Шкатарић Десанка,	1941 Загреб
Шкатарић Д. Арсенија,	1941 Загреб
Шушкавчевић И. Мирко,	1942 Врела Рибничка

НАРОДНИ ХЕРОЈИ
СА ТЕРИТОРИЈЕ СРЕЗА ПОДГОРИЧКОГ

БАКИЋ Ј. МИТАР, ПРАВНИК; РОЂЕН 1908 ГОДИНЕ У СЕЛУ БЕРИСЛАВЦИ; САДА ГЕНЕРАЛ-ПОТПУКОВНИК ЈНА.

БОЖОВИЋ С. БОЖО, ЧИНОВНИК; РОЂЕН 13 ЈУЛА 1911 ГОДИНЕ У СЕЛУ РОГАМИ; САДА ГЕНЕРАЛ-ПОТПУКОВНИК ЈНА.

БОЖОВИЋ ВЛАДО, РАДНИК; РОЂЕН 1915 ГОДИНЕ У ПОДГОРИЦИ; САДА СЕКРЕТАР ГРАДСКОГ КОМИТЕТА САВЕЗА КОМУНИСТА У ТИТОГРАДУ.

БОЖОВИЋ ВУКОСАВ, СТУДЕНТ; РОЂЕН 23 ДЕЦЕМБРА 1916 ГОДИНЕ У СЕЛУ ВЕЉЕ БРДО; ПОГИНУО 13 МАЈА 1943 ГОДИНЕ НА РАДОВЧУ КАО ЧЛАН ОК КПЈ ЗА ОКРУГ ПОДГОРИЧКИ И ЗАМЈЕНИК КОМЕСАРА ЗЕТСКОГ ОДРЕДА.

БОЖОВИЋ РАДИСАВ — РАШКО, ПРАВНИК; РОЂЕН 1910 ГОДИНЕ У ЗАГРЕБУ; ПОГИНУО 1942 ГОДИНЕ У СЕЛУ ОРАХОВУ.

БОЖОВИЋ РАДОМИР, ЧИНОВНИК; РОЂЕН 27 МАРТА 1915 ГОДИНЕ У СЕЛУ СТИЈЕНА (ПИПЕРИ); САДА ПУКОВНИК ЈНА.

БОЉЕВИЋ СТЕВО, СТУДЕНТ; РОЂЕН У СЕЛУ СТИЈЕНА (ПИПЕРИ); ПОГИНУО 1943 ГОДИНЕ НА СУТЈЕСЦИ КАО КОМЕСАР 1 БАТАЉОНА 5. ЦРНОГОРСКЕ БРИГАДЕ.

БРКОВИЋ САВО, СТУДЕНТ ПРАВА; РОЂЕН 1906 ГОДИНЕ У СЕЛУ ВЕЉЕ БРДО; САДА НАРОДНИ ПОСЛАНИК НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ НР ЦРНЕ ГОРЕ.

ВРБИЦА Л. ЂИНА, СТУДЕНТ; РОЂЕНА 1913 ГОДИНЕ У ПОДГОРИЦИ; ПОГИНУЛА 29 МАЈА 1943 ГОДИНЕ КОД ТЕСЛИЋА (БОСНА) КАО ЧЛАН ПОЛИТОДЈЕЛА 2 КРАЈИШКЕ ДИВИЗИЈЕ.

ВУЈОШЕВИЋ БОГДАН, СТУДЕНТ; РОЂЕН 26 ЈАНУАРА 1912 ГОДИНЕ У СЕЛУ ДОЉАНЕ (КУЧИ); САДА ПУКОВНИК ЈНА.

ВУЈОШЕВИЋ ЗАРИЈА, БИВШИ ЖАНДАРМ СТАРЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ; РОЂЕН У СЕЛУ МАТАГУЖИ; ПОГИНУО У БОРБИ ЗА КОЊИЦ 1943 ГОДИНЕ КАО КОМАНДИР ЧЕТЕ 5 ЦРНОГОРСКЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ.

ВУКАНОВИЋ Б. РАДОВАН, ЧИНОВНИК; РОЂЕН 1906 ГОДИНЕ У СЕЛУ РОГАМИ; САДА ГЕНЕРАЛ-ПОТПУКОВНИК ЈНА.

ВУКАНОВИЋ С. ЈОВАН, ТЕХНИЧАР; РОЂЕН У ПИПЕРИМА 1912 ГОДИНЕ; ПОГИНУО 24 АПРИЛА 1943 ГОДИНЕ НА ИВСАРУ КОД ФОЧЕ КАО КОМАНДАНТ ДИВИЗИОНА 1 ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ.

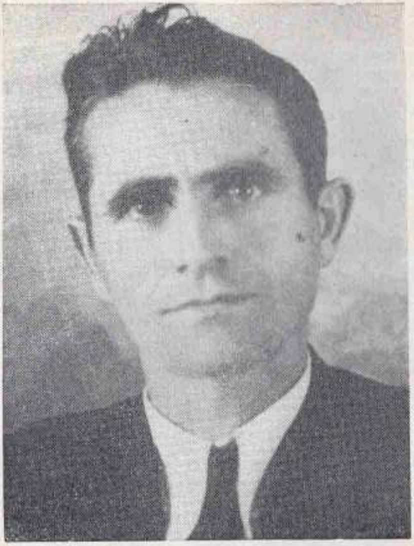
ВУКОВИЋ ДУШАН, СЕЉАК; РОЂЕН 1910 ГОДИНЕ У ЗЕМУНУ; САДА ПРЕТСЈЕДНИК НО СРЕЗА ТИТОГРАДСКОГ.

ВУЧИНИЋ Б. ЛУКА, УЧЕНИК; РОЂЕН 31 ОКТОБРА 1922 ГОДИНЕ У СЕЛУ РОГАМИ; САДА ПУКОВНИК ЈНА У РЕЗЕРВИ, А НА ДУЖНОСТИ ЈЕ У ДРЖАВНОМ СЕКРЕТАРИЈАТУ ЗА УНУТРАШЊЕ ПОСЛОВЕ.

ГРУЛИЋ ВОЈО, ЗЕМЉОРАДНИК; РОЂЕН У СЕЛУ КЛОПОТ; ПОГИНУО 1943 ГОДИНЕ КОД КАЛИНОВИКА КАО ЗАМЈЕНИК КОМАНДАНТА БАТАЉОНА 2 ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ.

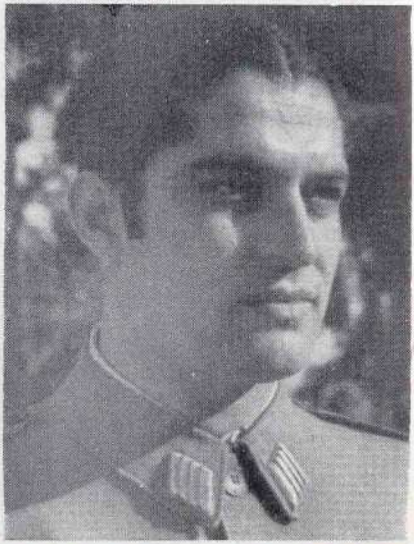
ДРАКИЋ Ј. СПАСО, РАДНИК; РОЂЕН 1904 ГОДИНЕ У СЕЛУ МОЈАНОВИЋИ (ЗЕТА); САДА СЕКРЕТАР ЦК СКЈ ЗА ЦРНУ ГОРУ.

ЂУКИЋ ШЋЕПАН, СТУДЕНТ; РОЂЕН 1914 ГОДИНЕ У СЕЛУ ЛОПАТЕ; ПОГИНУО 1942 ГОДИНЕ У ПТИЧУ.

ЂУРОВИЋ ВАСИЛИЈЕ — ВАКО, СТУДЕНТ; РОЂЕН 1915 ГОДИНЕ У СЕЛУ МОМИШИЋИ; ПОГИНУО 9 ЈУЛА 1943 ГОДИНЕ НА ЗЕЛЕНГОРИ КАО КОМАНДАНТ 4 ЦРНОГОРСКЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ.

ИВАНОВИЋ ДРАГИША, ИНЖЕЊЕР; РОЂЕН 9 ОКТОБРА 1914 ГОДИНЕ У СЕЛУ СЈЕНИЦА (КУЧИ); САДА ДОЦЕНТ ВЕЛИКЕ ТЕХНИЧКЕ ШКОЛЕ.

ЈАНКОВИЋ ВЕЉКО, СТОЛАРСКИ РАДНИК; РОЂЕН 1911 ГОДИНЕ У ПОДГОРИЦИ; САДА ПУКОВНИК ЈНА.

ЈОВАНОВИЋ М. БЛАЖО, АДВОКАТ; РОЂЕН 1907 ГОДИНЕ У ПИПЕРИМА; САДА ПРЕТСЈЕДНИК НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ НР ЦРНЕ ГОРЕ.

ЛАЗАРЕВИЋ БОЖО, ОФИЦИР БИВШЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВОЈСКЕ; РОЂЕН 15 АПРИЛА 1909 ГОДИНЕ У ПИПЕРИМА; САДА ГЕНЕРАЛ-ПОТПУКОВНИК АВИЈАЦИЈЕ.

МИЛУТИНОВИЋ ДУШАН, РАДНИК; РОЂЕН У СЕЛУ ВЕЉЕ БРДО; ПОГИНУО 1944 ГОДИНЕ ПРИ ОСЛОБОЂЕЊУ БЕОГРАДА КАО ЗАМЈЕНИК КОМАНДАНТА 1 БАТАЉОНА 1 ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ (САХРАЊЕН ЈЕ НА ТРГУ ДИМИТРИЈА ТУЦОВИЋА У БЕОГРАДУ).

МИЛУТИНОВИЋ Р. ИВАН, ПРАВНИК; РОЂЕН 27 СЕПТЕМБРА 1901 ГОДИНЕ У СЕЛУ ЦЕРОВИЦЕ; ПОГИНУО 1944 ГОДИНЕ ПРИЛИКОМ ПРЕЛАСКА ДУНАВА НА ПУТУ ЗА ТЕК ОСЛОБОЂЕНИ БЕОГРАД КАО ЧЛАН ВШ И ПОЛИТБИРОА ЦК КПЈ.

МУГОША АНДРИЈА, РАДНИК; РОЂЕН 1910 ГОДИНЕ У ЉЕШКОПОЉУ; САДА ПОТПРЕТСЈЕДНИК НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ НР ЦРНЕ ГОРЕ.

МУГОША Н. РАКО, ЗЕМЉОРАДНИК; РОЂЕН 1920 ГОДИНЕ У ЉЕШКОПОЉУ; ПОГИНУО 1947 ГОДИНЕ У ЦРНОЈ ГОРИ У БОРБИ СА ДОМАЋИМ ИЗДАЈНИЦИМА.

МУГОША М. ШПИРО, ЧЛАН НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА НА ЦЕТИЊУ; РОЂЕН У ЉЕШКОПОЉУ; ПОГИНУО 1942 ГОДИНЕ У БОРБАМА ЗА КУПРЕС КАО ЗАМЈЕНИК КОМАНДАНТА 4 ЦРНОГОРСКЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ.

ПЕТРОВИЋ Н. РАДОВАН, СТУДЕНТ; РОЂЕН У СЕЛУ БИОЧЕ; ПОГИНУО 1942 ГОДИНЕ У БОРБИ НА БЕЛИМ ВОДАМА КАО ЗАМЈЕНИК КОМАНДИРА 2 ЧЕТЕ 2 БАТАЉОНА 1 ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ.

ПОПОВИЋ Н. ЉУБИЦА, СВРШЕНИ ЂАК ТРГОВАЧКЕ АКАДЕМИЈЕ; РОЂЕНА У СЕЛУ МЕДУН 1919 ГОДИНЕ; ПОГИНУЛА 1942 ГОДИНЕ У ОРАХОВУ (КУЧИ) КАО ЧЛАН ПК СКОЈ ЗА ЦРНУ ГОРУ И БОКУ.

ПОПОВИЋ П. РАДОСАВ, СТУДЕНТ; РОЂЕН 1909 ГОДИНЕ У СЕЛУ БЛИЗНА; РАЊЕН 1941 ГОДИНЕ У АКЦИЈИ НА ЈЕЛИН ДУБУ И ПОДЛЕГАО ОД ЗАДОБИЈЕНИХ РАНА 1942 ГОДИНЕ.

ПРЕЛЕВИЋ Б. ЂОКО, ЗЕМЉОРАДНИК; РОЂЕН 1912 ГОДИНЕ У СЕЛУ УБЛИ; ПОГИНУО 1943 ГОДИНЕ КАО ЧЛАН ОК ПАРТИЈЕ ЗА СРЕЗ ПОДГОРИЧКИ.

ПРЕЛЕВИЋ З. БОЈО, РОЂЕН 1920 ГОДИНЕ У КУЧИМА; ПОГИНУО У ПЕТОЈ НЕПРИЈАТЕЉСКОЈ О-ФАНЗИВИ 1943 ГОДИНЕ.

ПРЉА ПЕТАР, РАДНИК; РОЂЕН 5 АПРИЛА 1911 ГОДИНЕ НА ЦЕТИЊУ; ПОГИНУО НА ИВАН СЕДЛУ 1943 ГОДИНЕ КАО КОМАНДИР ЧЕТЕ У 1 ПРОЛЕТЕРСКОЈ БРИГАДИ.

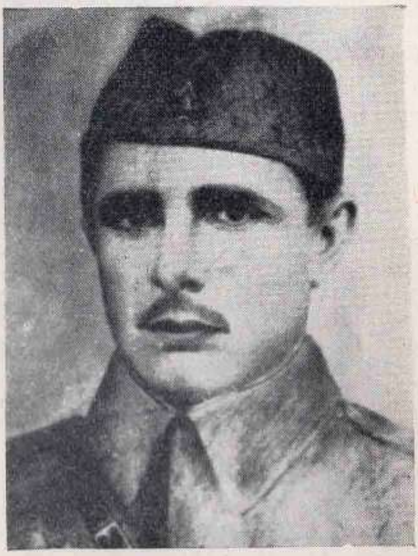
РАДЕВИЋ П. ПЕТАР, РОЂЕН 1918 ГОДИНЕ У СЕЛУ РОГАМИ; САДА ПУКОВНИК ЈНА.

РАДИЧЕВИЋ ВЕЛИМИР — ВЕЦО, ЗЕМЉОРАДНИК; РОЂЕН 14 ЈУЛА 1914 ГОДИНЕ У СЕЛУ ГОРИЧАНИ (ЗЕТА) САДА ПУКОВНИК ЈНА.

РАДОВИЋ ГОЈКО, ЗАНАТСКИ РАДНИК; РОЂЕН 1911 ГОДИНЕ У ПОДГОРИЦИ; САДА СЛУЖБЕНИК СЕКРЕТАРИЈАТА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА НР ЦРНЕ ГОРЕ.

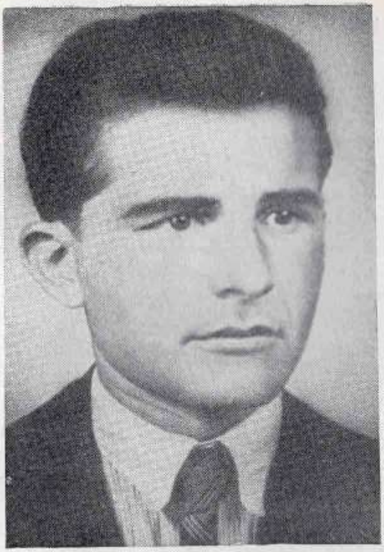
РАШОВИЋ П. МИЛИЈА, БИВШИ ЖАНДАРМ СТАРЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ; РОЂЕН У СЕЛУ ФУНДИНА; ПОГИНУО 1943 ГОДИНЕ НА КРЧИНОМ БРДУ КАО КОМАНДИР ВОДА.

ТОДОРОВИЋ М. ВОЈО, ПРАВНИК; РОЂЕН 3 ДЕЦЕМБРА 1912 ГОДИНЕ У СЕЛУ МРКЕ (ПИПЕРИ); САДА ГЕНЕРАЛ-МАЈОР ЈНА.

ТОМОВИЋ БУДИМИР, ПРАВНИК; РОЂЕН 1914 ГОДИНЕ НА ЦЕТИЊУ; ПОГИНУО 1942 ГОДИНЕ КОД СЕЛА ЦРКВИНЕ КОД КОЛАШИНА КАО ПРЕТСЈЕДНИК НАРОДНЕ ОМЛАДИНЕ ЦРНЕ ГОРЕ И БОКЕ И ЧЛАН ПК КПЈ ЗА ЦРНУ ГОРУ И БОКУ.

ЋЕТКОВИЋ ВЛАДИМИР, ЕЛЕКТРОМЕХАНИЧАР; РОЂЕН 1909 ГОДИНЕ У ПИПЕРИМА; ПОГИНУО 1944 ГОДИНЕ КАО КОМАНДАНТ ОСМОГ КОРПУСА.

РЕГИСТАР

мјеста и географско-топографских објеката којих нема на карти и мјеста која мјештани зову друкчије него што су на карти написана.

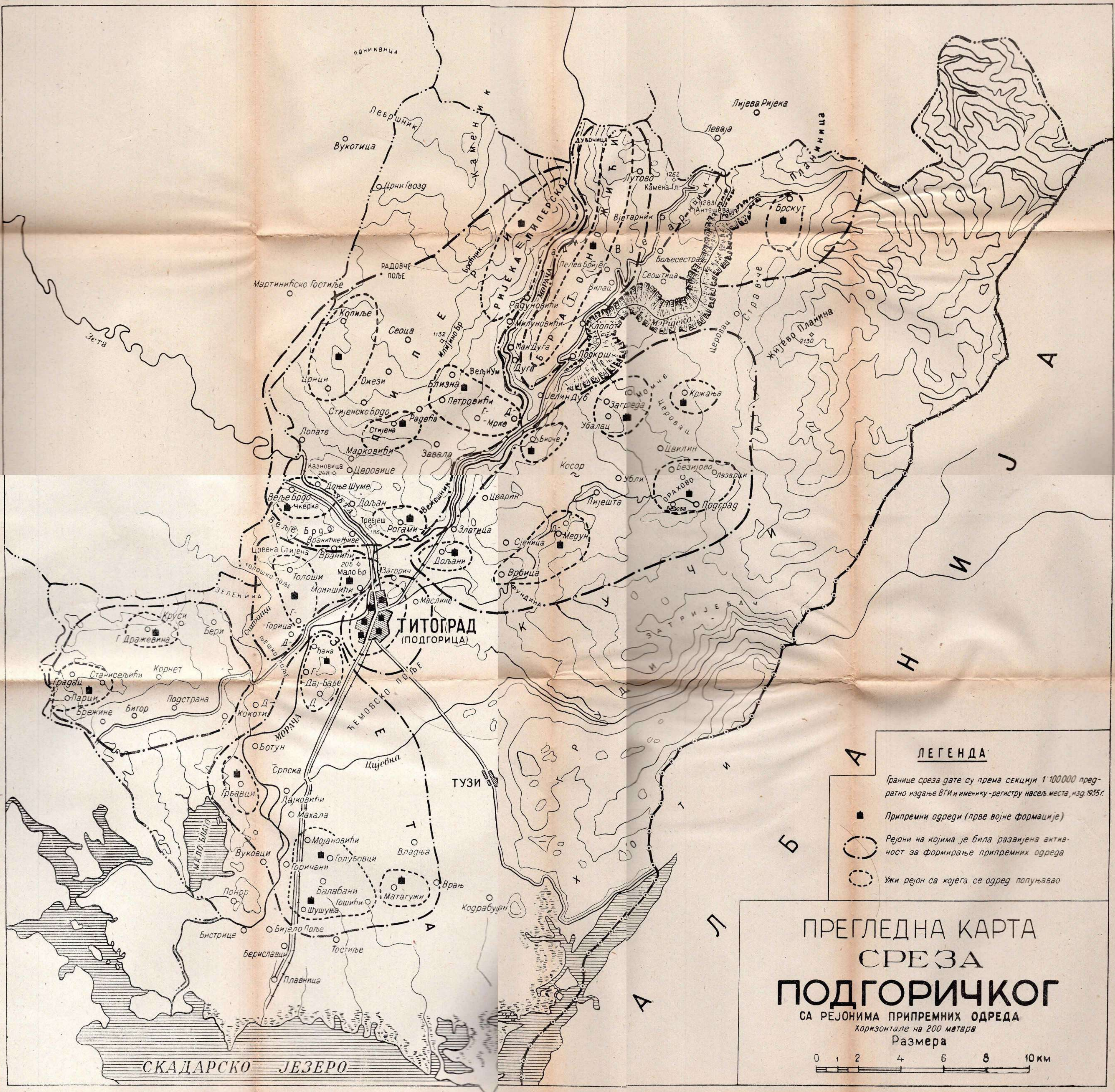
а) Ближе означење мјеста којих нема на карти:

Бобова Глава, брежуљак 2,5 км западно од с. Пелев Бријег;
Везиров Мост, мост на р. Морачи, 600 м сјеверно од Подгорице;
Дубравице, просторија код с. Кржања у Кучима;
Дољанска Главица, брежуљак у с. Рогами;
Жабетин Поток, мјесто на путу Подгорица — Колашин, 2 км од Биоча према Колашину;
Звизда, мјесто у Кучима на путу Подгорица — Орахово, 8 км од Подгорице;
Коловратске Лазбе, мјесто (клисура кроз коју протиче р. Морача), 9 км од Подгорице на путу Подгорица — Колашин;
Лукавица, планина југоисточно од Маганика;
Мумуњево, катун на планини Жиово у Кучима — огранци Комова;
Моромиш, положај у с. Црнци — Пипери;
Оштрица, брежуљак западно од засеока Јелин Дуб, око 1 км сјевероисточно од Биоча;
Пеута, мјесто јужно од с. Сјенице у Кучима;
Пајков Вир, мјесто, 6 км од Матешева на путу Подгорица — Матешево;
Погане Међе, мјесто на Вјетарнику у Братоножићима, доминира засеоком Јаблан;
Пазариште, положај у с. Црнци — Пипери;
Платно, мјесто, 1 км сјевероисточно од с. Поткрш на путу Подгорица — Колашин;
Ријека Пиперска, село у Пиперима дуж десне обале р. Мораче, сјеверно од Биоча;
Рашково Гувно, заселак, 5 км од Лијеве Ријеке према Колашину на путу Подгорица — Колашин;
Рабуша, мјесто, 8 км од Подгорице на путу Подгорица — Колашин;

Рељин Бријег, положај у с. Црнци — Пипери;
Сићев Кук, стрма стијена, 10 км од Подгорице на путу Подгорица — Колашин;
Стологлав, насеље на путу Подгорица — Даниловград у близини Спужа;
Стубица, стрма стијена, 8 км од Подгорице на путу Подгорица — Колашин;
Смоковац, заселак, 6 км од Подгорице на путу Подгорица — Колашин;
Сјеничке Стијене, положај јужно од с. Сјенице у Кучима;
Стањевића Рупа, заселак с. Црнци — Пипери;
Тримојевићи, заселак, око 2,5 км југозападно од с. Пелев Бријег у Братоножићима;
Увач, село у близини Матешева на путу Подгорица — Колашин;

б) Називи мјеста која су на карти обиљежена друкчије него што их мјештани зову:

Назив на карти	*Мјештани их зову*
Даљан	Дољани
Елин Дуб	Јелин Дуб
Броћник	Бротник
Требјеш	Тријебач

ПРЕГЛЕДНА КАРТА
СРЕЗА
ПОДГОРИЧКОГ
СА РЕЈОНИМА ПРИПРЕМНИХ ОДРЕДА
Хоризонтале на 200 метара
Размера
0 1 2 4 6 8 10 км
ЛЕГЕНДА
Границе среза дате су према секцији 1:100 000 предратно издање ВГИ и именику-регистру насеља места, изд. 1935 г.
Припремни одреди (прве војне формације)
Рејони на којима је била развијена активност за формирање припремних одреда
Ужи рејон са којега се одред попуњавао
ТИТОГРАД
(ПОДГОРИЦА)
ТУЗИ
СКАДАРСКО ЈЕЗЕРО
МАЛО БЛАТО
АЛБАНИЈА
КУЧИ
ЗЕТА
ПИПЕРИ
БРАТОНОЖИЋИ
Ријека Пиперска
Морача
Зета
Цијевна
Ћемовско поље
Лопате
Вукотица
Лебршник
Црни Гвозд
Мартинићско Гостиље
Радовче поље
Копиље
Сеоца
Црнци
Ожези
Стијенско Брдо
Стијена
Радеће
Близна
Петровићи
Марковићи
Завала
Церовице
Доње Шуме
Дољан
Рогами
Златица
Цварин
Сјеница
Медун
Врбица
Дољани
Маслине
Загорич
Мало Бр.
Момишићи
Толоши
Велье Брдо
Чкврка
Црвена Стијена
Враниђи
Круси
Г. Дражевина
Бери
Станисељићи
Корнет
Градац
Парци
Бигор
Подстрана
Брежине
Кокоти
Ботун
Српска
Грбавци
Лајковићи
Махала
Мојановићи
Голубовци
Горичани
Балабани
Шушуња
Матагужи
Владња
Врањ
Кодрабудан
Понор
Вуковци
Бистрице
Бијело Поље
Бериславци
Тоштице
Плавница
Бриоче
Загреда
Убалац
Кржања
Цвилин
Безјово
Орахово
Подград
Лијешта
Убли
Косор
Јелин Дуб
Дуга
Клопот
Радуновићи
Милуновићи
Вилац
Пелев Бријег
Вјетарник
Лутово
Антешевац
Брскут
Бољесестра
Сеоштица
Левача
Лијева Ријека
Жијево Планина
Церовац
Стравче
Планиница
Поникивица
Дубовица
Затријебач
Хоти
Трешње

САДРЖАЈ

ТРЕЋИ ДИО

ЧЕТВРТИ ДИО

ПЕТИ ДИО

ШЕСТИ ДИО

СЕДМИ ДИО

ОСМИ ДИО

В. М. ТОДОРОВИЋ

ПОДГОРИЧКИ СРЕЗ У ТРИНАЕСТОЈУЛСКОМ УСТАНКУ

*

коректори

Александар Б. Вељковић

и

Михајло Б. Јозић

*

Дато у штампу септембра 1953 године
Штампање завршено марта 1954 године

*

Тираж: 5000

ИСПРАВКЕ

Стр. 27, напомена 20 треба да гласи: Претседник „Сабора“ био је Михајло П. Ивановић (својевремено министар у црногорској влади), а његов брат Богдан био је члан „Привременог административног црногорског комитета“.

Стр.	Ред	Стоји	Треба
35	5 одозго	Илија Јовановић,	Илија Ивановић
94	4 одозго	Милорад Драгичевић,	Милорад Драгићевић
128	испод фотографије	1944 год.,	1941 год.
132	10 одозго	чета,	чете
139	18 одоздо	Сава Вујашевића,	Сава Вујошевића,
143	напомена 21	Грахову,	Орахову,
239	9 и 10 одозго	Лацковић,	Лачковић,
	11 одозго	Драгичевић,	Драгићевић
	12 одоздо	Гаричића,	Царичића
	13 "	Ђуковића,	Ђукића
262	13 "	3 НО,	3 НО
263	14 одозго	пробијање,	пробијања
273	14 "	Дујвић,	Дујовић
289	12 "	Шећпановић,	Шћепановић

Код фотографија народних хероја треба да стоји: Вожовић Радислав, а не Радисав, — рођен у Загреди, а не у Загребу; Вуковић Душан рођен у Зети, а не у Земуну; Вучинић В. Лука, а не Вучинић Б. Лука; Драгић Ј. Спасо, секретар Среског комитета и члан ЦК СКЈ за Црну Гору, а не секретар ЦК СКЈ за Црну Гору.

У садржају књиге код осмог дијела, 2 ред, стоји Србије, треба Среза.

Овде нису унете мање словне штампарске грешке које не мењају смисао текста.

ЦЕНА 350 ДИН.